

Multidisciplinary Research Journal “Olcinium”
Multidisciplinarni Istraživački Časopis “Olcinium”
Revista Kërkimore Multidisciplinare “Olcinium”

HUMANITIES SESSION

ISSN 2261-2674 (Online)
Volume 15. Nr. 2 (2025): APRIL

www.olcinium.me

PUBLISHING HOUSE: DOO EJAN- ULCINJ-MONTENEGRO

Directory:

Mr.Jemin Osmanović
Phone number: 0038269959299

EDITORIAL BOARD

Editors in Chief

Mr.Jemin Osmanović (Montenegro)
Phone number: 0038269959299

VICE EDITORS IN CHIEF

Prof.Asoc.Dr.Eranda Halluni-Bilali- Luigi Gurakuqi University Shkoder

Social Sciences Session

AKADEMICIAN FULL PROFESSOR DR. SLOBODAN NEŠKOVIĆ- INTERNATIONAL ACADEMY OF SCIENCES, ARTS AND SECURITY – IASAS
Phone number: 0038163391659

Ardita BYLO, Ph.D.Faculty Member and Lecturer at University of New York Tirana
Email address: arditabylo@unyt.edu.al

Prof. Simon Grima ([CV](#)) – University of Latvia, Malta.
Email address: simon.grima@um.edu.mt
Phone number: 0035679651410

Prof. Vrana Vasiliki ([CV](#)) – International Hellenic University, Greece.
Email address: vrana.vasiliki@gmail.com Phone number: 00306978773313

Humanities Session

Prof.Ass.Dr.Yllka Imeri -University,,Fehmi Agani,,Faculty Of Philology Gjakovo

Prof.Ass.Dr.Nazli Tyfekçi -University,,Fehmi Agani,,Faculty Of Philology Gjakovo
Dr. Emilia Conforti – University of Calabria, Italy. ([CV](#))
Email address: emiliac17@hotmail.com
Phone number: 00390984494141

Reviewer Board

Academician Prof. Dr. Shefket Krcic – Bosnia and Herzegovina. (CV)

Dr. Sampurna Nand Mehta – Sasmira’s Institute of Commerce and Science, India. (CV)

Prof. Francesco Scalera – University of Bari, Italy. (CV)

Zohra Aliyeva-Nuriyeva – Baku State University, Azerbaijan. (CV)

Prof. Asst. Dr. Alaa Ali Hameed – Istanbul Sabahattin Zaim University, Turkey (CV)

Newsroom Board

Ph.D. Tibor Petres – University of Szeged, Hungary. ([CV](#))

Prof. Assoc. Dr. Blerta Dragusha – University “Luigi Gurakuqi”, Albania.

Assoc. Prof. Dr. Bilyana Mikhailova – Sofia University “St. Kl. Ohridski”, Bulgaria. ([CV](#))

Inna Romanova– University of Latvia, Latvia. ([CV](#))

Prof.Dr.Elez Osmanoviq- Institute For Scientific Research and Development

Language Editor

Prof.Ass.Dr.Nazli Tyfekçi -University,,Fehmi Agani,,Faculty Of Philology Gjakovo

Prof. Dr. Sonja Vitanova-Strezova – Ss Cyril and Methodius University of Skopje, Republic of Macedonia.

Mr.Adela Osmanovic- Institute For Scientific Research and Development

Contents

THE ROLE OF PROJECT-BASED LEARNING IN CLIMATE CHANGE EDUCATION.....	7
PhD Candidate: Zylfije Tahiri	7
DIN MEHMETI, A SPECIAL VOICE IN ALBANIAN LITERATURE OF THE 20TH CENTURY BY	16
Edlira DHIMA	16
VËSHTRIM I ROMANIT AMULLIA TË BEQIR MUSLIUT	22
PhD. Gentiana Bajrami Atashi.....	22
THE IMPACT OF COLLECTIVISTIC VALUES ON INDIVIDUAL PERFORMANCE WITH MEDIATION OF PSYCHOLOGICAL NEEDS	27
Riad Ramadani	27
Sejdi Hoxha.....	27
REALJA DHE IMAGJINATA NË LETËRSINË E AGIM DEVES.....	39
MA Leonora Bruçaj	39
PAKICAT MYSLIMANE DHE THIRRJA ISLAME NË EVROPË: STRATEGJITË E PREDIKIMIT NË KONTEKSTIN EVROPIAN.....	52
Prof.Ass.Dr. Rexhep Suma	
NDIKIMI I ANGLICIZMAVE NË GJUHËN SHQIPE: SHKAQET, PASOJAT DHE ROLI I GLOBALIZIMIT NË EVOLUIMIN E GJUHËS.....	64
Luljeta Avdiu Cura	
RËNDËSIA E TOLERANCËS FETARE NË SHOQËRITË MULTIETNIKE DHE MULTIKONFESIONALE.....	71
Prof.Dr.Fahrush Rexhepi	
ULOGA ŽENE U ISLAMU	77
Adela Osmanović	
STUDIM ANALITIK MBI TEMATIKAT APLOGJETIKO- FILOZOFIKE NË REVSITEN HËNA E RE.....	87
Dr, Abdilkerim Iseni	
NDËRLIDHJA TEOLOGJIKE MIDIS KONCEPTIT “HALLALL” DHE BESIMIT NË ISLAM: NJË ANALIZË MBI NËNSHTRIMIN NDAJ VULLNETIT HYJNOR.....	100
Dr, Abdilkerim Iseni	

THE ROLE OF PROJECT-BASED LEARNING IN CLIMATE CHANGE EDUCATION

PhD Candidate: ZYLFIJE TAHIRI South East European University, Faculty of Languages,
Communication, and Cultures, Tetovo, North Macedonia

Email: zt32329@seeu.edu.mk

ORCID iD: 0009-0009-8646-3789

Abstract

Climate change is a critical global challenge, necessitating innovative educational approaches to enhance environmental literacy and student engagement. Traditional didactic methods often fail to equip learners with the necessary critical thinking and problem-solving skills to address climate-related issues. Project-Based Learning (PBL) has emerged as a promising pedagogical approach that fosters experiential, inquiry-based learning through real-world projects. This study examines the effectiveness of PBL in climate change education, analyzing its impact on student engagement, critical thinking, and environmental responsibility. Through a review of existing literature and case studies, the research explores how PBL enhances climate literacy by integrating interdisciplinary learning and active problem-solving. Findings indicate that PBL not only improves conceptual understanding but also motivates students to take sustainable actions within their communities. However, challenges such as curriculum constraints, resource limitations, and teacher preparedness remain key barriers to its implementation. The study concludes that integrating digital tools, fostering institutional support, and enhancing teacher training can optimize the application of PBL in climate education. The insights from this research provide valuable guidance for educators, policymakers, and curriculum developers seeking to implement effective climate education strategies that empower future generations.

Keywords: *experiential learning, student engagement, environmental literacy, inquiry-based education, sustainability education*

Introduction

Climate change is one of the most pressing global challenges of the 21st century, with far-reaching consequences for ecosystems, economies, and societies. Addressing this crisis requires policy reforms, technological advancements, and a well-informed and proactive citizenry. Education plays a pivotal role in shaping individuals' understanding of climate change, fostering critical thinking, and encouraging sustainable behaviors. However, traditional didactic approaches often fail to engage students in meaningful learning experiences that translate into real-world action.

As a result, there is a growing emphasis on innovative pedagogical strategies that enhance students' comprehension and agency in tackling climate-related issues. Project-Based Learning (PBL) has emerged as a promising instructional approach in climate change education. PBL is a student-centered methodology that involves inquiry-based projects, interdisciplinary learning, and real-world problem-solving. By engaging students in hands-on projects related to climate issues—such as renewable energy initiatives, waste reduction campaigns, and environmental impact assessments—PBL fosters deeper understanding, critical thinking, collaboration, and practical problem-solving skills. This pedagogical strategy not only enhances knowledge retention but also empowers students to take action in their communities, bridging the gap between theoretical knowledge and real-world application. Despite the recognized benefits of PBL in education, its application in climate change education remains underexplored in both research and practice. This paper aims to examine the role of Project-Based Learning in climate change education, analyzing its effectiveness in fostering environmental literacy, critical thinking, and student engagement. By reviewing existing literature, case studies, and empirical findings, this study will explore how PBL can be leveraged to enhance climate education and contribute to the development of environmentally responsible individuals. The findings will provide valuable insights for educators, policymakers, and curriculum developers seeking to integrate PBL into climate education frameworks.

1.1 Research objectives

- To analyze the effectiveness of Project-Based Learning (PBL) in enhancing students' understanding of climate change concepts and their real-world applications.
- To explore how PBL fosters critical thinking, problem-solving skills, and environmental responsibility among students in climate change education.
- To identify best practices and challenges in implementing PBL for climate change education based on existing literature and case studies.

1.2 Research Questions

- How does Project-Based Learning contribute to students' comprehension of climate change concepts and their practical implications?
- In what ways does PBL enhance students' critical thinking and problem-solving abilities in addressing climate-related challenges?
- What are the key challenges and best practices in integrating PBL into climate change education curricula?

1.3 Significance of the study

The growing urgency of climate change calls for transformative approaches to education that go beyond theoretical instruction and actively engage students in problem-solving and real-world application. This study is significant as it explores the role of Project-Based Learning (PBL) in climate change education, offering insights into how this pedagogical approach can enhance students' understanding, critical thinking, and environmental responsibility. By examining existing literature and case studies, this research provides valuable contributions to educators,

policymakers, and curriculum developers seeking to improve climate education. Understanding how PBL fosters deeper engagement with climate-related issues can inform the development of more effective teaching strategies that encourage active learning and long-term retention of knowledge. Furthermore, this study highlights best practices and challenges in implementing PBL, helping schools and institutions refine their instructional approaches. Beyond the academic sphere, the findings of this research have broader implications for society. Equipping students with the skills and motivation to address climate challenges can lead to a more environmentally conscious generation capable of making informed decisions and contributing to sustainable solutions. As climate change continues to impact communities worldwide, fostering proactive and knowledgeable citizens through education becomes an essential step toward global sustainability.

2. Literature review

2.1 Theoretical Foundations of Project-Based Learning in Climate Change Education

Project-Based Learning (PBL) is grounded in constructivist educational theories, which emphasize experiential and inquiry-driven learning. According to Kundariati, Ibrohim, Rohman, and Nida (2025), problem-oriented PBL fosters student engagement in climate change topics by integrating real-world challenges into the learning process. They argue that PBL allows students to develop critical thinking and problem-solving skills essential for addressing climate-related issues. Similarly, Bhoki (2025) suggests that experiential and project-based approaches are necessary components of climate education, providing students with opportunities to apply theoretical knowledge in practical environmental contexts.

2.2 Effectiveness of PBL in Enhancing Climate Literacy

Several studies highlight the role of PBL in improving climate change literacy among students. Kouam (2025) examines teachers' perceptions of green pedagogies and finds that PBL is instrumental in fostering eco-literacy by encouraging hands-on environmental exploration. In a related study, Mota, Cabral, Braga, and Lopes (2025) emphasize that PBL enhances collaboration, problem-solving, and self-regulated learning—key competencies for understanding climate issues. Their research also indicates that PBL-based climate education programs lead to increased environmental awareness and proactive behavior among students.

2.3 Student Engagement and Motivation in PBL-Based Climate Education

Research suggests that PBL significantly improves student motivation and engagement in climate change education. Khadijah, Rahayu, and Khendrayati (2025) explore the impact of PBL on students' sense of ownership and responsibility for the environment. Their findings indicate that students involved in PBL activities demonstrate higher levels of engagement and motivation compared to those taught through traditional lecture-based methods. Similarly, Andriani (2025) reports that students participating in PBL-based science projects, such as weather observation and ecosystem analysis, develop a deeper connection with climate-related concepts.

2.4 Challenges in Implementing PBL for Climate Change Education

Despite its benefits, implementing PBL in climate education presents several challenges. Kundariati et al. (2025) identify curriculum constraints, resource limitations, and teacher preparedness as major barriers to effective PBL integration. Bhoki (2025) also notes that educators often face difficulties in designing interdisciplinary projects that align with climate change education standards. Furthermore, Qian, Cao, and Chen (2025) discuss the challenges of incorporating artificial intelligence and digital tools into PBL-based climate education, emphasizing the need for innovative solutions to enhance teaching effectiveness.

2.5 Best Practices and Recommendations for Effective PBL Implementation

To maximize the impact of PBL in climate education, researchers propose various best practices. Jaramillo-Fierro and Meneses (2025) advocate for the integration of social media platforms, such as YouTube and TikTok, into PBL activities to enhance student engagement. Fujieda (2025) highlights the potential of hybrid learning environments, where online resources complement hands-on PBL projects. Additionally, Marsini (2025) suggests that a peer-led approach in PBL can further enhance students' collaborative learning experiences.

The literature reviewed demonstrates that PBL is a valuable pedagogical strategy in climate change education, offering numerous benefits such as improved climate literacy, increased student engagement, and enhanced problem-solving skills. However, challenges such as curriculum constraints and resource limitations must be addressed to optimize its effectiveness. Future research should focus on developing innovative PBL models that integrate technology and interdisciplinary collaboration to further enhance climate education outcomes.

3. Methodology

3.1 Research Design

This study adopts a desk research approach, analyzing existing literature, case studies, and empirical studies on Project-Based Learning (PBL) in climate change education. The research is qualitative, focusing on synthesizing insights from academic sources to assess the effectiveness, challenges, and best practices of PBL in fostering climate literacy.

3.2 Data Collection Methods

Relevant scholarly articles, books, and reports were gathered from academic databases such as Google Scholar, Taylor & Francis, and Frontiers in Education. The selection criteria included:

- Publications from 2015 to 2025 focusing on PBL and climate education.
- Peer-reviewed journal articles and conference papers.
- Studies analyzing student engagement, learning outcomes, and pedagogical effectiveness.

3.3 Data Analysis

A thematic analysis was conducted to identify key trends, challenges, and recommendations related to PBL in climate change education. Findings were categorized into themes such as climate

literacy improvement, student engagement, and implementation barriers. A comparative approach was used to highlight similarities and differences in research findings.

3.4 Ethical Considerations

Since this study relies solely on publicly available academic sources, ethical concerns such as participant consent and data confidentiality do not apply. However, all sources have been properly cited to maintain academic integrity.

3.5 Limitations

This study is limited to secondary data analysis and does not include primary data from student or teacher experiences. Future research could complement these findings with empirical classroom studies to provide deeper insights into the practical implementation of PBL in climate change education.

4. Findings

The analysis of existing literature on Project-Based Learning (PBL) in climate change education reveals key insights into its effectiveness, impact on student engagement, and challenges in implementation. These findings are aligned with the research objectives and research questions, providing a comprehensive understanding of how PBL enhances climate literacy and critical thinking while identifying best practices for its successful integration into educational curricula.

Effectiveness of PBL in Enhancing Climate Change Understanding

(Related to Research Objective 1 and Research Question 1)

The literature confirms that PBL significantly enhances students' comprehension of climate change concepts by providing hands-on, real-world learning experiences. Kundariati et al. (2025) found that students exposed to problem-oriented PBL activities developed a deeper understanding of climate change causes and effects. Similarly, Bhoki (2025) emphasized that PBL allows students to connect theoretical knowledge with real-world environmental challenges, improving their ability to analyze and propose solutions for climate-related issues.

Moreover, Mota et al. (2025) reported that PBL fosters interdisciplinary learning, integrating science, technology, and policy aspects of climate change. Students engaged in climate-related projects exhibited increased awareness of environmental sustainability and the socio-economic impacts of climate change. These findings align with the first research objective, confirming that PBL is an effective tool for fostering climate literacy and equipping students with the knowledge needed to address environmental challenges.

Development of Critical Thinking and Problem-Solving Skills

(Related to Research Objective 2 and Research Question 2)

The ability of PBL to enhance students' critical thinking and problem-solving skills is a recurring theme in the literature. Khadijah et al. (2025) observed that students involved in PBL projects demonstrated higher levels of analytical thinking and problem-solving abilities compared to those taught through traditional methods. By engaging in inquiry-based learning, students develop the capacity to assess environmental data, interpret climate models, and propose sustainable solutions.

Furthermore, Kouam (2025) highlighted that PBL fosters environmental responsibility by encouraging students to take an active role in addressing climate issues within their communities. This hands-on approach helps students move beyond passive learning, empowering them to become change agents in climate action. These findings align with the second research objective, reinforcing that PBL cultivates the skills necessary for students to tackle climate-related challenges effectively.

Student Engagement and Motivation in Climate Change Education

(Related to Research Question 2)

Multiple studies confirm that PBL significantly enhances student engagement and motivation in learning about climate change. According to Andriani (2025), students participating in PBL activities—such as weather observation and ecosystem analysis—expressed greater enthusiasm and curiosity about environmental science. Khadijah et al. (2025) also found that students felt a stronger sense of ownership over their learning, which led to increased motivation and deeper interest in climate-related topics.

These findings suggest that PBL not only improves learning outcomes but also fosters a positive attitude towards climate education. By making learning more interactive and relevant, PBL helps students develop a long-term interest in environmental sustainability.

Challenges and Best Practices in Implementing PBL

(Related to Research Objective 3 and Research Question 3)

Despite its benefits, the implementation of PBL in climate change education faces several challenges. Kundariati et al. (2025) identified resource limitations, curriculum constraints, and lack of teacher preparedness as major obstacles. Many educators struggle to design and implement PBL activities due to insufficient training and institutional support.

To address these challenges, researchers suggest several best practices. Jaramillo-Fierro and Meneses (2025) advocate for integrating digital tools and social media platforms to enhance PBL experiences. Fujieda (2025) recommends hybrid learning environments where online resources complement hands-on projects. These strategies can help overcome logistical challenges and expand the accessibility of PBL-based climate education.

Summary of Findings

- PBL enhances students' understanding of climate change by providing real-world learning experiences.
- It fosters critical thinking, problem-solving skills, and environmental responsibility.
- Students engaged in PBL exhibit higher motivation and long-term interest in climate-related topics.
- Challenges such as resource constraints and lack of teacher preparedness exist, but digital tools and hybrid learning can help mitigate these issues.

These findings support the research objectives and answer the research questions, demonstrating that PBL is a valuable pedagogical tool for climate change education while also highlighting areas that require further attention for its effective implementation.

5. Discussion & Conclusions

5.1 Discussion

The findings of this study highlight the significant role of Project-Based Learning (PBL) in climate change education. The literature supports that PBL enhances students' understanding of climate change concepts by providing immersive, hands-on experiences that bridge the gap between theoretical knowledge and real-world application (Kundariati et al., 2025; Bhoki, 2025). This aligns with previous research advocating for student-centered learning approaches that foster deeper engagement with complex environmental issues.

Moreover, PBL is shown to cultivate critical thinking and problem-solving skills essential for addressing climate-related challenges (Kouam, 2025; Khadijah et al., 2025). Unlike traditional lecture-based learning, PBL encourages students to investigate, analyze, and propose solutions to climate problems, fostering a sense of ownership and responsibility. This supports the argument that experiential learning is crucial for preparing students to contribute actively to climate action.

However, despite its effectiveness, the implementation of PBL in climate education is not without challenges. The literature identifies resource limitations, teacher preparedness, and curriculum constraints as significant barriers (Kundariati et al., 2025). Many educators struggle with integrating PBL into standard curricula due to time constraints and the need for additional training. Additionally, there is a need for institutional support to provide the necessary resources for successful implementation.

To overcome these challenges, researchers propose integrating digital tools and hybrid learning models (Jaramillo-Fierro & Meneses, 2025; Fujieda, 2025). The use of technology, such as online simulations and social media platforms, can enhance PBL experiences by providing interactive and accessible learning opportunities. These strategies can help expand the reach of PBL-based climate education and support teachers in delivering effective environmental learning experiences.

5.2 Conclusion

This study confirms that Project-Based Learning is a powerful pedagogical approach in climate change education, significantly improving students' understanding, critical thinking, and engagement. By fostering experiential learning, PBL prepares students to actively participate in climate action and develop solutions for environmental challenges. However, successful implementation requires overcoming resource constraints and enhancing teacher training.

Future research should explore empirical classroom-based studies to assess the long-term impact of PBL on climate literacy and behavioral change. Additionally, further studies should investigate how technology can be leveraged to enhance PBL experiences in diverse educational settings. Addressing these areas will contribute to the development of more effective climate education strategies, ultimately supporting global sustainability efforts.

Recommendations

Based on the findings and discussion, the following recommendations are proposed to enhance the implementation of Project-Based Learning (PBL) in climate change education:

1. Integrate PBL into Climate Education Curricula

Educational institutions should incorporate PBL as a core instructional strategy in climate change education. This can be achieved by designing interdisciplinary projects that connect environmental science with other subjects such as policy, technology, and social studies.

2. Enhance Teacher Training and Support

Professional development programs should be provided to equip teachers with the necessary skills and resources to implement PBL effectively. Training should focus on curriculum design, project facilitation, and assessment techniques for climate-related PBL activities.

3. Leverage Digital Tools and Technology

Schools and educators should integrate digital tools such as virtual simulations, interactive platforms, and social media to enhance student engagement in climate-related PBL activities. These tools can help overcome resource limitations and provide more immersive learning experiences.

4. Foster Community and Industry Collaboration

Partnerships between schools, environmental organizations, and industries should be encouraged to provide students with real-world exposure to climate-related challenges. Engaging students in community-based projects can enhance their learning experiences and motivate them to take climate action.

5. Conduct Further Research on PBL in Climate Education

More empirical studies should be conducted to assess the long-term impact of PBL on students' climate literacy, behavioral change, and problem-solving abilities. Future research should also explore scalable models for implementing PBL in diverse educational settings.

References

- Bhoki, H. (2025). Environmental education: Implementing Laudato Si' in the curriculum. *STIPAS TAHASAK DANUM PAMBELUM*. Retrieved February 25, 2025, from <http://publisher.stipas.ac.id/index.php/pbs/article/view/192>
- Fujieda, Y. (2025). Navigating post-pandemic education: Rethinking teacher development. *JALT*. Retrieved February 25, 2025, from <https://td.jalt.org/wp-content/uploads/2025/02/ETD-30.2.pdf#page=3>
- Jaramillo-Fierro, X. &. (2025). Innovative chemical engineering education: Social media-enhanced project-based learning approaches. *Emerging Science Journal*. Retrieved February 25, 2025, from <https://ijournalse.org/index.php/ESJ/article/view/2890>
- Khadijah, I. R. (2025). Macro approach in education strategic planning: Implications for sustainable development at SMAN 1 Kawali. *Jurnal Dimensi*. Retrieved February 25, 2025, from <https://journal.umpo.ac.id/index.php/dimensi/article/view/11412>
- Kouam, A. (2025). Teachers as environmental educators: Exploring perceptions and practices of green pedagogies in fostering eco-literacy. *Journal of Applied Learning and Teaching*. Retrieved February 25, 2025, from <https://journals.sfu.ca/jalt/index.php/jalt/article/view/1421>
- Kundariati, M. I. (2025). Navigating climate change education: A problem-oriented project-based learning in secondary schools. *Science Activities, Taylor & Francis*. Retrieved February 25, 2025, from <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00368121.2025.2463653>
- Marsini, M. (2025). Empowering young minds: Transforming social studies education to foster digital ethics in elementary schools. *Jurnal Civics: Media Kajian Kewarganegaraan*. Retrieved February 25, 2025, from <https://scholarhub.uny.ac.id/civics/vol22/iss1/11/>
- Mota, F. C. (2025). Mapping the global research on project-based learning: A bibliometric and network analysis (2014-2024). *Frontiers in Education*. Retrieved February 25, 2025, from <https://www.frontiersin.org/journals/education/articles/10.3389/feduc.2025.1522694/full>
- Qian, L. C. (2025). Influence of artificial intelligence on higher education reform and talent cultivation in the digital intelligence era. *Scientific Reports*. Retrieved February 25, 2025, from <https://www.nature.com/articles/s41598-025-89392-4>

DIN MEHMETI, A SPECIAL VOICE IN ALBANIAN LITERATURE OF THE 20TH CENTURY BY

Edlira DHIMA University of Vlora “Ismail Qemali” Faculty of Human Sciences

Department of Albanian Language - Literature, Vlora, Albania

Abstract: *As one of the most classic and well-known representatives of Kosovar poetry, unlike the young poets who start their literary creativity with great enthusiasm and dedication, but in the future this flame gradually fades and falls to the artistic level of poetry, Din Mehmeti climbs uphill calmly, but confidently and without interrupting his poetic journey. A full 60 years of journey, in its path of development, his poetry has undergone ideological, thematic and stylistic changes, sometimes big and sometimes small. The connection of the poet with the historical fate of Kosovo and the Albanian people in general is inextricable. His tireless efforts to create a modern poem, with a rich metaphorical expression, but also close to the reader which sometimes reaches the highest degree of poetic abstraction, are amazing. Even though he is not a poet of the stands, Din Mehmeti still joins the ranks of creators who do not want to free poetry from its social mission, nor alienate it from man, from his fate and life. His poems deal with the joy, the pain, the hope, the suffering, the falls and the rise of man and especially of the people who live in the Dukagjin Plain. As a deep poem, full of emotion, unlike the creativity of other poets who make their self as an axis around which the world revolves, Din Mehmeti identifies the poet's self with the fate of other people, and especially with the fate of people of the Kosovar territory.*

Keywords: *poet, metaphor, man, work, poetry, fate, territory.*

1. Introduction

As one of the most classic and well-known representatives of Kosovar poetry, unlike the young poets who start their literary creativity with great enthusiasm and dedication, but in the future this flame gradually fades and falls to the artistic level of poetry, Din Mehmeti climbs uphill calmly, but confidently and without interrupting his poetic journey.

The first collection *In the wings of fireworks*, published in 1961, brings the young poet, with an expression full of transparency and a narrow vision of life and poetry, with more or less broad thematic interests.

The publication of the second collection titled *Solar Youth*, in 1966, shows him as a poet with a broader vision of life and experiencing deeper poetic emotions, while with *Shivers of light* published in 1969, he comes to the eyes of the reader as a meditative and quite emotional poet..

The Burned Silence published in 1972 and *Time* in 1974 affirms him as one of the most talented poets not only of his time. Over the years, the poetic tendency deepens and expands.

As dedication to creativity becomes one of the most important factors, the expansion of culture will strongly influence the flourishing and poetic realism of the trend. And of course, he would bear his fruits, unlike many of his peers, poets or prose writers who, although they may have been talented, left their literary creativity in the middle of the road.

1. 1. Din Mehmeti, the great big-voice of Albanian literature.

A full 60 years of journey, in its path of development, his poetry has undergone ideological, thematic and stylistic changes, sometimes big and sometimes small. The connection of the poet with the historical fate of Kosovo and the Albanian people in general is inextricable.

His tireless efforts to create a modern poem, with a rich metaphorical expression, but also close to the reader which sometimes reaches the highest degree of poetic abstraction, are amazing.

He started his poetic creativity there around the fifties, at a time when the number of Albanian writers in Kosovo was still small and their creative platform was almost unique to all of them. Soviet poetry and Mayakovsky's verses were the best model, the songs of post-revolutionary fun, joy and collective happiness were still fresh.

His first two compilations show his extraordinary, almost unrestrained joy with which he sang about the days of liberation, the efforts for the backward social transformation of Kosovo. This is how he expresses himself in the poem *On the railings of the dawn*:

*Now I sing
The youth song¹*

Inspired by the ancient and difficult fate of the Albanian woman, covered in pieces, closed, oppressed, but also by the fate of the farmer, the mountaineer and even by the fate of the black slaves who fights to get out of the yoke of the whites, he will pour verses from the master.

Very embodied with his poetry, a prolific poet, he will create long and without interruption a large number of works, about 17 collections of poems in total, not counting the selections and anthologies.

As a poet who lived and created in different social, political and historical contexts, including the liberation war of 1998-1999 and the liberation of Kosovo from the centuries-old conqueror, he never avoided his obligation as a contemporary poet and the collectivity to which he belonged.

¹ Din Mehmeti, *In the wings of fire*, The Renaissance, Pristina, 1961, p. 18.

Even though he is not a poet of the stands, Din Mehmeti still joins the ranks of creators who do not want to free poetry from its social mission, nor alienate it from man, from his fate and life.

His poems deal with the joy, the pain, the hope, the suffering, the falls and the rise of man and especially of the people who live in the Dukagjin Plain. The usual poetic themes such as love, death, lost youth, old age and others so preferred by other poets, do not seem to attract the poet.

It returns to personal experiences, sometimes of childhood and sometimes of mature age, but also as an objective and intellectual lyric. As a deep poem, full of emotion, unlike the creativity of other poets who make their self as an axis around which the world revolves, Din Mehmeti identifies the poet's self with the fate of other people, and especially with the fate of people of the Kosovar territory.

In the poem *In the ankle of my verse*, published in the first collection, *In the wings of fire*:

Come out, my verse!

Take my wandering pains

In the shadows of the suppressed streets

With joy and tears...

I forgave my heart like a child

I will laugh and cry for you, Man...²

Born and raised in a country where historical hardships have often passed, spiritually formed among people who have passed on their life experience from generation to generation, Din Mehmeti proves that he was formed in the bosom of our poetic tradition and that he is its worthy successor.

2. Modernism in Din Mehmet's poetry.

As a poem with a modern poetic structure, Din Mehmet's most accomplished poems have extended poetic feeling within the rhythmic structure and figures of verse.

Built on metaphor, a metaphor built on the basis of the environment where the poet grew up and was inspired, his poetry, between the border of traditional poetry, in which the clarity of ideas and the realizations of meaning are not easy to be grasped by the reader.

² Din Mehmeti, *In the wings of fire*, The Renaissance, Pristina, 1961, p. 55.

usual, the symbolic meaning of metaphorical expressions and verses is a clear indication that this poet bases the greatest value and effect of his verses on the metaphorization of the poetic language.

A deep experiencer of human fate, and especially of the Dukagjin Plain region, he often merges with them and becomes one. In the collections *Shivers of Light* and *The Burned Silence*, he returns to childhood experiences, tales told on winter nights, songs sung to bravery and suffering.

Just like the storyteller or the folk singer, his attention is directed to the numbers which are always associated with the unexpected, joys or sorrows, an attention that comes and grows since the publication of the first volume: Seven boys, seven villages, seven pairs of clouds, the seven lame kingdoms, the seven-headed solitude.

Through the symbolism of numbers, it wonderfully creates the atmosphere of belief, mood and popular mythological thought. So as we read between the lines of the poem *There was a name*:

*It was what it was
There was a pipe*

Or:

*And what it was
True if it was
There would be no name.³*

they remind you of the endings of folk tales. Despite the similarity to the folk verse, he will take care to insert into the structure of his verse, the well-known formula of the folk tale: *go and go*, thus making a connection between the mythological consciousness and his modern poetic expression.

We see him as a romantic towards the past, towards which he has a sense of worship, often inspired by the people around him, their mindset.

Even at the beginning of poetry, we often come across the well-known ah-e, uh-e, oh-e of our traditional poetry and folk lyric poetry, which we still find in the creations of other poets.

Even though the poetic feeling comes out a bit inflated, quite direct and the verse a bit heavy and prosaic, in the later poetry it is partially freed from these flaws, it comes to be perfected.

In his most beautiful poems, he does not inflate feelings artificially, but manages to realize them within the rhythmic and pathetic structure of the verse. With the help of metaphors borrowed from the environment and nature in which he grew up and inspired, this beautiful feeling is born, which lives in the verse created by him.

³ Din Mehmeti, *Time*, The Renaissance, Pristina, 1974, p. 39.

The difference between traditional poetry and contemporary poetry is that the last one, based on symbols, metaphors and associations derived from them, first conquers the feelings, and after it penetrates them, it is also realized in consciousness as a significant experience, which often depends on culture and inclination of the reader.

His poetry, in most cases, achieves the measure of clarity, it is neither clear to the point of exception to the exploratory curiosity of its meaning, nor so dense as to cause disagreement between the author's meaning intention and of the meaning the reader expects from it.

We are taking as an example, some of the verses of the poem *Wanderings after the rain*, one of the most difficult poems created by him:

*I say to myself: I am a shell forgotten by the sea on the shingle
In which the winds of early coves whistle.
I am a shelter for others - my broken tribe...⁴*

This poem expresses a tragic existential condition in its essence, a tragic experience and is realized through a metaphorical expression. The forgotten shell on the seashore, battered by merciless winds, and the gnawed shed, which does not hold the raindrops, are prominent metaphors close to associative logic, yet distant enough to engage the reader's imagination.

Through striking, quite beautiful metaphorical expressions, he also creates symbolically outstanding expressions, and he even manages to transform poetry into a symbol:

*So fly migratory birds without fear, fly
That on your side I also travel with the keys to the future in us
With eyes full of new time that endures neither repulsion nor viciousness,
Fly high because by flying your wings grow in space...⁵*

So wonderful are Din Mehmet's metaphorical expressions in the compilations *Shivers of light*, *The Burned Silence* and *Time*: the spiders of thought, the windows of time, the bored rock, the confused streets, the walled lights, the sewers of the earth, the light was weeping, the earth was chewing the bones and many others.

Conclusion

⁴ Din Mehmeti, *Shivers of Light* The Renaissance, Pristina, p. 92.

⁵ In the same, p. 92.

Although for many creators, poetry is the carrier of feelings and impressions, Din Mehmeti manages to realize them through verses full of meaning, meaning, which also bring valuable thoughts.

He combines the clear and sincere lived lyrical feeling and the meditative meaning of the verses leaving an indelible mark on the field of poetry.

The elevation of metaphorical verses and expressions to symbolic meaning clearly show that the poet relies on the metaphorization of the poetic language for the greatest value and effect of his verses.

Poetry, according to him, has great possibilities of influence on the spiritual world of man and on the humanization of relations between people. His optimism makes his commitment to poetry transparent, and some of his poems with which he has responded to the demands of the day, have led him, one might say, to poetic journalism.

In conclusion, we can say that Din Mehmeti is one of the outstanding poets of Albanian literature, without whose name its history would be poorer.

Literature

1. Din Mehmeti, *In the wings of fire*, The Renaissance, Pristina, 1961.
2. Din Mehmeti, *Time*, The Renaissance, Pristina, 1974.
3. Din Mehmeti, *Shivers of Light*, The Renaissance, Pristina, 1969.
4. Din Mehmeti, *Solar Youth*, New life, Pristina, 1966.
5. Din Mehmeti, *Escape from death*, Pristina, 1978.
6. Din Mehmeti, *Lantern in the storm*, The Renaissance, Pristina, 1971.
7. Din Mehmeti, *Singing blood*, The Renaissance, Pristina, 1993.
8. Personal anthology (selected by the author himself), Time, Tirana, 2004.

VËSHTRIM I ROMANIT AMULLIA TË BEQIR MUSLIUT

PhD. GENTIANA BAJRAMI ATASHI

Abstrakt

Qëllimi i këtij punimi është analiza e tërësishme e veprës Amullia e autorit, Beqir Musliu. Gjatë vështrimit të këtij romani do të trajtohet tema e vetmisë si një nga elementet kryesore të tekstit. Feja e patriotizmi janë gjithashtu elemente domethënëse të veprës; specifikisht shumësia e besimeve dhe mirëkuptimi i shqiptarëve në këtë pikë, mënyra unike e projektimit të ideve për religjionin si dhe atdhedashuria e shprehur shpeshherë përmes simbolit. Budim Jusufi është protagonist i cili sheh e rrëfen për jetën e Kuqlinës (fshat afër Gjiljanit), veçtinë e njerëzve dhe preokupimin e tyre për të ardhmën, kontradiktat mes qenies (njerëzve Kuqlinas) dhe natyrës, veçimin mendor e fizik të tyre, e pikërisht simbolika e titullit është përmbledhësi më i mirë i kësaj vepre.

Përmes metodës përshkruese e analitike do të bëhet interpretimi i subjektit të romanit që është ndërtuar mbi bazën reale, por edhe e fshehur përmes figurës. Trajtimi i këtij romani është me rëndësi të veçantë sepse disa vepra të këtij autori (edhe Amullia) jo vetëm që mbetën të pabotuara sa ishte gjallë autori, por edhe pas botimit mbetën të panjohura për lexuesit në përgjithësi. Gjithashtu ky roman është i pastudiuar nga studiuesit dhe punimi ynë është studimi i parë për Amullinë. Andaj, rezultati që mendohet të arrihet përmes këtij punimi është prezantimi i një vepre të veçantë të lexuesit dhe depërtimi i tij edhe me gjerë, për shkak të tematikave universale, por me elemente karakterizuese që i përkasin vetëm letërsisë shqipe.

Fjalët çelës: Amulli, vetmi, tëhuaqsim, subjekt, religjion.

Beqir Musliu

Beqir Musliu është njëri nga shkrimtarët më të rëndësishëm të letërsisë bashkëkohore. Ai u lind në Gjilan në vitin 1945 dhe vdiq në vitin 1996 në Prishtinë. Është njëri nga shkrimtarët me më së shumti vepra në të tri zhanret. Shquhet në dramaturgji, por ka shkruar poezi dhe prozë.

Musliu është njëri nga shkrimtarët që nuk është studiuar aq sa duhet, e specifikisht proza e tij. Mbase edhe një nga arsytet që vepra e tij nuk është shumë e njohur për lexuesin përgjithësisht. Jo vetëm kjo mund të jetë arsye e mosnjohjes, por krijimiet e tij janë më komplekse dhe mund të konsiderohen më abstrakte për një lexues të zakonshëm.

Nëse i shohim romanet si tërësi, supozohet se është paraprijës i një forme të veçantë shkrimi; e projektuar në mënyrë komplekse si në aspektin tekstual, figurativ, të narracionit, strukturës e shumë aspekteve të tjera. E gjithë kjo ndërlikueshmëri nyjëtohet me elemente thelbësore të letërsisë siç janë tema e patriotizmi (atdhetarizmi) dhe e refuzimit, feja nga këndvështrime të ndryshme, filozofia e ideve e mendimeve, figura e imazhi, toponimia e onomastika, mitologjia e gojëdhënat, ekzistenca dhe ekzistencializmi, mungesa e vetmia.

Subjekti dhe tematika e romanit

Romani *Amullia* rrëfen për Budim Jusufin, protagonistin/narratorin e veprës, i cili sheh e rrëfen për jetën e Kuqlinës (fshat i imagjinuar afër Gjilanit) dhe njerëzve të saj, shqetësimin e tyre për të ardhmën, kontradiktat mes qenies njerëzve Kuqlinas dhe natyrës, veçimin e tyre mendor e fizik, e pikërisht simbolika e titullit është përmbledhësi më i mirë i këtij romani; *Amulli* do të thotë stagnim zhvillimi, moslëvizje; gjendje e fjetu.

Romani fillon me përshkrimin e një nate të ftohtë e të errët dhe bashkë me të, personazhi/narrator (Burim Jusufi) i vetmuar bën përshkrimin në mënyrë të veçantë të atyre çasteve të cilat janë shumë subjektive; ai rrëfen në vetën e parë. Ndonjëherë ky rrëfim duket si prozë poetike, por është paraqitur në formën e bisedës me vetveten, formë monologuese. I gjithë romani ndërthuret me monologje e dialogje për kohën dhe metafizikën jetësore gjithmonë duke e ndërthurur me simbolika kombëtare siç është *kulla*, sepse aty ishte vendi ku Budimi monologonte, e dialogonte me fshatarët e tjerë. Rrëfimi i romani projektohet nga preokupimet e atyre njerëzve për vendin e tyre, dhe tendenca për ta bërë zgjidhje për vendin e tyre sepse i gjithë fshati ishte në amulli për shkak të thatësisë së madhe. Nuk kishte rënë shi për një kohë shumë të gjatë dhe gjithçka ishte duke vdekur. *Isaku* është një protagonist tjetër i qendrës së rrethit vicioz rreth të cilit sillej çdo gjë.

Ai ishte një fshatar i Kuqlinës, i cili ishte larguar nga fshati dhe nuk ishte rikthyer më. Disa e cilësonin si të çmendur dhe i frikësoheshin këtij karakteri kurse disa e konsideronin si një lloj profeti dhe besonin se ai ishte shpëtimi i tyre dhe Kuqlinës. E gjithë ngjarja ndërlidhet me të dhe varet nga ardhja apo moskthimi i tij. Sepse ata besonin se ai ishte ose shpëtimi ose fatkeqësia e tyre. Pas shumë shpresave, lutjeve dhe pritjeve, Isaku u rikthye por, tashmë fatkeqësia e tyre ishte pikërisht ai. Ai filloj të shkakonte probleme, frikë e panikë në gjithë vendin dhe gjendja e Kuqlinës dhe fshatarëve veç u përkeqësua dhe tashmë shpresat ishin shuar. Romani nuk ka një përfundim të qartë, dhe është karakteristikë e Musliut të gjitha romanet sepse mbetin sikur të papërfunduara duke i lënë lexuesit me pikëpyetje.

Veçanti e romanit është se ngjarjet edhe personazhet projektohen nga figura, përmes së cilës mbulohen mendimet për të cilat flet tëthorazi, pra përmes aspektit figurativ. Një nga elementet mund të konsiderohet *pritja e shpresa*; pritja e shpresa e ardhjes së një njeriu, një profeti, një mbinjeriu për ta rregulluar gjendjen e vendit, që personifikon pritjen e shqiparëve për një njëri që do të bënte mrekulli. Pra, autori përmes këtij rrëfimi të fshehtë, shpërfaq regjimin jugosllav, e kuqlinasit kosovarët, që e prisnin një Isak për të ndërruar gjithçka, e që nuk ndodhi asnjëherë.

Amullia karakterizohet me disa sepcifika si thyerja e konvencave zhanrore, pastaj narracioni që është totalisht i ndryshëm nga veprat e tjera të shkruara në atë periudhë. Ai tejkalon formën, strukturën, kompozicionin, fabulën e syzheun shabllon. Musliu nuk e realizon një roman me fokus ngjarjet apo veprimet që ecën kronologjikisht, por rrëfimi është i paraqitur përmes shthurjes rrëfimore, ku realizimi i ngjarjeve pasqyrohet përmes idesë e figurës, abstraksioneve e iluzioneve. Specifikë tjetër është projektimi tematologjisë sepse shumësia e temave e nëntemave e bëjnë *Amullinë* edhe më komplekse; pra romani është shkruar si një kolazh temash.

Religjioni zuri një vend të rëndësishëm tek *Amullia*. Përgjithësisht forma e përfshirjes së religjionit apo fesë myslimane dhe krishtere ishte forma e lutjeve dhe forma predikuese për jetën, fenë dhe Zotin. Gjatë shtjellimit të kësaj teme reflektohet qartë raporti autor\ religjion, komb\religjion si dhe raporti i letërsisë me religjionin. Interpretimi i fesë myslimane është shfaqur në mënyra të ndryshme përmes ligjërit të drejtë dhe ligjërit të tërthortë. Kjo formë e paraqitjes bëhet edhe në formë të lutjeve ndaj Zotit, perdikimeve të ndryshme si dhe gjykimeve në raport me pikëpamjet e fesë islame. Gjatë analizës theksohet se një pjesë e konsiderueshme e *Amullisë* ka të cituara pjesë Kuranore me përpikëri për çështje të caktuara që kanë të bëjnë me jetën dhe me realitetin jetësorë të personazheve dhe rrëfimit për besimin e personazheve të Zoti, pra tek Allahu siç e citohet. Përmes

zërave të narratorëve apo personazhëve, vlerësimi për aspekte fetare del nga këndvështrime të ndryshme, e madje shpesh paradoksale, me çrast lë të kuptohet që nga e gjithë shfaqja e saj, fshihet një ateizëm i thellë. Gjithashtu edhe emrat e personazheve janë të paraqitura me emra mysliman siç janë Ishak, Isa, Jusuf, Mejremja, por duke përfshirë edhe emra katolik si Mari, etj. Përveç fesë myslimane, edhe feja katolike inkuadrohet por që nuk shfaqet në formën e lartpërmendur si nga Kurani; por të perifrazuara. Si nënteme e temës së religjionit është edhe bashkëjetesa e feve të ndryshme brenda një kombi, e që kjo pjesë është një nga elementet më me vlerë të kombit shqiptar. Në një fshat jetonin familje muslimane sunite, të sekteit sheit, katolik por edhe individë të fshatit që nuk besonin në fe, ishin ateist të heshtur. Piedestali i së gjithës ishte se, kur ishte qëllimi kombëtar, të gjithë bëheshin bashkë për vendin e tyre.

Tema e vetmisë është fshehur prapa *Amullisë*, qoftë e shfaqur me figurë e ndonjëherë paraqitet mjaft qartë. Në këto krijime tema e vetmisë u realizua përmes fshehjes dhe vendosjes e saj në një lidhje paralele me gjithë narracionin fiksional. Përderisa kjo temë identifikohet në secilën vepër, del nga vet subjektiviteti autorial që figurativisht e stilistikisht është ‘fshehur’ në poetikën e rrëfimit. Pra, trajtohet në formë substanciale vetmia e vënë në raport me mbylljen e personit, vetminë e brendshme e ekzistenciale të individit, në relacion me realen, e ndërtuar mbi themelin e një mungese, gjithmonë në relacion me të tjerët, me një shoqëri të kohës. Mungesa shfaqet edhe në forma të tjera ku individ është i vetëm përballë forcave të jashtme (shoqërisë), pastaj si mungesa dhe vuajtjet e shkretia për shiun (si figurë), pastaj mungesa e vlerësimit të ekzistencës së individit ku shkohet deri në fund të vetës e cila pastaj shkakton tërheqjen, e përmes shenjave nënkuptohet vetmia dhe mungesa në të gjitha dimensionet ekzistenciale të jetës.

Kombi, atdhetarizmi, shenjat identitare janë elemente bazike të romanin *Amullia*. Luftat dhe pushtimi i atdheut, vdekja e shumë njerëzve dhe derdhja e gjakut për shkak të luftave, kufomat, emrat e personazve që ndërlidhen me identitetin kombëtar etj. janë disa shenja që e shenjojnë veprën e tij. Flet për luftëtarët dhe mbrojtjen e trojeve të atdheut dhe gjakut që është derdhur. Pataj *kulla* si shenjë identitare dhe muret e saj të fortifikuara, fisi I *Kuqëve*, *Kuqalina*, *kuq*, *zi*, janë disa shenja që kanë konotacione të shenjave kombëtare të paraqitura në vepër.

Përfundim

Ky punin synon analizën e romanit *Amullia* të Beqir Musliut. Është roman i pastudiuar, sepse veprat e tij janë botuar vetëm pas vdekjes së tij, pra shumica janë botuar tetë vite pas vdekjes së autorit. Kjo është shkak që analiza e këtij romani do të jetë bazament për studime të mëtutjeshme të veprës së tij, si dhe thirrje për leximin e këtyre veprave dhe përmes këtij punimi të krijohet lehtësim për lexuesit duke pasur parasysh se kjo vepër domosdoshmërisht kërkon një lexues *semiotik*, për shkak të thellësisë së mendimeve, ideve, kundërthënieve, absurdit, kompozicionit e strukturës unike të romanit.

THE IMPACT OF COLLECTIVISTIC VALUES ON INDIVIDUAL PERFORMANCE WITH MEDIATION OF PSYCHOLOGICAL NEEDS

Riad Ramadani

SEJDI HOXHA -Faculty of Management, University of Applied Sciences in Ferizaj, Kosovo,

RIAD RAMADANI -Faculty of Mechanical Engineering, University of Prishtina

Abstract

Organizational structures provide the framework under which all organizations run, with personnel motivated by goals of motivation, progress, effectiveness, and psychological contentment. Management's commitment to collectivist ideals, which are strongly established in conventional sociological theory, need careful examination since they may deviate from people's natural wants in reaction to social expectations inside institutional contexts. This study examines the impact of collectivist beliefs and psychological requirements on job performance, with a focus on employees in Kosovo's public post and telecommunications sectors. The study investigated hypotheses with a sample of 394 people from these companies, using both the PROCESS macro model and multiple regression analysis. The findings reveal that horizontal and vertical collectivism have a substantial influence on work performance. Furthermore, the study demonstrates a positive indirect association between horizontal and vertical collectivism and job performance, which is mediated by psychological requirements.

Keywords: *collectivist values; psychological needs; job performance*

1. Introduction

Individualism and collectivism are key variables in cultural studies, with collectivist values being effective in predicting behavior since the 1960s. Hofstede pioneered the measurement of individualism and collectivism across cultures, making these dimensions fundamental to understanding cultural values (Triandis & Gelfand, 1998). (Schwartz, 1990) describes individualists as having personal goals that may not align with their group's objectives, while collectivism involves individuals deeply integrated into their social contexts, often prioritizing community interests over personal ones (Hofstede, 1980).

Employee performance, closely related to collectivist values, is defined by Williams and Karau (1991) as fulfilling job duties as per the employment contract. Research indicates that individuals with collectivist values tend to perform better at work Moorman and Blakely (1995).

Collectivist values have a significant impact on the motivation and performance of employees at work, motivation positively affects the relationship between personality and academic performance Phillips et al. (2003).

Based on previous research, the goal of this study is to determine the impact of collectivist values and psychological needs on individual performance with the moderating effect of consciousness.

The motivation for this research is that there is no study in the literature or in Kosovo culture that deals with these concepts and their interactions between their sub-dimensions

1.1.Literature Review

The definitions of the variables utilized in this study are provided below, including collectivism dimensions, psychological needs, individual performance.

Collectivism Dimensions (Vertical and Horizontal)

The two-dimensional concept of individualism and collectivism (IC) has been a successful predictor of behavioral patterns since the 1960s, with Hofstede being the first to measure these dimensions across different cultures (Triandis & Gelfand, 1998). These dimensions are now fundamental to understanding cultural values (Triandis & Gelfand, 1998). Hofstede (1980) defines individualism as a psychological model where people act independently to achieve their goals. (Schwartz, 1990) adds that individualists have personal objectives that may or may not align with their group's goals. In contrast, collectivism involves individuals being deeply integrated into their social contexts, often prioritizing community interests over personal ones (Hofstede, 1980).

According to Triandis (1995), individualism and collectivism differ in the following ways:

1. Individualists form beliefs independent of the groups they belong to, while collectivists see themselves as essential members of a team or group (Markus & Kitayama, 1991)
2. Collectivists believe that personal goals should align with group goals and that the group's objectives should take precedence in case of conflict.

1.2. Psychological needs

Self-determination theory (SDT) is a psychological framework that offers extensive theoretical and empirical evidence regarding human motivation, psychological growth, and well-being. This theory has been successfully applied in various fields, including healthcare, education, sports, psychotherapy, and workplace motivation and management E. Deci et al. (2017). According to SDT, understanding the approach it offers is crucial for individuals to actualize their intrinsic potential. To achieve psychological growth, internalization, and well-being, individuals must satisfy three fundamental psychological needs: autonomy, competence, and relatedness, much like plants need water and sunlight to thrive (Ryan & Deci, 2000). Autonomy refers to the need for individuals to feel a sense of ownership and psychological freedom in their work. It involves aligning one's actions with personal values, rather than a desire to act independently of others (Ryan & Deci, 2000). For example, if an employee is asked to complete a task during their lunch break and agrees to do so, their autonomy is supported. However, if they would prefer to take their lunch break but are required to stay and work, their autonomy is thwarted (Troughakos et al., 2014). The second basic need, competence, relates to the feeling of effectiveness and capability in one's tasks and responsibilities. When individuals believe they have the necessary skills, resources, and experience to complete a task successfully, they experience a sense of competence ((E. L. Deci & Moller, 2005; Ryan & Moller, 2017). Finally, relatedness addresses the need to feel significant, supported, and respected by others, as well as the desire to care for and connect with others (Baumeister and Leary, 1995). Meeting this need fosters a sense of belonging and contributes to overall well-being.

1.3. Individual performance

In 1993, Borman and Motowidlo defined task performance as the way employees contribute to an organization's technical aspects through their actions. This can involve directly engaging in the organization's technological processes or indirectly supporting these processes by providing necessary materials. Williams and Karau (1991) described in-role performance as employees fulfilling their job duties and responsibilities as outlined in their job descriptions, with compensation aligned to their employment contracts. According to Motowidlo et al. (1997), task performance, in a broader sense, encompasses the processes through which materials are transformed into products, as well as actions that ensure the smooth functioning of the organization. Consequently, work performance involves meeting the expectations set forth in the employer-employee contract.

On the other hand, extra-role performance goes beyond merely meeting formal job requirements. It involves going above and beyond to help others within the organization to achieve their tasks ((Parker et al., 2006; Sonnentag and Frese, 2002 manual). Contextual performance, which differs from both in-role and extra-role performance, refers to activities that enhance the organizational, social, and psychological environment, even though they may not directly contribute to the organization's core performance.

1.4. Research Hypotheses

The collectivistic values and job performance

The research hypotheses for this study will be developed in the following sections. Numerous researchers have explored the impact of organizational culture and its dimensions on workplace performance. (Agwu, 2014) examined the relationship between organizational culture and employee performance at Nigeria's National Agency for Food and Drug Administration and Control. The study found a positive correlation between organizational culture and job performance, indicating that a strong organizational culture can enhance employee efficiency and effectiveness at work. (Mohamed & Abukar, 2014) investigated the effect of organizational culture on the performance of employees at the University of Mogadishu. Their SPSS analysis revealed a strong positive relationship between organizational culture and employee performance. (Kim, 2019) conducted research across various industries in Korea, focusing on cultural value orientations. The study concluded that collectivism positively impacts employee commitment but negatively affects creativity, while individualism has the opposite effect—negatively influencing commitment but boosting creativity. In another study conducted in Sarawak, Malaysia, (Lau et al., 2020) examined the influence of Hofstede's cultural dimensions, including Power Distance, Uncertainty Avoidance, Individualism vs. Collectivism, and Femininity vs. Masculinity, on work performance among employees in multinational companies from diverse cultural backgrounds. Their analysis, conducted using IBM SPSS 25.0, found a significant positive relationship between organizational culture and employee performance in multinational organizations. Based on the findings of these previous studies, the first hypothesis of this research is proposed:

H1: There are positive relationship between collectivism dimensions (vertical & horizontal) and performance (role & extra-role)

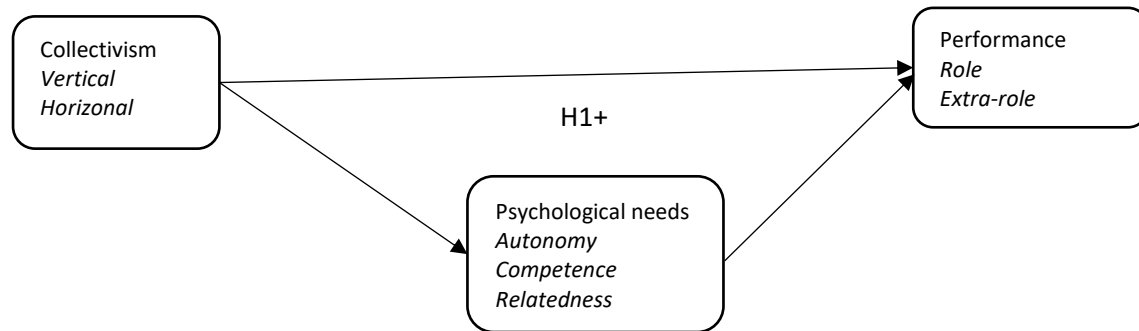

Figure 1: Research hypothesis

The basic psychological needs as mediator role in the relationship between collectivistic values and job performance

Self-Determination Theory (SDT) has been criticized as a Western theory, particularly for emphasizing autonomy, which is seen as more relevant to individualistic cultures than collectivistic ones like those in East Asia (Markus & Kitayama, 1991). However, research by Chirkov et al. (2003) across cultures, including South Korea, Russia, Turkey, and the U.S., found that autonomy benefits psychological health in both individualistic and collectivistic cultures. Various studies, such as those by (Ek & Mukuru, 2018) in Kenya and (Qadir et al., 2017) in public universities, show a positive relationship between motivation and performance. Despite this, limited research explores the role of psychological needs in mediating the effect of collectivist values on work performance. (Sadaf et al., 2019) found that only relatedness mediated the link between organizational culture and work commitment, while (Lee et al., 2018) demonstrated that perceived psychological contract fulfillment mediates the impact of organizational culture on commitment. (Al-Musadieq et al., 2018) showed that work motivation mediates the relationship between job design, organizational culture, and performance in Indonesia. As a result, we propose:

H2: The basic psychological needs (autonomy, relatedness, competence) play mediating roles in the relationship between collectivism (vertical & horizontal) and performance (role & extra-role).

2. METHODOLOGY

2.1. Participants

The participants in this research are employees of two major public companies such as Post and Telecom of Kosovo. The collection of data was approved by the management of both companies, and the process was organized by the human resources directors. The population of this study was 3,728, while the total number of questionnaires distributed in all departments of these enterprises was 1,193. From the distributed questionnaires, only 394 of them were collected by the convenient sampling method used for the search (return rate of 33.9%).

2.2. Procedure

We used PROCESS macro (Hayes, 2018) model 4 and model 59, as well as multiple regression analyzes to test the research hypotheses, controlling for all demographic variables to investigate the relationship between independent and dependent variables

2.3. Instruments

2.3.1. Scale of Psychological Needs

To assess psychological needs, we used the Basic Work Needs Satisfaction Scale developed and used in the study by Deci, Ryan, Gagné, Leone, Usunov, and Kornazheva (2001). We used the original Scale, which had 21 items, to assess the three psychological needs, competence, autonomy, and realtendess. Participants answered these items on a 5-point scale (ranging from 1 = not at all true to 5 = very true).

2.3.2. The collectivistic values

To measure collectivist and individualistic values, we used 16 items from Triandis and Gelfand's (1998) study. We created a five-point rating scale from (ranging from 1 = Absolutely disagree to 5 = Absolutely agree).

3. RESULTS

To test the hypotheses of the study variables with hierarchical regression analyses, we used the mean score of each scale. To test the mediation hypotheses, we use PROCESS macro (Hayes, 2018), a statistical package for macrosocial sciences. Table 1 presents the means, standard deviations, reliabilities, and correlations for all studied variables. Based on the results shown in table 1, the average of all study variables is greater than the average value of 2.5, indicating that participants achieve higher results in all study variables. In addition, correlations between variables are significant at the 0.05 and 0.01 levels, with coefficients ranging from 0.189 to 0.474. These findings revealed that all study variables have significant positive correlations. Finally, the reliability of the variables ranged from .66 to .88, indicating moderate to high instrument reliability.

To test H1 we created four different hierarchical regression models (Table 2). In Model 1, the effects of demographic variables such as age, gender, marital status, education, and tenure were

examined to explain in-role performance. The results of this model revealed that demographic variables had no significant effect on role performance. For Model 2 demographic variables were entered in the first step and collectivism (vertical and horizontal) was entered in the second step, with in-role performance as the dependent variable.

The results shows that only vertical collectivism had a significant effect on in-role performance ($\beta = .333$, $p < .01$). In Model 3, none of the demographic variables were related to extra-role performance. After controlling for demographic variables (step 1), collectivism (vertical and horizontal) was tested in model 4 to explain extra-role performance. According to the findings, horizontal collectivism significantly increased extra-role performance ($\beta = .248$, $p < .01$), while vertical collectivism significantly increased both in-role ($\beta = .333$, $p < .01$) and extra-role performance ($\beta = .157$, $p < .05$). All these findings indicated that horizontal collectivism increase in-role performance while vertical collectivism increase both in-role and extra-role performance, indicating that H1 is partially supported.

Table 1

Means, Deviations, Reliabilities and Correlations

	Mean	SD	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)
1 Age	42.406	10.24	1												
2 Gender	1.59	.49	.055	1											
3 Marital Status	1.94	.45	.334**	-.135*	1										
4 Education	1.98	.75	-.076	.081	-.084	1									
5 Tenure	12.52	8.36	.680**	.067	.185**	-.087	1								
6 Conscientiousness	4.42	.42	-.128*	-.038	-.039	.043	-	.126*	(.72)						
7 Horizontal collectivism	4.64	.41	-.082	.009	-.210**	-.005	-.052	.451**	(.80)						
8 Vertical Collectivism	4.61	.40	-.037	.038	-.087	-	-.036	.422**	.522*	(.70)					
9 Autonomy	4.60	.48	-.133*	.048	-.141*	-.065	-.078	.362**	.398*	.288**	(.81)				
10 Relatedness	4.58	.49	-.113*	.085	-.118*	-.098	-.071	.348**	.474*	.463**	.312*	(.88)			
11 Competence	4.59	.49	-.167**	-.047	-.206**	-.079	-	.349**	.406*	.354**	.356*	.371**	(.80)		
12 Task Performance	4.69	.37	.010	.019	-.050	.039	-.039	.215**	.288*	.388**	.189*	.258**	.289**	(.66)	
13 Contextual Performance	4.53	.47	.058	.063	-.131*	-.104	-	.356**	.458*	.425**	.262*	.334**	.294**	.329**	(.76)

N=325, *p < .05, ** p < .01, *** p < .001

Table 2

Regression analysis

Independent Variables	Dependent variables
	In-role performance

	Model 1 (1 step)				Model 2 (2 steps)			
	β	SE	t	Sig.	β	SE	t	Sig.
Constant		0.15	31.094	0		.501	5.14	0
Age	.089	0.003	1.115	0.265	.085	.003	1.138	0.256
Gender	.009	0.043	0.153	0.878	-.005	.041	-.091	0.928
Marital status	-.059	0.05	-0.982	0.327	-.009	.047	-.157	0.875
Education	.036	0.028	0.645	0.219	.090	.027	1.687	0.093
Tenure	-.084	0.003	-1.097	0.273	-.063	.003	-.877	0.381
Horizontal Collectivism					.112	.059	1.704	0.089
Vertical Collectivism					.333	.060	5.170	.000
R			.093 ^a				.420 ^c	
R ²			.009				.176	
R ² change			.009				.122	
F			.552				11.490	
Sig.			.736				.000	
N=325, *p < .05, ** p < .01, *** p < .001								

Table 2. Continued

Independent Variables	Dependent variables							
	Extra-role performance							
	Model 3 (1 step)				Model 4 (2 steps)			
	β	SE	t	Sig.	β	SE	t	Sig.
Constant		.179	25.563	.000		.542	3.096	.002
Age	.314	.004	4.110	.000	.307	.003	4.736	.000
Gender	.052	.052	.955	.340	.045	.044	.979	.328
Marital Status	-.183	.059	-3.170	.002	-.085	.051	-1.716	.087
Education	-.125	.034	-2.324	.021	-.088	.029	-1.908	.057
Tenure	-.304	.004	-4.149	.000	-.257	.003	-4.166	.000
Horizontal Collectivism					.248	.064	4.375	.000
Vertical Collectivism					.157	.065	2.83	.005
R			.303 ^a				.620 ^c	
R ²			.092				.385	
R ² change			.092				.122	
F			6.409				15.423	
Sig.			.000				.000	
N=325, *p < .05, ** p < .01, *** p < .001								

The test of mediation

To test the H2, we used model 4 of Process Macro by Hayes for testing the mediation hypothesis. Hypothesis 2 predicted an indirect relationship between horizontal and vertical collectivism and job performance (role and extra role) with basic psychological needs acting as mediators (autonomy, relatedness, competence). The results of direct and indirect effect reported in table 3. Regarding the indirect effect, the Bootstrap 5000 results showed that horizontal collectivism has a positive effect on in-role performance with a partly mediation of Autonomy ($\beta = .064$, CI: .018, .115), as well as vertical collectivism has a positive effect on in-role performance with a partly mediation of Autonomy ($\beta = .050$, CI: .010, .096). The results also showed that vertical collectivism has a positive effect with extra-role performance with a partly mediation of relatedness ($\beta = .067$, CI: .003, .139). Because there is no zero between the upper and lower-level confidence intervals (CI), the results are significant. Based on the above results we have partial mediation, which partly supports H2.

TABLE 3

Bootstrapping results for direct and indirect effects.

Direct effect	Effect	S. E	t	
HC→IP	.136*	.057	2.3	
VC→IP	.282**	.055	5.09	
HC→EP	.385**	.067	5.74	
VC→EP	.353**	.067	5.25	
Indirect effect	Effect	S. E	LL95%CI	UL95%CI
(95% Bias Corrected Confidence Interval method)				
HC→Autonomy→IP	.064	0.24	.018	0.11
VC→Autonomy→IP	.050	.021	.010	.096
VC→Relatedness→EP	.067		.003	.139

N = 325, **p* < 0.05, ***p* < 0.01.

HC, Horizontal collectivism; *VC* vertical collectivism; *IP*, In-role performance; *EP*, Extra-role performance; *LL*, Lower limit; *UL*, Upper limit; *CI*, Confidence interval; *S.E*, Standard error.

4. DISCUSSION

The influence of collectivist values on job performance has been extensively studied by previous researchers, who have provided valuable empirical data. However, more data is needed to explore the role of mediating variables in this context. Our study adds to the literature by examining the effect of collectivist values on job performance, with a focus on the mediating role of psychological needs. Unlike earlier research, this study investigated the effects of horizontal and vertical collectivism on two sub-dimensions of work performance: in-role and extra-role performance. Additionally, we examined how these variables interact through the mediation of psychological needs such as autonomy, competence, and relatedness. The findings of our study suggest that employees at the public enterprises Post and Telecom of Kosovo, who exhibit collectivist tendencies (both horizontal and vertical), demonstrate greater commitment and improved work performance.

Regarding our first hypothesis, the results revealed a positive relationship between horizontal and vertical collectivism and both sub-dimensions of workplace performance. This indicates that a positive organizational culture enhances employee efficiency and effectiveness at work. These findings align with those of (Agwu, 2014) and (Gunaraja, 2014).

The Mediating Role of Psychological Needs

Our second hypothesis explored the relationship between collectivism (horizontal and vertical) and job performance (in-role and extra-role) through the mediation of psychological needs. We hypothesized that the three psychological needs (autonomy, competence, and relatedness) would positively mediate the relationship between collectivist values and job performance. However, the results were mixed. Autonomy demonstrated a positive indirect mediating role between both horizontal and vertical collectivism and in-role performance. Additionally, relatedness showed a positive indirect relationship between vertical collectivism and extra-role performance. These findings contrast with those of (Sadaf et al., 2019), who studied the role of the three basic psychological needs (autonomy, competence, and relatedness) in mediating the relationship between organizational culture and work commitment. According to their study, only relatedness mediated the relationship between organizational culture and work commitment, while autonomy and competence did not play significant roles in this regard.

4.1.Limitations of the study

While our research provides valuable insights into the relationship between collectivist values, psychological needs, job performance, and conscientiousness, there are several limitations that future researchers should consider.

First, the study was conducted within a limited scope, focusing only on two public enterprises in the post-telecom sector. Future research could expand on these findings by exploring similar variables in other public sectors, such as water, energy, and railways, to provide a more comprehensive understanding.

Second, this study did not include employees from the private sector. A broader sample that encompasses employees from various industries, such as manufacturing, financial services, and other private sector organizations, would offer a more well-rounded perspective on these variables.

Third, the data collection took place during a period of organizational restructuring and salary leveling at both public enterprises. Future research could revisit these enterprises under more stable conditions to determine whether the results differ when these external factors are not in play. This could provide further insights into the consistency of the findings across different organizational environments.

5. REFERENCES

- Agwu, O. (2014). *Organizational Culture and Employees Performance in the National Agency for Food and Drugs Administration and Control (NAFDAC) Nigeria*.
- Al-Musadieq, M., Raharjo, K., & Fernandes, A. (2018). The mediating effect of work motivation on the influence of job design and organizational culture against HR performance. *Journal of Management Development*, 37. <https://doi.org/10.1108/JMD-07-2017-0239>
- Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. In *Psychological Bulletin* (Vol. 117, Issue 3, pp. 497–529). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.117.3.497>
- Deci, E. L., & Moller, A. C. (2005). The Concept of Competence: A Starting Place for Understanding Intrinsic Motivation and Self-Determined Extrinsic Motivation. In *Handbook of competence and motivation*. (pp. 579–597). Guilford Publications.
- Deci, E., Olafsen, A., & Ryan, R. (2017). Self-Determination Theory in Work Organizations: The State of a Science. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 4. <https://doi.org/10.1146/annurev-orgpsych-032516-113108>
- Ek, K., & Mukuru, E. (2018). *Effect of Motivation on Employee Performance In Public Middle Level Technical Training Institutions In Kenya*.
- Gunaraja, T. M. (2014). Organizational Corporate Culture on Employee Performance. *IOSR Journal of Business and Management*, 16, 38–42.
- Kim, M. (2019). Effects of collectivism and individualism on performance: Dynamic collectivism in Korean firms. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 47, 1–15. <https://doi.org/10.2224/sbp.7397>
- Lau, C. J. I., Aidil, D. R., & Munshid, H. M. Z. (2020). *Impact of organizational culture on employees' performance: A study in multinational corporations in Sarawak*.
- Lee, J., Chiang, F. F. T., van Esch, E., & Cai, Z. (2018). Why and when organizational culture fosters affective commitment among knowledge workers: the mediating role of perceived psychological contract fulfilment and moderating role of organizational tenure. *The International Journal of Human Resource Management*, 29(6), 1178–1207. <https://doi.org/10.1080/09585192.2016.1194870>
- Markus, H. R., & Kitayama, S. (1991). Culture and the self: Implications for cognition, emotion, and motivation. *Psychological Review*, 98(2), 224–253. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.98.2.224>
- Mohamed, A. I., & Abukar, A. (2014). *THE IMPACT OF ORGANIZATIONAL CULTURE ON EMPLOYEES PERFORMANCE OF MOGADISHU UNIVERSITIES*.
- Moorman, R. H., & Blakely, G. L. (1995). Individualism-collectivism as an individual difference predictor of organizational citizenship behavior. *Journal of Organizational Behavior*, 16(2), 127–142. <https://doi.org/10.1002/job.4030160204>
- Motowildo, S. J., Borman, W. C., & Schmit, M. J. (1997). A Theory of Individual Differences in Task and Contextual Performance. *Human Performance*, 10(2), 71–83. https://doi.org/10.1207/s15327043hup1002_1

- Parker, S. K., Williams, H. M., & Turner, N. (2006). Modeling the antecedents of proactive behavior at work. In *Journal of Applied Psychology* (Vol. 91, Issue 3, pp. 636–652). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.91.3.636>
- Phillips, P., Abraham, C., & Bond, R. (2003). Personality, cognition, and university students' examination performance. *European Journal of Personality*, 17(6), 435–448. <https://doi.org/10.1002/per.488>
- Qadir, G., Khan, S. U., & Saeed, I. (2017). Relationship between Motivation and Employee Performance, Organizational Goals: Moderating Role of Employee Empowerment. *Journal of Business and Tourism*, 03, 93–109.
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. In *American Psychologist* (Vol. 55, Issue 1, pp. 68–78). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.68>
- Ryan, R. M., & Moller, A. C. (2017). Competence as central, but not sufficient, for high-quality motivation: A self-determination theory perspective. In *Handbook of competence and motivation: Theory and application*, 2nd ed. (pp. 214–231). The Guilford Press.
- Sadaf, Q., Aziz, M., & Anjum, G. (2019). *Role of organizational culture in psychological needs satisfaction and work engagement*. 14, 1–16. <https://doi.org/10.54784/1990-6587.1026>
- Schwartz, S. H. (1990). Individualism-Collectivism: Critique and Proposed Refinements. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 21(2), 139–157. <https://doi.org/10.1177/0022022190212001>
- Tiessen, J. H. (1997). Individualism, collectivism, and entrepreneurship: A framework for international comparative research. *Journal of Business Venturing*, 12(5), 367–384. [https://doi.org/10.1016/S0883-9026\(97\)81199-8](https://doi.org/10.1016/S0883-9026(97)81199-8)
- Triandis, H. C., & Gelfand, M. J. (1998). Converging measurement of horizontal and vertical individualism and collectivism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(1), 118–128. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.74.1.118>
- Trougakos, J. P., Hideg, I., Cheng, B. H., & Beal, D. J. (2014). Lunch breaks unpacked: The role of autonomy as a moderator of recovery during lunch. *Academy of Management Journal*, 57(2), 405–421. <https://doi.org/10.5465/amj.2011.1072>
- Williams, K. D., & Karau, S. J. (1991). Social loafing and social compensation: The effects of expectations of co-worker performance. In *Journal of Personality and Social Psychology* (Vol. 61, Issue 4, pp. 570–581). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.61.4.570>

REALJA DHE IMAGJINATA NË LETËRSINË E AGIM DEVES

MA Leonora Bruçaj -PhD Candidate at University of Prishtina“HasanPrishtina

Abstract

Imagjinata në letërsinë për fëmijë është si një kopsht i gjallë, ku secila ide është një farë që mbillet me kujdes, duke pritur të rritet dhe të lulëzojë. Një libër për fëmijë është si një derë magjike që hapet drejt universeve të panjohura. Secili rresht shërben si një çelës që zbulon thesare të fshehura, duke i sjellë lexuesit ndjenja të reja dhe eksperiencia të papara.

Një ndër shkrimtarët më të shquar të letërsisë për fëmijë, i cili gërsheton imagjinatën me realen është Agim Deva. Imagjinata gjithashtu është një urë që lidh ndërmjet autorit dhe lexuesve të vegjël. Letërsia e tij është një frymë e lirë që nuk njeh kufij, e cila u ofron fëmijëve mundësinë të fluturojnë mbi peizazhe të panjohura, duke shijuar çdo moment të aventurës së tyre. Në përgjithësi, realja dhe imagjinata në letërsinë e shkrimtarit për fëmijë, Agim Deva, është një forcë krijuese që i jep jetë botëve të reja, sfidon normat dhe hap horizonte të panumërta. Duke përdorur një stil të butë dhe një gjuhë të qartë, ai e ndihmon lexuesin e ri ta kuptojë dhe ta pranojë mesazhin jo vetëm si këshillë, por si një pjesë të dashurisë dhe kujdesit të përditshëm. Mesazhi i tij, në thelb, është një kombinim i thjeshtësisë dhe thellësisë, ku imagjinata i shërben edukimit, duke u kthyer në një vegël të vlefshme për të formuar zakone të shëndetshme dhe për të ndërtuar marrëdhënie të forta familjare përmes poezisë.

Në këto universet, fëmijët ndihen të lirë të ëndërrojnë, të eksplorojnë dhe të krijojnë. Imagjinata u jep atyre mundësinë të zbulojnë identitetin e tyre dhe të kuptojnë botën përmes syve të personazheve që i shohin përvojat e jetës në mënyra të ndryshme.

Fjalët kyçe: Fëmijët, imagjinata, letërsia, poezia, realja.

Realja dhe imagjinata në letërsinë e Agim Deves

Imagjinata në letërsinë për fëmijë është si një kopsht i gjallë, ku secila ide është një farë që mbillet me kujdes, duke pritur të rritet dhe të lulëzojë. Letërsia për fëmijë shndërrohet në një hapësirë të pafund, ku imagjinata merr formë, duke krijuar botë të reja, personazhe fantastike dhe aventurë që i fton fëmijët të eksplorojnë përtej kufijve të realitetit. Një libër për fëmijë është si një derë magjike që hapet drejt universeve të panjohura. Secili rresht shërben si një çelës që zbulon thesare të fshehura, duke i sjellë lexuesit ndjenja të reja dhe eksperiencia

të papara. Në këto universet, fëmijët ndihen të lirë të ëndërrojnë, të eksplorojnë dhe të krijojnë. Imagjinata u jep atyre mundësinë të zbulojnë identitetin e tyre dhe të kuptojnë botën përmes syve të personazheve që i shohin përvojat e jetës në mënyra të ndryshme.

Një ndër shkrimtarët më të shquar të letërsisë për fëmijë, i cili gërsheton imagjinatën me realen është Agim Deva. Ky shkrimtar është i njohur për poezinë e tij të ndjeshme dhe të pasur me mesazhe edukative për fëmijë, që njëkohësisht ndërthur imagjinatën dhe ndjenjat e ngrohta për të krijuar një qasje unike në letërsinë për më të vegjlit. Imagjinata gjithashtu është një urë që lidh ndërmjet autorit dhe lexuesve të vegjël. Duke u gërshetuar me realen, ajo i ndihmon fëmijët të thellohen në botën e tyre, duke tejkaluar çdo horizont për të kuptuar mesazhin që autori përcjellë përmes personazheve të ndryshme. Prandaj, studiues të shumtë të letërsisë shqipe konsiderojnë se karakterin zbavitës në letërsinë për fëmijë shkrimtari Agim Deva e synon nëpërmjet dy faktorëve: lojës dhe humorit⁶.

Vargjet e tij nuk janë thjesht udhëzime për një zakon të shëndetshëm; ato përfaqësojnë një mesazh të thellë edukativ, që synon t'u japë fëmijëve një ndjenjë përgjegjësie dhe kujdesi ndaj vetes, ndërsa krijon një lidhje emocionale të fuqishme mes lexuesit të ri dhe figurave të ndryshme. Poezia e Devës sjell në pah aftësinë e tij për të ndërtuar skena të qarta dhe domethënëse përmes vargjeve të shkurtra, të cilat flasin direkt në gjuhën e fëmijëve dhe i ftojnë ata ta përjetojnë mesazhin jo si një detyrim, por si një pjesë të dashurisë prindërore që i përshkon çdo ditë të jetës së tyre.

Duke përdorur edhe metaforën, shkrimtari i shquar për fëmijë Agim Deva krijimtarinë e tij për fëmijë e shndërron në një flutur që ngrihet lart në qiellin e mundësive. Letërsia e tij është një frymë e lirë që nuk njeh kufij, e cila u ofron fëmijëve mundësinë të fluturojnë mbi peizazhe të panjohura, duke shijuar çdo moment të aventurës së tyre. Në këtë fluturim, imagjinata është motori që i jep fuqi, duke i mundësuar të kapin ëndrrat e tyre, të sfidojnë realitetin dhe të krijojnë realitete alternative ku gjithçka është e mundur në botën e tyre që nuk njeh kufi.

Në poezinë e tij për fëmijë, Agim Deva përdor imagjinatën për të krijuar një atmosferë të veçantë edukative, duke ndërtuar një botë ku këshillat e përditshme shndërrohen në mesazhe të ngrohta dhe të dashura. Vargjet e tij u drejtohen fëmijëve, duke kombinuar një stil të thjeshtë e të kuptueshëm me ndjenja të thella dhe një simbolikë të butë. Këto elemente ndërtojnë një lidhje të natyrshme ndërmjet lexuesit dhe mesazhit të poezisë, duke e bërë atë jo vetëm një këshillë të rëndomtë por edhe një mënyrë për të thelluar lidhjen prind-fëmijë.

Pra, autori, përmes imagjinatës, u jep gjallëri dhe i bën të flas personazhet që ai i përdor në vargjet e tij, ndonëse ato në realitet nuk flasin. Njëjtë ndodhë edhe në poezinë “Kitra”, ku

⁶ Prof.As. Dr. Astrit Bishqemi - Kumtesë e mbajtur në Prishtinë, më 6 qershor 2014, në tryezën shkencore kushtuar 5-vjetorit të vdekjes së Agim Devës

autori mëmën ketër e bën të flas me të vegjlit e saj, duke i këshilluar që pas çdo ushqimi t'i lajnë dhëmbët me gjethe pylli.

Nëna kitërr pa ia ndarë
Foshnjave u pëshpëritë
Dhëmbët lani pas ushqimit
Tri herë në ditë

Gurrë e pyllit ujë ka plotë
Ka dhe gjethe s'duhet brushë
Mos e leni, kitrra thotë
Me baktere gojën mbushë⁷

Vargu i parë, “Nëna kitër pa ia ndarë,” vendos në qendër figurën e nënës, e cila simbolizon kujdesin, dashurinë dhe përkushtimin e saj të palodhshëm ndaj fëmijëve. Me këtë varg, poeti i shquar i letërsisë për fëmijë Agim Deva përçon mesazhin e një nëne që përpiket vazhdimisht të japë këshilla të vlefshme dhe të qëndrojë pranë fëmijëve të saj, pa e humbur durimin apo dashurinë e saj për to. Personazhi i ketrit, që më këtë rast autori e quan “kitër”, është zgjedhur me kujdes të veçantë për të krijuar një ndjesi afërsie dhe delikatesë, ndërsa “pa ia ndarë” e nënkupton angazhimin e saj të pandërprerë, një përkushtim që vetëm një nënë mund ta ketë për të vegjlit e saj.

Në vargun e dytë, “Foshnjave u pëshpëritë,” poeti ndërthur një element tjetër të komunikimit pak më intim, që nënkupton se nëna asnjëherë nuk lodhet duke këshilluar fëmijët e saj. Përdorimi i fjalës “pëshpëritë” sugjeron se këshillat jepen me një ton të butë, të ngrohtë dhe të dashur dhe pa imponim. Kjo pëshpëritje shpreh qartësisht qasjen dashamire që nëna ka ndaj fëmijëve të saj, duke i ftuar ata të kuptojnë rëndësinë e këshillës përmes dashurisë dhe jo përmes autoritetit të ashpër. Ky komunikim i ndjeshëm reflekton aftësinë e Devës për ta kthyer procesin e edukimit në një gjest të përzemërt dhe të natyrshëm, duke e përdorur pikërisht imagjinatën e tij si shkrimtar.

Poezia vazhdon me vargun “Dhëmbët lani pas ushqimit,” ku mesazhi bëhet më i qartë: rëndësia e kujdesit për higjienën personale. Deva, duke përdorur një këshillë kaq të thjeshtë dhe të përditshme, e sjell temën e pastrimit të dhëmbëve në një mënyrë që nuk tingëllon si urdhër apo detyrim, por si pjesë e natyrshme e përkujdesjes së një nëne për fëmijët e saj. Ky detaj duket si një akt i vogël, por bart një simbolikë të madhe, duke shprehur idenë se gjërat e vogla në jetën e përditshme janë të rëndësishme dhe ndikojnë në mirëqenien e përgjithshme të një fëmije.

⁷ Vjersha të zgjedhura për fëmijë, poezia KITRRA, fq.39. – Rilindja, 1984

Ndërsa, në vargun e fundit, “Tri herë në ditë,” Deva e konkretizon mesazhin e tij, duke përcaktuar një ritëm ditor për këtë veprim të thjeshtë, por të rëndësishëm. Ky përshkrim e bën poezinë më konkrete dhe iu ndihmon fëmijëve ta kujtojnë më lehtë këshillën, duke e shndërruar atë në një zakon të mirë. Kështu, poeti sjell përpara lexuesit një edukim të qëndrueshëm përmes përsëritjes, por gjithashtu ndërtimin e një përgjegjësie të vogël, një mësim për të ruajtur shëndetin e dhëmbëve. Përsëritja “tri herë në ditë” jo vetëm që i referohet një rekomandimi konkret higjienik, por edhe një akti që krijon disiplinë dhe përkujdesje.

Pra, në këto vargje ai e përdor figurën e nënës si një simbol të dashurisë dhe përkushtimit, duke e vendosur atë në qendër të një mesazhi të thjeshtë, por të fuqishëm për rëndësinë e kujdesit personal. Duke e kthyer larjen e dhëmbëve, një veprim të përditshëm, në një akt dashurie dhe kujdesi të përzemërt, Deva arrin të krijojë një përvojë të veçantë poetike që tejkalon kufijtë e këshillave praktike dhe hyn në botën e përjetimeve familjare.

Në këtë kontekst Deva përmes zgjedhjes së kujdesshme të fjalëve dhe një stili të butë, e ndërthur elementin edukativ me ndjeshmërinë dhe imagjinatën. Ai e përdor vargun për të krijuar një ndjesi ngrohtësie dhe siguri, duke e transformuar larjen e dhëmbëve në një ritual të bukur dhe domethënës, i cili ushqen lidhjen mes fëmijës dhe prindit.

Duke u bazuar në analizat e vargjeve të mësipërme, atëherë mund të themi se Agim Deva ka përdorur imagjinatën për ta kthyer në një mesazh të thjeshtë, por edhe real, në një përvojë të këndshme letrare dhe edukative. Duke përdorur një stil të butë dhe një gjuhë të qartë, ai e ndihmon lexuesin e ri ta kuptojë dhe ta pranojë mesazhin jo vetëm si këshillë, por si një pjesë të dashurisë dhe kujdesit të përditshëm. Mesazhi i tij, në thelb, është një kombinim i thjeshtësisë dhe thellësisë, ku imagjinata i shërben edukimit, duke u kthyer në një vegël të vlefshme për të formuar zakone të shëndetshme dhe për të ndërtuar marrëdhënie të forta familjare përmes poezisë.

Në përgjithësi, realja dhe imagjinata në letërsinë e shkrimtarit për fëmijë, Agim Deva, është një forcë krijuese që i jep jetë botëve të reja, sfidon normat dhe hap horizonte të panumërta. Shembull konkret: Një vjershë që mund të analizohet për ndërlidhjen e reales dhe imagjinatës është “Pikniku i rrugës”, një tregim që përmes elementeve poetike dhe personazheve të fuqishme autori kap elementet e jetës së përditshme duke i kombinuar me momente simbolike dhe të ngarkuara me tension imagjinar, si dhe duke përdorur një stil që i bashkon dy botë paralele – reale dhe imagjinatën.

Realja dhe imagjinata në portretizimin e nënës

Në poezinë e Agim Devës, figura e nënës ndriçohet nëpërmjet një ndërthurjeje të thellë mes reales dhe imagjinatës. Deva arrin të trajtojë nënën si një figurë që njëkohësisht i përket jetës së përditshme dhe një sferë të idealizuar, duke përfaqësuar jo vetëm përjetimet personale të poetit, por edhe ndjesitë e përbashkëta të lexuesve. Kjo ndërthurje e reales dhe imagjinatës thekson vlerat e nënës si një simbol të përjetshëm dashurie dhe sakrifice. Kjo shprehet edhe në vargjet që i kushtohen në tërësi nënës:

Puthjen e parë - Nënës.
Lulen e parë - Nënës.
Vizatimin e parë - Nënës.
Letrën e parë - Nënës.
Të fshehtë e parë - Nënës.
Se nëna më lindi,
Mua ne maj
Dhe askush tjetër,
S'më lindi përveç saj⁸

Në trajtimin e nënës si një figurë reale, Deva fokusohet tek përvoja e përditshme dhe sakrifica konkrete e nënës në jetën e tij dhe të komunitetit. Ajo përshkruhet si një grua e thjeshtë, e cila përballon vuajtjet dhe sakrificat për të rritur fëmijët e saj dhe për të ruajtur vlerat familjare. Këto momente reale shfaqen nëpërmjet detajeve të thjeshta, të tilla si përkujdesja e saj për shtëpinë, vëmendja ndaj nevojave të fëmijëve, dhe puna e përditshme për mbijetesë. Kështu, nëna e Devës bëhet një figurë reale, një qenie e prekshme, që mishëron vështirësitë dhe bukuritë e jetës njerëzore.

Përmes kësaj qasjeje realiste, Deva arrin të krijojë një lidhje të drejtpërdrejtë me lexuesin. Shumë shqiptarë mund ta identifikojnë nënën e tyre në këtë përshkrim të nënës së Devës, duke ndier dhembshuri dhe respekt për gratë që, me përkushtim të palodhur, mbajnë familjet dhe traditat gjallë. Nëna e tij nuk është thjesht një figurë poetike, por një model universal i gruas shqiptare që përballon sfidat e jetës me krenari dhe dashuri të pakushtëzuar.

Ndërsa realja pasqyron anën konkrete të jetës së nënës, imagjinata e Devës e ngre figurën e saj në një nivel të lartë idealizimi, duke e kthyer atë në një simbol të dashurisë së përjetshme dhe të sakrificës sublime. Në poezi, ajo merr përmasa pothuajse mitike, duke u përjetësuar si një shenjtore apo mbrojtëse e përhershme e fëmijëve dhe familjes. Në këtë mënyrë, Deva e shtrin ndikimin e nënës përtej kohës dhe hapësirës fizike, duke e bërë atë të pranishme gjithmonë, edhe kur nuk është më e gjallë.

Imagjinata e Devës shpesh e portretizon nënën si një figurë hyjnore, ku ajo është e afërt me tokën, natyrën dhe përjetësinë. Në këtë kontekst, nëna është më shumë se një individ; ajo është një princip i përhershëm dhe i shenjtë që ruan lidhjen e fortë mes brezave dhe tokës amtare. Kjo qasje idealizuese shpesh kalon në sferën mistike, ku nëna përfaqëson një frymë të përjetshme të kujtesës dhe dashurisë. Pra, në poezitë e tij, Agim Deva shpesh e paraqet nënën si personifikim të sakrificës. Ajo është figura që gjithmonë përballon vështirësitë e jetës pa u lodhur, për hir të familjes dhe fëmijëve të saj. Deva i kushton momente të veçanta sakrificave

⁸ Vargje nga poezia “Nënës”

të nënës, duke e përshkruar atë si një hero të heshtur, që në mënyrë të pavetëdijshme i jep kuptim fjalës “dashuri”. Nëna sakrifikon të mirat e saj personale për lumturinë e fëmijëve dhe ruajtjen e traditave e vlerave familjare. Ajo përballon vështirësitë ekonomike dhe sociale, duke u bërë burim shprese dhe force për të gjithë ata që kanë nevojë për mbështetje, e në veçanti për fëmijët e saj, e që kjo pasqyrohet edhe në vargjet në vijim:

Nënëz, ma jep dorën!
Ma jep edhe mua!
Nënëz, ma jep dorën,
Se edhe unë të dua!
Tre fëmijë ka nëna
Të gjithë njësoj i do,
Secili prej tyre
Dorën i kërkon⁹.

Në këto vargje, autori pasqyron një ndjenjë të thellë të vështirësisë dhe dilemës me të cilën përballlet një nënë. Përmes kësaj ndërthurjeje, Deva i jep lexuesit një eksperiencë të dyfishtë: një përkujtesë të jetës reale dhe konkrete të nënës, si dhe një frymëzim për përmasat e mëdha që mund të marrë dashuria e saj përmes imagjinatës. Kjo qasje e ndihmon lexuesin të shohë figurën e nënës jo vetëm si një person të dashur, por edhe si një simbol që tejkalon dimensionet e zakonshme të përditshmërisë dhe që mbart një rëndësi të përjetshme për të gjithë njerëzit e në veçanti për fëmijët e saj, sikur në vijim:

Tre fëmijë ka nëna,
Por ka veç dy duar
Kujt t'ia japë më parë
Dorën e praruar?
Iu hodh në përqafim¹⁰

Shprehja “tre fëmijë ka nëna por ka veç dy duar” sugjeron kufizimin dhe pamundësinë e saj për t'i mbështetur të gjithë njësoj në të njëjtën kohë, ndërsa “dorën e praruar” mund të nënkuptojë mbështetjen, ndihmën ose kujdesin e saj të vlefshëm. Kjo dilemë shpesh shihet si metaforë për përpjekjet e jetës dhe zgjedhjet e vështira që duhet të bëjmë në rrethana të pamjaftueshme apo të ndërlikuara. Ndoshta autori dëshiron të shprehë se dashuria dhe kujdesi mund të jenë të pakufizuara shpirtërisht, por përkrahja praktike shpesh është e kufizuar nga kushtet fizike apo materiale.

⁹ Poezia “Dy duar, tre fëmijë” – Rilindja, 1984

¹⁰ Nga e njëjta poezi

Pra, figura e nënës në poezinë e Agim Devës është një sintezë e pasur dhe e ndërlikuar e reales dhe imagjinatës, duke paraqitur një grua që është njëkohësisht një qenie e thjeshtë e përkushtuar ndaj familjes dhe një simbol i dashurisë së përjetshme. Deva e sjell nënën jo vetëm si një qenie që ekziston në këtë botë, por edhe si një ideal që rrezaton tej çdo kufiri të jetës njerëzore. Kjo ndërthurje i jep fuqinë poetike figurës së nënës, duke e bërë atë një figurë të dashur për lexuesit dhe një pasqyrim të thellë të përvojës njerëzore dhe kulturore shqiptare.

Nga kjo që u tha deri më tani, mund të theksojmë se imagjinata është një aspekt thelbësor që i jep letërsisë së Agim Devës një ndjesi të veçantë poetike dhe fantastike. Në veprat e tij, imagjinata pasqyron një botë ku ëndrrat dhe vizionet shpesh ndërhyjnë me realitetin. Deva përdor simboliken dhe shpesh krijon skena të fuqishme metaforike që i japin lexuesit një përvojë të re, duke thyer kufijtë e reales dhe duke përforcuar temën e reflektimeve të brendshme të karaktereve të tij.

Vlerësimi për Agim Devën thekson rolin dhe kontributin e tij të veçantë në letërsinë shqipe për fëmijë, duke e pozicionuar atë si një autor që arriti nivele të larta artistike dhe cilësore në këtë fushë, duke e zgjeruar dhe pasuruar letërsinë për fëmijë nga një perspektivë e re dhe e pasur për lexuesit shqiptarë në fund të viteve të gjashtëdhjeta dhe fillimin e viteve të shtatëdhjeta. Shumë studiues dhe shkrimtarë theksojnë se në letërsinë për fëmijë, Agim Deva ka arritur një standard të lartë, duke u dalluar për stilin e tij të veçantë dhe përmbajtjen e pasur. Kjo cilësi në veprat e tij është theksuar edhe nga kritikët dhe lexuesit, duke vënë në dukje aftësinë e tij për të krijuar botë të plota, me personazhe të thella e dinamike që fëmijët mund t'i përjetojnë e kuptojnë lehtë, por që bartin gjithashtu mesazhe edukative. Nëpërmjet një gjuhe të thjeshtë por poetike, Deva ka ndërtuar një stil që rezonon natyrshëm me botën e fëmijëve dhe krijon një lidhje të afërt midis lexuesve të rinj dhe temave të trajtuara. Për shkrimtarin Pandeli Koçi, jeta dhe vepra e Agim Devës, janë një pasqyrë e gjallë e një intelektualit dhe krijuesi që gjithë jetën ia kushtoi letërsisë shqipe dhe edukimit të brezit të ri. Koçi, gjithashtu thekson se vepra letrare për fëmijë e Agim Devës “shënoi vlerat më të larta cilësore në krahun verilindor të letërsisë shqipe”¹¹. Në këtë mënyrë, Deva jo vetëm që i ka dhënë letërsisë shqipe për fëmijë vlera cilësore, por ka kontribuar në rritjen e saj si një letërsi që edukon dhe fuqizon brezat e rinj.

Pra, temat dhe tregimet e tij u japin lexuesve një përvojë të re, duke përfshirë edhe elemente të fantazisë dhe imagjinatës, që janë jetike për zhvillimin kreativ të fëmijëve. Ai u ofron fëmijëve një pasqyrim të vetvetes dhe të kulturës së tyre përmes personazheve duke u futur në një univers më të gjerë që i ndihmon të imagjinojnë. Në këtë kuptim, kontributi i tij është jetik për ndërtimin e një letërsie që shpreh identitetin dhe kulturën shqiptare në mënyrë të thellë dhe të qëndrueshme për fëmijët. Ai luan me personazhet më të dashura që fëmijët i kanë në zemër, duke futur në vjershat e tij personazhe nga natyra, kafshët, insektet e të tjera:

¹¹ Pandeli Koçi - Nderim për shkrimtarin e mirënjohur, Agim Deva, 2009, f. 19.

Në livadhe del e vogla bletë
Në gjethe të njoma herët ulet
Dhe n'mes ditë kur bëhet nxehtë
Me buzë t'vogla i puth lulet¹²

Në këto vargje, poeti përshkruan me delikatesë dhe dashuri jetën e një blete të vogël, duke i dhënë asaj cilësi njerëzore dhe një përkushtim të thellë ndaj natyrës. Ai përdor fjalë të ëmbla dhe imazhe të ngrohta për të krijuar një atmosferë idilike dhe të qetë, duke treguar dashurinë dhe harmoninë e bletës me natyrën që e rrethon. Përmes fjalës “puth,” poeti shpreh kujdesin dhe respektin e saj për lulet, duke na kujtuar rëndësinë e përkujdesjes ndërmjet njeriut dhe natyrës, si dhe përkushtimin e bletës për t'i dhënë jetë botës përreth saj.

Siç shihet edhe në këto vargje, poeti përdor një kombinim të reales dhe imagjinatës. Në aspektin real, ai përshkruan sjelljen e bletës, që del në livadhe, ulet mbi gjethe e njoma dhe mbledh nektarin nga lulet. Kjo është një pamje e zakonshme dhe e natyrshme e një blete në botën reale. Ndërkohë, përmes imagjinatës, poeti i jep bletës cilësi njerëzore: ajo “puth” lulet me “buzë të vogla.” Kjo është një përfytyrim poetik që i shton vargut një ndjesi ëmbëlsie, duke e bërë skenën më të ngrohtë dhe emocionale. Në këtë mënyrë, poeti krijon një lidhje të veçantë mes reales dhe imagjinatës, ku bleta simbolizon përkushtimin dhe dashurinë e njeriut ndaj natyrës, ndërsa detajet e vogla të sjelljes së saj e bëjnë atë të duket si një qenie e dashur dhe e gjallë në sytë e lexuesit.

Në disa vjersha autori përmes ironisë dhe imazheve të fuqishme krijon një përshkrim që përball lexuesin me kufijtë e fantazisë përballë realitetit të pamëshirshëm.

Nuk besoj se ka ndonjë fëmijë
Që kish mundur malin ta përbijë
Pesë mijë kile gërdhnela druri
Gjysmë vagoni thëngjill guri¹³

Këto vargje, në formën e një satire të lehtë dhe të shprehjes popullore, krijon një kontrast mes fuqisë imagjinative të fëmijëve dhe realitetit të ashpër të mjedisit fizik. Kjo ide përforcohet nga fakti që fëmija, simbol i pafajësisë dhe i fantazisë pa kufi, vihet përballë një mali, një force të pashmangshme dhe të rëndë si guri e druri. Ironia në këto vargje vjen nëpërmjet përshkrimit të një misioni të pamundur, një përpjekje pothuaj mitike, ku fëmija shihet si hero që sfidon natyrën. Kjo përplasje mes reales dhe imagjinatës vjen në formën e pyetjes retorike, që duket se e nxit lexuesin të mendojë për kufijtë e njeriut dhe fuqinë e ëndrrës, megjithëse nuk është realiste që një fëmijë të përmbushë një detyrë të tillë. Megjithatë,

¹² Poezia “Zonja e livadheve” – botuar në vitin 1968

¹³ Vargje nga poezia “Kush e përbin malin”

nëpërmjet kësaj pamundësie të zbkuruar, vargjet lënë të kuptohet se, edhe pse njerëzit mund të kenë dëshira e ëndrra të mëdha, ekziston një kufi që duhet pranuar si pjesë e natyrës njerëzore.

Kjo qasje gjithashtu flet për një dimension social të përmbajtur; mund të lexohet si një kritikë ndaj kërkesave që shpesh i bëhen të rinjve për të përballuar sfida të mëdha që janë jashtë mundësive të tyre reale. Pra, vargjet nënkuptojnë një kërkesë për mirëkuptim dhe një ftesë për të pranuar kufizimet si pjesë të natyrshme të jetës njerëzore, duke ruajtur në të njëjtën kohë magjinë e ëndrrave dhe dëshirave të mëdha.

Apo vargjet:

Njëzet metra dru të malit
Që s'mund t'i bajë shpinë e kalit
Katër qerre dërrasa të thata
E bujashka me lopata¹⁴

Në këto vargje fokusi në përmasat e mëdha të materialeve – njëzet metra dru, katër qerre dërrasa – dhe në përshkrimin e një bujashke me lopata, krijon një pamje që ngjan si një betejë epike e njeriut me ngarkesat e natyrës dhe fuqinë e tokës. Edhe këtu ironia qëndron në faktin se këto ngarkesa janë aq të mëdha, saqë edhe kali, simbol i fuqisë dhe i qëndrueshmërisë, nuk mund t'i mbajë mbi shpinë. Ky imazh sjell një humor të hollë dhe një koment për kufizimet e qenies njerëzore dhe të kafshëve përballë sfidave që ndonjëherë i tejkalojnë forcat fizike. E gjitha na lë të kuptojmë se disa gjëra në jetë janë jashtë mundësive të individit, sado i fuqishëm qoftë ai. Përtej pamjes vizuale, ato mund të kenë edhe një kuptim figurativ, ku druajtja e një ngarkese të madhe shndërrohet në një metaforë për barrën e detyrave dhe përgjegjësisë në jetën e përditshme, ku, pavarësisht dëshirës për të përballuar gjithçka, ka gjëra që na sfidojnë dhe që na bëjnë të ndiejmë se na kapërcejnë.

Poezia përfundon me këto vargje:

Por një dimër dalëngadal
N'bark e futi krejt një mal
A s'iu duket, pra çudi
Sa han stufa për t'u ngi¹⁵?

¹⁴ Vargje nga poezia “Kush e përbin malin”

¹⁵ Vargjet e fundit të poezisë “Kush e përbin malin”

Në këtë poezi, autori përdor me mjeshtëri imagjinatën dhe realen, duke i ndërthurur për të krijuar një efekt të fortë të ironisë dhe të mrekullisë së natyrës. Imagjinata vjen në fillim, kur autori përshkruan një situatë pothuajse të pabesueshme: një fëmijë që përpiket të “përbijë malin”. Ky imazh përshkruan një përpjekje të pamundur, një akt fantastik që e sfidon logjikën dhe realitetin. Përmendja e “pesë mijë kile gërdhnela druri” dhe “gjysmë vagoni thëngjill guri” e zgjeron këtë imazh, duke e bërë përmasën e sfidës aq të madhe, sa që kalon në fushën e imagjinatës dhe absurdit. Autori këtu e përçon një ndjenjë habie dhe një humor të hollë, duke luajtur me fuqinë e ëndrrës dhe imagjinatës.

Realja, nga ana tjetër, mishërohet në fund të poezisë, kur dimri, në mënyrë të ngadaltë dhe të pashmangshme, “përpin” atë mal të madh përmes nevojës njerëzore për ngrohje. Ky është një proces real, i përjetuar nga shumë njerëz gjatë dimrit, kur nxehtësia që prodhohet nga druri dhe thëngjilli bëhet një pjesë thelbësore e mbijetesës. Kjo pjesë është e përzemërt dhe e njohur, duke e vendosur lexuesin e vogël në kontakt me një të vërtetë të thjeshtë dhe të zakonshme të jetës së përditshme. Kjo ndërlidhje mes imagjinatës së madhe dhe realitetit të thjeshtë përforcon mesazhin e poezisë: edhe gjërat më kolosale përfundojnë të thjeshtësuara dhe të përfshira në ciklin e jetës, duke u konsumuar natyrshëm, pak e nga pak, nga nevoja njerëzore dhe nga koha.

Pra, në përfundimin e poezisë, shkrimtari Agim Deva përdor një kthesë të papritur për të shprehur në mënyrë ironike dhe humoristike fuqinë e natyrës për të transformuar dhe “përpirë” atë që duket e pamundur. Dimri, në mënyrë të qetë dhe të ngadalshme, arrin të “futë në bark” një mal të tërë, duke shndërruar të gjithë atë masë druri dhe thëngjilli në nxehtësi dhe jetëgjatësi përmes procesit të ngrohjes. Ky përshkrim i dhënies së një mali për ngrohjen e stufës krijon një imazh të fuqishëm të konsumimit të pashtershëm të natyrës, por njëkohësisht edhe një reflektim mbi nevojën e përhershme për mbijetesë që ka njeriu në dimër. Vargjet finale, përmes pyetjes retorike, nxisin një ndjenjë habie dhe një lloj përlësie përballë fuqisë së të natyrës dhe të kohës. Një dimër i gjatë, duke konsumuar pak e nga pak një mal të tërë, vë në dukje natyrën ciklike dhe transformuese të jetës. Në thelb, poezia kthehet në një reflektim mbi mënyrën sesi të gjitha gjërat, sado të mëdha apo të vogla, janë pjesë e një procesi të pandërprerë, ku edhe gjërat më të përmasave kolosale mund të “hanë” dhe të përfundojnë të asgjësuara në mënyrë të thjeshtë dhe të qetë.

Shembull konkret, në poezinë “Pikniku i rrugës”, Agim Deva përdor imagjinatën për të krijuar një lidhje poetike midis rrugës dhe bjeshkës, duke i personifikuar ato si dy elemente që mund të komunikojnë e të bashkëpunojnë. Rruga “bëhet gati” për t’u nisur drejt bjeshkës si një njeri që planifikon një vizitë, gjë që sjell një ndjesi të gjallë për lexuesin.

U bë rruga një ditë gati
T’i shkoj bjeshkës në vizitë
Do t’i bij tha, trup kah shpati

Ku s'kalojnë as dhentë as dhitë¹⁶

Për më tepër, rruga vendos të kalojë “trup kah shpati”, duke zgjedhur një drejtim të vështirë, ku “s'kalojnë as dhentë as dhitë”. Po të merrej si reale kjo, atëherë vargjet tregojnë jo vetëm guximin dhe vendosmërinë e rrugës, por edhe kontrastin midis botës së njeriut dhe asaj të natyrës së virgjër e të egër. Duke e paraqitur rrugën në mënyrë të tillë, Deva ndihmon lexuesin të kuptojë simbolikën e rrugëtimit të vështirë, një motiv që shpesh reflekton udhëtimin e brendshëm të individit në përpjekje për t'i kaluar kufijtë e zakonshëm. Imagjinata këtu nuk shërben thjesht për zbulim poetik, por edhe për të thelluar kuptimin e lidhjes mes njeriut dhe natyrës, duke paraqitur përpjekjen për të arritur diçka të lartë e të paarrtshme. Apo, në vargjet pasuese:

Ja pra, rruga kështu vendosi
Rrobet mirë i hekurosi
U shtri njëherë për së gjati
Veshi gzofin prej asfalti¹⁷

Siç edhe mund të shihet, në këto vargje shkrimtari Agim Deva ka ndërthurur realen dhe imagjinatën në një mënyrë të veçantë, duke përdorur imazhe nga jeta e përditshme dhe duke i shndërruar ato përmes personifikimit dhe simbolikës poetike. Reales i përket ideja e rrugës dhe asaj që ajo përfaqëson një element i ndërtuar nga njeriu, që shërben për të lidhur vende të ndryshme dhe për t'i bërë ato më të arritshme. Detaje si “gzofi prej asfalti” dhe përgatitja për “vizitën” i përkasin përvojës konkrete të krijimit të rrugëve moderne.

Imagjinata, nga ana tjetër, shfaqet në mënyrën se si rruga merr cilësi njerëzore: ajo “vendos,” “hekuros rrobat,” “shtrihet” dhe “vesh” asfaltin, duke u sjellë sikur ka jetë dhe vullnet. Ky përshkrim e largon rrugën nga aspekti i saj i zakonshëm fizik dhe e shndërron në një qenie me qëllime e karakter. Kjo lidhje e rrugës me botën e gjallë dhe simbolikën e saj i jep lexuesit ndjesinë e një rrugëtimi të brendshëm apo të një përpjekjeje njerëzore për të tejkaluar pengesa. Pra, ky kombinim i reales dhe imagjinatës i jep veprës një dimension të thellë filozofik dhe poetik, duke na kujtuar se natyra dhe jeta përreth mund të interpretohen si diçka më e gjallë dhe më dinamike se sa duket në pamje të parë. Në këtë mënyrë, Deva sjell një vizion ku realiteti dhe imagjinata bashkëveprojnë për të dhënë një kuptim krijimtarisë së tij letrare për vocërrakët.

“Karvani i Shkrimtarëve për Fëmijë: Udhëtimi i Agim Devës për edukimin dhe kulturën shqiptare”

¹⁶ Poezia “Pikniku i rrugës”

¹⁷ Nga e njëjta poezi

Në këtë punim nuk mund ta anashkalojmë një nga iniciativat më të rëndësishme të fillimshkullit të ri, të ndërmarrë nga shkrimtari i shquar për fëmijë, Agim Deva, pra themelimin e Karvanit të Shkrimtarëve për Fëmijë. Karvani i Shkrimtarëve për Fëmijë, i themeluar nga Agim Deva, ishte një iniciativë unike në fushën e letërsisë shqipe për fëmijë dhe një projekt kulturor i rëndësishëm që synonte të afronte fëmijët me librin dhe lexuesit e vegjël me krijuesit e tyre të preferuar. Kjo nismë kulturore, e cila filloi të zhvillohej nga viti 2000 e këndej, kishte për qëllim të promovonte letërsinë shqipe për fëmijë, duke vizituar shkolla dhe qendra të ndryshme në Kosovë. Përmes këtij karvani, shkrimtarët kishin mundësinë të komunikojnin drejtpërdrejt me fëmijët, të lexonin krijimet e tyre dhe të inkurajonin lexuesit e rinj që të dashuronin librin dhe të shijonin magjinë e letërsisë. Karvani i udhëhequr nga Agim Deva, ndihmonte në formimin e kulturës letrare të brezave të rinj, duke pasur një ndikim të thellë në zhvillimin e letërsisë për fëmijë dhe në ndërtimin e një audience të re lexuesish. Agim Deva, përmes kësaj nisme, kontribuoi jo vetëm në promovimin e letërsisë për fëmijë, por edhe në lidhjen më të ngushtë ndërmjet autorëve dhe lexuesve të vegjël, duke krijuar një kulturë të leximit dhe duke i dhënë rëndësi të veçantë edukimit përmes artit letrar. Kjo iniciativë ishte një nga përpjekjet e para të Kosovës së pasluftës, që kishte për synim të promovonte librin në një kohë kur lidhja ndërmjet shkrimtarëve dhe lexuesve të vegjël ishte e kufizuar, pikërisht për shkak të situatës në të cilën ndodhej vendi. Karvani jo vetëm që shërbeu për të promovuar letërsinë për fëmijë, por përmes tij, libri dhe shkrimtari arritën të kenë një ndikim të thellë e të drejtpërdrejtë në formësimin e mendësisë së brezave të rinj. Letërsia dhe arsimi për fëmijë ishin dy aspekte kyçe në ruajtjen e gjuhës, traditës dhe shpirtit shqiptar. Deva, me vizionin e tij të qartë dhe dashurinë për fëmijët, pa tek ky karvan një mundësi për t'u mësuar brezave të rinj rëndësinë e gjuhës dhe kulturës shqiptare.

Përmes Karvanit të Shkrimtarëve për Fëmijë, shkrimtarë të njohur dhe të talentuar udhëtonin nëpër shkolla, fshatra dhe qytete, duke kaluar nga një vend në tjetrin për të takuar fëmijët shqiptarë. Gjatë këtyre takimeve, ata lexonin poezi dhe tregime, zhvillonin biseda me fëmijët dhe i inkurajonin ata të lexonin, të shkruanin dhe të ëndërronin. Kjo nismë e bëri letërsinë për fëmijë të gjallë, të prekshme dhe të afërt me realitetin e tyre të përditshëm.

Ndikimi arsimor dhe kulturor i karvanit ishte i jashtëzakonshëm. Për shumë fëmijë, këto takime ishin eksperiencat e para me shkrimtarë dhe libra që flisnin për ndjenjat dhe përvojat e tyre. Ata u ndjenë të vlerësuar dhe të motivuar, duke e parë leximin jo si detyrim shkollor, por si një mundësi për të shprehur dhe zgjeruar botën e tyre të brendshme. Kjo qasje ndihmoi në krijimin e një brezi të ri lexuesish të cilët u rritën me një dashuri të veçantë për librin dhe kulturën shqiptare.

Karvani i Shkrimtarëve për Fëmijë ishte një mision edukativ por mund të quhet edhe patriotik, meqë shërbeu për të ruajtur dhe përforcuar ndjenjën kombëtare tek të rinjtë, duke i pajisur ata me vlera dhe njohuri të rrënjësura në gjuhën dhe traditën shqiptare. Përmes fjalës

së shkrimtarëve, fëmijët përjetonin një lidhje më të fortë me identitetin e tyre kulturor dhe kuptonin se letërsia mund të jetë një forcë që ruan dhe kultivon shpirtin e një populli.

Ky projekt, i drejtuar nga Deva, ndihmoi gjithashtu zhvillimin e letërsisë për fëmijë në gjuhën shqipe, duke i frymëzuar shkrimtarët të krijonin vepra të reja dhe të pasura. Duke e ndjerë nga afër ndikimin që kishin tek lexuesit e vegjël, ata motivoheshin të krijonin më shumë libra të përshtatshëm për fëmijët, duke pasuruar kështu letërsinë shqipe dhe duke e bërë atë më të qasshme për ta. Për shumë shkrimtarë të kohës, pjesëmarrja në këtë karvan ishte një përvojë e rëndësishme dhe frymëzuese që ndikoi në krijimtarinë e tyre të mëtejshme.

Karvani i Shkrimtarëve për Fëmijë mbetet një nga nismat më të rëndësishme në historinë e letërsisë shqiptare për fëmijë, një shembull i përkushtimit të Agim Devës për edukimin dhe ruajtjen e vlerave kombëtare përmes letërsisë. Ky karvan nuk ishte vetëm një udhëtim i shkrimtarëve drejt lexuesve të vegjël, por një udhëtim kulturor e shpirtëror që la gjurmë të thella tek fëmijët e kohës, duke ndikuar në rritjen e tyre si individë dhe si qytetarë të ndërgjegjshëm për vlerat e kombit të tyre.

Në përfundim, mund të përmbledhim rolin unik të Devës në letërsinë shqiptare përmes përdorimit të ndërthurjes së reales dhe imagjinatës. Kjo metodë i jep lexuesit të vogël emocione të veçantë duke e bërë shumë të këndshme dhe tejet tërheqëse poezinë e cila përmban dy botë, atë imagjinare dhe botën reale.

LITERATURA

Agim Deva Vjersha të zgjedhura për fëmijë, poezia KITRRA, fq.39. – Rilindja, 19
Agim Deva- Zonja e livadheve, 1968

Agim Deva-Fjala bëhet lule, libër leximi : për klasën IV të shkollës fillore , 1979

Astrit Bishqemi - Kumtesë e mbajtur në Prishtinë, më 6 qershor 2014, në tryezën shkencore kushtuar 5-vjetorit të vdekjes së Agim Devës

Astrit Bishqemi, Dije Demiri-Frangu, Xhahid Bushati, Sabit Jahja, Veli Velu, Dritë Ruhani, Udhëtimi krijues përmes dy linjave - SAS, Prishtinë 2021

Hysni Hoxha- “Teoria e novels dhe tregimit”,redaksia “Flaka e vllazërimit”,Shkup,1995

Johan V. Gëte-Veptra të zgjedhura-redaksia e botimeve “Rilindja”,Prishtinë, 1988

Letërsia për fëmijë (pjesa I: Teoria) - Sh.B. Sejko, Elbasan 1997

Pandeli Koçi - Nderim për shkrimtarin e mirënjohur, Agim Deva, 2009, f. 19.

Rene Wellek, Austin Warren- “Teoria e letërsisë”, shtëpia botuese “Onufri”, Tiranë,

Rexhep Qosja-“Dialogje me shkrimtarët”-Rilindja,Prishtinë,1968

Osman Gashi-“Miti dhe romantizmi evropian”,PEN Qendra e Kosovës, Prishtinë, 2005.

Zejnullah Rrahmani , Teoria e letërsisë, Fakulteti Filologjik, Prishtinë 1996

Grup autorësh-Letërsia bashkëkohore shqiptare, Shtëpia botuese e librit shkollor-Tiranë, 2004 Grup autorësh-Letërsia bashkëkohore shqiptare 4,Shtëpia botuese e libri shkollor-Prishtinë,2001 Grup autorësh – Letërsia botërore 2, Shtëpia botuese e librit shkollor-Prishtinë,1999

PAKICAT MYSLIMANE DHE THIRRJA ISLAME NË EVROPË: STRATEGJITË E PREDIKIMIT NË KONTEKSTIN EVROPIAN

Prof.Ass.Dr. Rexhep Suma-Fakulteti i Studimeve Islame, Prishtinë

ABSTRACT

Në Evropë, komunitetet myslimane përbëjnë një segment të rëndësishëm të shoqërive moderne, duke u rritur nëpërmjet migrimit dhe lindshmërisë natyrore. Këto pakica përballen me sfida të ndryshme si integrimi, islamofobia dhe kufizimet ligjore mbi lirinë fetare. Një aspekt kritik i jetës myslimane në Evropë është thirrja islame (da'ëa), e cila kërkon përshtatje strategjike për t'u zhvilluar në një ambient sekular dhe shpesh skeptik ndaj fesë. Ky punim analizon strategjitë e predikimit të Islamit në Evropë, sfidat e përhapjes së mesazhit islam dhe mënyrat më efektive për të komunikuar me audiencën evropiane. Islami, nga ana tjetër, është një forcë e jashtëzakonshme shpirtërore në kërkim të formave moderne. Historikisht, Islami merret me ndërtimin e një qytetërimi të shquar botëror, në të cilin shkenca dhe feja, laikja dhe fetarja punonin në harmoni për të përparuar jetën njerëzore. A mundet Islami të luajë një rol të ngjashëm për rivendosjen e thelbit moral në jetën moderne dhe në arrestimin e prirjeve gjithnjë e më të pamoralshme dhe irracionale të botës postmoderne?!

Fjalë kyçe: pakica islame, identitet kombëtar, dava, tolerance fetare, Evropë.

1.1. Hyrje

Prezenca e myslimanëve ka qenë një faktor konstant në historinë evropiane qysh nga shek. VII e.r., pas paraqitjes së Islamit. Myslimanët kanë qenë tregtarë, ndaj edhe da'ij (misionarë) anëmbanë botës. Brenda disa dekadave nga vdekja e Muhamedit a.s. (632), ndjekësit e tij i tejkaluan kufijtë e Arabisë dhe u futën në Persi dhe Bizant, që ishin dy perandori të cilat e kishin ndarë më dysh Lindjen e Mesme dhe të cilat kishin futur nën kontrollin e tyre hapësira e territore të gjera. Në Evropë, myslimanët vijnë përmes Spanjës (711 e.r. / 94 h.) dhe Sicilisë (831 e.r. / 215 h.) dhe më vonë përmes Ballkanit (shek. XI e këtej).¹⁸Qysh atëherë bashkësitë myslimane kanë jetuar në pjesë të ndryshme të Evropës. Kanë kaluar periudha të gjata të sundimit mysliman në Spanjë (Andaluzi), Sicili dhe Ballkan, si dhe qendra të veçuara autonome të myslimanëve në Francë, Zvicër, Gjermani dhe Italinë Jugore.

¹⁸ Më shumë shiko Khurshid Ahmedit, Muslims in Europe, të paraqitur në The Islamic Council of Europe, prill, 1976, të botuar nga The Islamic Foundation, Leicester, UK.

Një qasje shkencore për studimin e pakicave myslimane në Evropë përfshin analiza të thelluara që adresojnë disa aspekte të rëndësishme, si identiteti fetar, integrimi shoqëror, sfidat e integritit, dhe ndjeshmëria kulturore dhe politike që lidhen me këto grupe. Kjo mund të bëhet përmes disa qasjeve dhe metodologjive të ndryshme. Ndërsa Krishterimi dhe Islami kanë qenë pas shumicës së arritjeve njerëzore, është gjithashtu për shkak të shtrembërimit të këtyre dy besimeve që ne kemi hasur dhe jemi ende duke u përballur me problemet e jashtëzakonshme të proporcioneve globale. Krishterimi me mesazhin e tij të paqes dhe tolerancës u shtrembërua aq shumë, sa që justifikonte imperializmin e pamëshirshëm dhe padrejtësitë nëpër kolonitë e tij në Azi, Afrikë dhe Amerikën Latine. Në të vërtetë, ishte një shtrembërim i asaj feje të madhe dhe shpirtit të saj. Ai gjithashtu lindi nacionalizmin, ku qeniet njerëzore theksuan vetëm dallimet që i shërbenin lehtësisht oportunistëve si bazë për urrejtje e luftëra. Propaganda e tij gjithashtu kontribuoi në shtrembërimin e Islamit dhe të myslimaneve. Islami e ngriti qytetërimin njerëzor nga Mesjeta e Errët në lartësitë e reja dhe krijoi një qytetërim të ri, me anë të shkencave të avancuara empirike dhe eksperimentale, si dhe rriti ndërgjegjësimin për nevojën e unitetit njerëzor, bazuar në konceptin e monogjenezës¹⁹.

Sociologët studiojnë si myslimanët në Evropë janë integruar në shoqëritë përkatëse, duke u fokusuar në ndërveprimin e tyre me shoqërinë pritëse, duke shqyrtuar aspekte të tilla si arsimimi, punësimi, dhe përfshirja politike. Kjo qasje analizon gjithashtu sfidat që ata përballen, si diskriminimi, marginalizimi dhe ngjarjet e islamofobisë që mund të ndikojnë në procesin e integritit. Nga aspekti i antropologëve analizojnë identitetin kulturor të myslimanëve në Evropë, dhe si ai ndërvepron me kulturat vendase. Ky studim ndihmon në kuptimin e ndryshimeve dhe ngjashmërisë mes komunitetit mysliman dhe popullsisë më të gjerë, duke studiuar praktikën fetare, vlerat, dhe traditat që formojnë jetesën e përditshme të myslimanëve. Qasjet historike mund të shqyrtojnë migrimin e grupeve myslimane në Evropë, duke përfshirë periudhat e kolonializmit dhe pas Luftës së Dytë Botërore. Kjo qasje mund të analizohet përmes teorive të migracionit, duke shqyrtuar politikat e integritit dhe ndryshimet në politikat e emigracionit dhe azilit që kanë pasuar. Kurse nga aspekti i politologëve mund të shqyrtojnë politikat e shteteve evropiane për sa i përket të drejtave të pakicave myslimane. Kjo përfshin politikat e tolerancës fetare, ligjet për lirinë e fesë, dhe reagimet ndaj ekstremizmit. Për më tepër, studimi i lëvizjeve të islamofobisë dhe mënyrave se si këto fenomene ndikojnë në jetën e myslimanëve në Evropë është një aspekt kyç i këtij hulumtimi. Grupet myslimane kontribuojnë në ekonominë evropiane dhe se si ata përballen me pabarazi të mundshme në sektorë të ndryshëm, përfshirë punësimin dhe shpërndarjen e pasurisë. Ky studim mund të shqyrtojë gjithashtu të drejtat ekonomike të pakicave dhe ndikimin e krizave ekonomike në këto grupe.

¹⁹ Al-Faruqi, Ismail R, al-Tawhid: Its Implications for Thought and Life (Herndon, VA: The International Institute of Islamic Thought, 1992), f. 78–79

Për të sjellë paqe të sinqertë në këtë fshat global, ne duhet të ringjallim pastërtinë e pacenuar dhe frymën e barazisë monoteiste dhe të drejtësisë për të gjithë. Duhet të sigurohemi që këto vlera shpirtërore të kthehen në fuqi për t'i sjellë njerëzit në kuptimet e tyre. Megjithëse Kombet e Bashkuara deklaruan se lufta ishte e paligjshme, kishte më shumë luftëra në botë midis viteve 1950 dhe 2000, sesa kurrë më parë. Pra, nuk janë thjesht fjalët, por edhe fryma që i bashkon njerëzit të vlerësojnë njëri-tjetrin. E gjithë ideja e Islamit, dhe më parë e Krishterimit, është të sjellin njerëzit në këtë mesazh universal shpirtëror, për t'i bërë ata të identifikohen me njëri-tjetrin, si krijime të Zotit të Vetëm (SËT)¹¹ për të shërbyer për kauzën e mirë në këtë botë dhe për të arritur lumturinë e përhershme në botën e përtejme.²⁰

1.2 Objektivat e Punimit Ky studim synon të:

1. Identifikojë sfidat kryesore me të cilat përballen myslimanët në përhapjen e thirrjes islame në Evropë.
2. Vlerësojë efektivitetin e strategjive të ndryshme të predikimit.
3. Propozojë metoda të reja për një qasje më të suksesshme të da'ëas në Evropë.

1.3 Metodologjia

Ky punim bazohet në një qasje analitike dhe krahasuese, duke përdorur të dhëna nga studime akademike, raportet e organizatave myslimane dhe dokumente qeveritare mbi lirinë fetare. Analiza do të fokusohet në vende të ndryshme evropiane me një prezencë të konsiderueshme myslimane si Franca, Gjermania dhe Britania e Madhe etj.

Pyetjet kërkimore

1. Cilat janë sfidat kryesore me të cilat përballen pakicat myslimane në Evropë në përhapjen e thirrjes islame?
2. Cilët faktorë ndikojnë në efektivitetin e strategjive të predikimit në kontekstin evropian?
3. Si mund të përshtatet thirrja islame me realitetin kulturor, politik dhe social të Evropës?

Hipotezat

²⁰ Ataullah Siddiqui (ed.), Ismail Raji al-Faruqi, Islam and Other Faiths (Leicester, UK: Islamic Foundation, 1998), f. 28, 146, 153.

1. Islamofobia dhe kufizimet ligjore përbëjnë pengesat kryesore për predikimin islam në Evropë.
2. Përdorimi i mediave sociale dhe dialogu ndërfaqetor rrisin efektivitetin e thirrjes islame.
3. Integrimi i të rinjve dhe krijimi i qendrave kulturore islame ndikon pozitivisht në përhapjen e mesazhit islam.

1.4 Sfidat e Thirrjes Islame në Evropë

Myslimanët në Evropë përballen me sfida të shumta në përhapjen e mesazhit të tyre fetar. Këto përfshijnë:

- *Islamofobia dhe stereotipet negative:* Shumë media dhe grupe politike paraqesin Islamin në një dritë negative, duke e bërë më të vështirë predikimin e tij.
- *Kufizimet ligjore:* Në disa vende evropiane, ekzistojnë kufizime mbi ndërtimin e xhamive, përdorimin e veshjeve islame dhe organizimin e aktiviteteve fetare publike.
- *Mungesa e unitetit mes komuniteteve myslimane:* Ndryshimet etnike dhe sektare brenda komunitetit mysliman shpesh pengojnë një qasje të unifikuar në da'ëa.

1.5 Strategjitë efektive të predikimit

Strategjitë e predikimit në kontekstin evropian përfshijnë një qasje të balancuar mes traditës dhe modernitetit. Këto strategji shpesh përfshijnë përdorimin e medias, si dhe platformave digjitale për të shpërndarë mesazhe të besimit. Predikuesit evropianë shfrytëzojnë gjithashtu hapsira publike dhe aktivitete komunitare për të rritur ndërgjegjësimin për vlerat fetare, duke iu përshtatur gjithmonë konteksteve kulturore dhe shoqërore të ndryshme. Pjesëmarrja në dialogë interreligjioz dhe promovimi i një të kuptuari të përbashkët janë gjithashtu aspekte kyçe të këtyre strategjive. Për të përballuar këto sfida, janë zhvilluar disa strategji të suksesshme:

1. *Përdorimi i mediave sociale:* Platforma si YouTube, Facebook dhe TikTok janë bërë mjete të fuqishme për të përhapur mesazhin islam te një audiencë më e gjerë.
2. *Dialogu ndërfaqetor:* Bashkëpunimi me komunitete të tjera fetare ndihmon në uljen e paragjykimëve dhe promovimin e një imazhi pozitiv të Islamit.

3. *Përfshirja e të rinjve*: Edukimi islam modern dhe i përshtatur me realitetin evropian është thelbësor për ruajtjen e identitetit islam mes brezave të rinj.
4. *Institucionet islame dhe qendrat kulturore*: Xhamitë dhe institucionet islame kanë një rol kyç në organizimin e aktiviteteve edukative dhe shpirtërore.

Në një kontest të tillë, predikimi në Evropë kërkon gjithashtu një vëmendje të veçantë ndaj ndjeshmërive kulturore dhe ligjore, sidomos për shkak të legjislacionit të rreptë në lidhje me lirinë e fesë dhe ndalimin e diskriminimit. Kjo do të thotë se strategjitë e predikimit duhet të jenë të kujdesshme për të siguruar që mesazhet e besimit të respektojnë vlerat e shoqërisë evropiane, duke e mbajtur gjithashtu besimin e tyre të pasur dhe autentik.

1.6 Vlerat islame diversiteti kulturor dhe ai ndërfaqësor

Nocioni *Islam* ka të njëjtën prejardhje në gjuhën Arabe me fjalët *nënshtrim*, *shpëtim* dhe *paqe*. Islami është fe për sigurinë, qetësinë dhe paqen. Islami është më shumë se një sistem i etikës, i ritualeve, i teologjisë dhe reformës sociale. Është një qytetërim i plotë. H.A.R. Gibb në librin e tij “*Ku është Islami*” thekson: “Islami i pajis njerëzit e tij me një dinjitet të veçantë. Lidhja e drejtpërdrejtë me Perëndinë është tërheqja më e fortë e Islamit. Myslimani me gjithë ndjenjën e epërsisë së tij nuk e ka kompleksin e garës. Etika dhe koncepti i Islamit për moralin shoqëror dhe personal është pafundësisht më e lartë, pafundësisht më e përsosur se konceptimi përkatës brenda civilizimit perëndimor. Islami e ka ndaluar urrejtjen dhe ka hapur rrugën për vëllazërinë njerëzore dhe barazinë, por qytetërimi perëndimor ende nuk është në gjendje të shikojë përtej horizontit të ngushtë të antagonizmit racor dhe kombëtar. Feja Islame kurrë nuk ka njohur klasa dhe luftë klasore brenda shoqërisë së saj, por e gjithë historia evropiane që nga koha e Greqisë dhe Romës është plot me luftë klasore dhe urrejtje sociale. Islami është me të vërtetë shumë më tepër se një sistem i teologjisë, është një qytetërim i plotë.”²¹

Kultura dhe civilizimi i manifestuar nga mësimet e Islamit janë bërë një model për njerëzimin, siç shpjegohet nga Robert Briffault në *The Making of Humanity*: “Idealet e lirisë për të gjitha qeniet njerëzore; për vëllazërinë njerëzore, për barazinë e njerëzve përpara ligjit të qeverisjes demokratike, me anë të votës universale, idealet që frymëzuan Revolucionin Francez dhe Deklaratën për të Drejtat e Njeriut, që udhëhoqën inkuadrimin e Kushtetutës Amerikane, dhe që ka ndezur luftën për pavarësi në vendet e Amerikës Latine, nuk ishin shpikje të Perëndimit. Ata frymëzimin dhe burimin e gjejnë në Kur’an.

²¹ Abidin, Danial Zainal, *Islam the misunderstood Religion*, (Kuala Lumpur: PTS Millennia Sdn, 2007) f. 37

Ato shpikje janë kuintesenca e asaj që inteligjenca e Evropës mesjetare ka kërkuar nga Islami gjatë një periudhe shekullore përmes shoqërive të ndryshme që u zhvilluan në Evropë pas Kryqëzatave, të cilat ishin imitim i shoqatave të vëllazërimit Islam.”²²

Feja e Islamit është themeluar pesëmbëdhjetë shekuj më parë, me shpalljen e Kur’anit Muhamed a.s.. Së pari dhe më kryesorja, Islami përbëhet nga një besim në Zot (iman) dhe është një thirrje për të kultivuar përsosmërinë morale (*ihsan*) në qëndrimet dhe veprimet e dikujt. Është një vizion gjithëpërfshirës për të udhëhequr një jetë të mirë, e cila thekson vlerat shpirtërore dhe morale, detyrimin shoqëror ndaj të tjerëve dhe përgjegjësinë individuale.²³ Termi “Islam” përshkruan një qëndrim universal fetar. Islami kërkon të na bashkojë me fushën e madhe të qenies dhe përpiqet të krijojë një unitet absolut midis nesh dhe universit. Ne jemi partneri më thelbësor në Mbretërinë e Ekzistencës dhe myslimani është bashkëfetar i të gjitha krijesave.²⁴ Kur’ani pranon ekzistencën e feve të ndryshme dhe vendos çdo lloj diversiteti në të gjitha format e saj. Doktrina islame e pluralizmit rrjedh nga një parim logjik: Sepse në Islam vetëm Zoti është Unik dhe Një, të gjithë të tjerët, përveç Tij, pra i gjithë krijimi është projektuar në shumëllojshmëri ose diversitet.

Ngjyrat, racat, fetë dhe dallimet e tjera nuk janë pengesë për bashkëjetesë, përkundrazi ato në Islam pranohen si pasuri dhe si vullnet hyjnor. Nuk duhet harruar një fakt tejet i rëndësishëm: Kur’ani është shkrimi i vetëm që krijon universalizmin e shpalljes hyjnore dhe diversitetin ndërfaqet. Të jesh mysliman nënkupton njohjen e autenticitetit të të gjitha feve të shpallura para Islamit. Për më tepër, pranimi i feve të tjera përbën një ndër shtyllat kryesore të besimit Islam, që do të thotë; mospranimi i tyre si të tilla (pavarësisht ndryshimeve që mund të kenë pësuar gjatë historisë) shkakton daljen nga feja. Në praktikë, Myslimani duhet t’i trajtojë individët jomyslimanë si të barabartë në fushën e ndërveprimit social, pavarësisht nga mosmarrëveshjet fetare ose doktrino.²⁵

“Sikur të kishte dashur Zoti yt, të gjithë njerëzit do t’i bashkonte në një bashkësi të vetme (por nuk dëshiroi, Ai e di arsyen).”²⁶

Islami nuk mohon se ka ngjyra të ndryshme ose gjuhë të ndryshme, megjithatë ky nuk është një shkak për përcaktimin e superioritetit ose inferioritetit të individëve dhe grupeve. Kjo do të thotë t’i sjellësh njerëzimit mrekullitë e Zotit në krijim. Pra, ky është një fenomen pozitiv. Sipas Islamit dhe Krishterimit, drejtësia dhe

²² Po aty, f. 38.

²³ El-Affendi, Abdelwahab A. (Co-author), *Contextualising Islam in Britain: exploratory perspectives*, (HRH Prince Alwaleed Bin Talal Center of Islamic Studies: Cambridge University) f. 15.

²⁴ Uyukcelebi, Ismail, *Living in the Shade of Islam*, (New Jersey: The Light, 2005), f. 1

²⁵ El-Affendi, *Contextualising Islam in Britain: exploratory perspectives*, f. 12

²⁶ Kur’an 11: 118.

përgjegjësia personale janë qendrore.¹³ Ne duhet gjithmonë të bëjmë drejtësi për të gjithë, madje edhe për armiqtë tanë. Ajo që solli Islami, ishte liria fetare. Kurdoherë që ka pasur një luftë për hir të Islamit, ishte vetëm për t'i sjellë njerëzve lirinë e tyre. Kushdo që pajtohet me këtë, ndan qëllimin e paqes. Kushdo që u mohon qenieve njerëzore lirinë e bindjes dhe fesë së vet, nuk duhet të lejohet ta bëjë këtë.

“Ndërmjet shenjave të Tij janë krijimi i qiejve e i Tokës dhe shumëllojshmëria e gjuhëve dhe e ngjyrave (racave) tuaja. Pa dyshim, në këtë ka shenja për ata që dinë.”²⁷

Porosit kur'anore kanë shprehur qartë qëndrimin paqësor dhe tolerant si dhe respektin ndaj jomyslimanëve: **“Thuaj: ‘O ju mosbesimtarë! Unë nuk adhuroj çfarë ju adhuronit dhe ju nuk jeni adhurues të Atij që unë adhuroj. Unë nuk do të jem kurrë adhurues i atyre që ju i adhuronit dhe as ju nuk do të jeni adhurues të Atij që unë adhuroj! Ju keni fenë tuaj, ndërsa unë kam fenë time!’”²⁸**

1.7 Rruajtja e identitetit kombëtar në hijën e kontekstit evropian

Dialogu ndërfaqësor e ndërkulturor, vetëm kontribuon drejt mirëkuptimit të faktit se pavarësisht veçantive tona, ndajmë vlera pozitive dhe ballafaqohemi me sfida të ngjashme. Para fundit të Dekadës së KB-së për dialog midis civilizimeve, dhe Dekadës për kulturën e paqes, në kushte kur procesi i globalizmit gjithsesi se na bashkon, me rëndësi esenciale është që të mos lejojmë që religjioni dhe kultura të shndërrohen në forca që çojnë drejt konflikteve dhe ndarjeve. Megjithatë, shoqëria e sotme shqiptare, sikurse edhe në periudha të tjera të evoluimit të brendshëm të saj, krahas unitetit shpirtëror të formuar përgjatë historisë, shpreh edhe një larmi të pasur nënkulturash, domethënë nuancime identiteti kulturor, dallime të spikatura brenda të njëjtit identitet kulturor kombëtar.²⁹

Meqë burimet ekonomike, teknologjike dhe financiare nuk janë të shpërndara në mënyrë të barabartë rreth botës, disa grupe etnike, kulturore dhe kombëtare përballen, me më shumë vështirësi në ruajtjen e identiteteve dhe traditave të tyre. Për rrjedhojë, për të kuptuar problemet rreth imperializmit kulturor, është e rëndësishme të analizojmë ndikimin e kulturës popullore amerikane. Nuk ka mënyra të lehta për të marrë ndikimin e kulturës popullore, por duhet të jemi në

²⁷ Kur'an 30: 22.

²⁸ Kur'an 109: 1-6

²⁹ Fuga, A. & Dervishi, Z.(2010), Ndërmjet fshatit dhe qytetërimit global, Dudaj, Tiranë, f.219.

ndjeshëm ndaj ndikimeve të saj në komunikimin ndërkulturorë. Shumë grupe kulturore përreth botës shqetësohen rreth ndikimit të imperializmit kulturor. Qeveria e Kebekut, për shembull, është e shqetësuar për efektet e medieve në gjuhën angleze mbi gjuhën dhe kulturën franko-kanadeze. Francezët kanë shprehur gjithashtu shqetësim rreth dominimit të kulturës popullore të SHBA-së dhe ndikimit të saj në shoqërinë franceze. Imazhet e prodhuara nga industritë e kulturës siç janë filmi dhe televizioni na mundësojnë “udhëtimin” në shumë vende të botës. Kultura popullore gjithashtu na ndihmon të mësojmë rreth grupeve të tjera kulturore.

Ne priremi të mbështetemi më fuqimisht në imazhet e medias të grupeve kulturore për të cilat kemi pak apo pothuajse aspak përvojë personale, por në këtë rast stereotipizimi mund të përbëjë një problem. Një pjesë e madhe kulturës popullore prodhohet në SHBA dhe qarkullon në të gjithë globin. Mungesa e ekuilibrit të shkëmbimit midis kulturës popullore amerikane dhe teksteve të tjera të kulturës popullore, ka ngritur shqetësime rreth imperializmit kulturorë.³⁰

Në epoka të shkuara, Eco, vërtetoi se çdo komunikim i drejtohej një marrësi të përcaktuar mirë, kodet interpretuese të të cilit përkonin me ato të dërguesit. Çdo keqkuptim karakterizohej si “dekodifikim rravgues”, që rrallë përjashtonte rregullat kulturore të pranuar nga të gjithë. Ndërsa në shoqërinë e masave, ku publiku është me përkufizim i vagullt dhe i diferencuar, dekodifikimi rravgues bëhet normë. Lind, kështu, nevoja e një studimi semiologjik, që të kontrollojë flukset e komunikimit dhe që të pajiset me mjetet e nevojshme të analizës, për të kuptuar procedurat e dekodifikimit rravgues (dhe , po të doni, edhe për shmangur shfaqjen e saj në të ardhmen). Kjo parakupton, duke e krahasuar me çdo hetim sociologjik apo vlerësim estetik, analizën e strukturave komunikuese që TV-ja vë në jetë, pra të kodeve paraprake të dërguesit, të formës që ka marrë mesazhi dhe kodeve të përdorura nga marrësi.³¹

1.8 Margjinalizimi, diskriminimi dhe geteoizimi social

Në këtë vazhdë mbetet me rëndësi fakti se raportet zyrtare konfirmojnë se të rinjët myslimanë ndihen të lënë anash nga integrimet sociale dhe institucionale. Agjencia e Bashkimit Evropian për të Drejtat Themelore (FRA) publikoi një raport interesant për përvojat e rinisë myslimane dhe

³⁰ Martin, J. & Nakayam, Th.(2010), *Hyrje në komunikim ndërkulturor*, përkthyer nga Elena Bozheku, UET Press, Tiranë, f.229- 231

³¹Marrone, G.(2008), *Corpi sociali, Trupat shoqërorë proceset komunikuese dhe semiotika e tekstit*, përkthyer nga Dhurata Shehri dhe Persida Asllani, shtypur Guttenberg, Tiranë, f.74.

jomyslimane (12-18 vjeç) në Francë, Spanjë dhe Mbretërinë e Bashkuar në lidhje me përvojat e marginalizimit social dhe racizmit në lidhje me një ndjenjë të izolimit social dhe mbështetjen për përfshirjen në dhunë. Rezultati është i mprehtë për kuptimin e radikalizimit të myslimanëve të rinj në Evropë: “Në të tre vendet anëtare të BE-së të anketuara, të rinjtë që ndiheshin të marginalizuar social dhe ata që kishin qenë viktimë e dhunës për shkak të prejardhjes së tyre kulturore ose fetare, ngjyrës së lëkurës ose gjuhës, kishin më shumë gjasa të përdorin dhunën emocionale (si ngacmimi) ndaj të tjerëve sesa të rinjtë të cilët nuk ndiheshin të marginalizuar në mënyrë sociale ose ata që nuk ishin viktimizuar për arsyet e lartpërmendura. Të rinjtë myslimanë kishin nivele më të mëdha shqetësuese për tolerancën ndaj identiteteve kulturore, si në nivel personal dhe global, që ka të ngjarë të ndikojë në kuptimin e tyre mbi mënyrën në të cilën çështjet e tilla trajtohen politikisht. Duke pasur parasysh këtë, rezultatet treguan se myslimanët e rinj duket se ndihen më të pafuqishëm për të marrë pjesë në forma legjitime të protestës apo qytetarisë aktive sesa jomyslimanët e rinj. (...) Veprat e padrejtësisë ose përjashtimit ndaj të rinjve myslimanë në veçanti, mund të shkaktojnë tjetërsim nga shoqëria më e gjerë. Kjo mund t’i nxisë disa të rinj të zhvillojnë simpati ose tregojnë tendencë për përdorimin e dhunës.”³²

Procesi i integritimit kulturor në Evropë nën banderolën e ekstremizmit laik ka krijuar përjashtimin social dhe marginalizimin e myslimanëve në Evropë, e cila është e lidhur padyshim me krizat e identitetit. Marranci e ka argumentuar kështu këtë problematikë: “Gjithsesi, emigrantët myslimanë duhet të durojnë një gjuhë dhe sjellje politike skizofrenike. Nga njëra anë, Evropa u kërkon atyre të bëhen pjesë e saj, me fjalë të tjera për t’u bërë, nëse jo ‘plotësisht’ evropianë, të paktën myslimanë të Evropës; me fjalë të tjera, myslimanët që ri-përpunojnë identitetin e tyre kulturor dhe fetar për t’u bërë qytetarë të një Evrope të re, e cila përfshin edhe Islamin. Por, në të njëjtën kohë, Evropa vepron në një mënyrë që myslimanët mund të mbeten thjesht myslimanë në Evropë; me fjalë të tjera, të huaj në një mjedis evropian kristocentrik ku vetëm atij mund t’i sigurohet toleranca. Është islamofobia dhe sidomos çfarë mund të quhet islamofobia institucionale që i pengon myslimanët të bëhen të Evropës.”³³

³² Senocak, Naciye Selin *Cultural Integration of Muslims in Europe: Prevention of Cultural Misunderstanding and Radicalism*, f. 12.

³³ Marranci, Gabriele, *Multiculturalism, Islam and the Clash of Civilisations Theory: Rethinking Islamophobia*, (Culture and Religion, 5, 1, 2004) p. 110.

Anketa e Eurobarometrit e publikuar më 2009 tregon se diskriminimi i bazuar në fe është një sfidë e rëndësishme për vendet anëtare të BE: “Diskriminimi në bazë të besimit fetar shihet si më i përhapur në Holandë (59%) dhe Francë (58%), pasuar nga Danimarka (55%), Belgjika (54%), Suedia (53%) dhe Greqia (51%). Vërehet se këto janë të gjitha vendet ku çështjet e emigracionit paraqiten dukshëm në debatin publik. Në anën tjetër, vetëm 12% e çekëve dhe sllovakëve, 13% e letonezëve dhe 14% e lituanezëve mendojnë se ky lloj i diskriminimit është i zakonshëm në vendin e tyre. Këto janë të gjitha vendet ku ka shumë pak diversitet fetar.”³⁴

Përfundimi dhe Rekomandime

Thirrja islame në Evropë përballlet me sfida të konsiderueshme, por me qasje strategjike dhe inovative, mund të arrihet një përhapje më efektive e mesazhit islam. Myslimanët evropianë duhet të fokusohen në promovimin e një Islami të hapur dhe bashkëpunues, duke përdorur teknologjinë moderne dhe qasjen ndërfaqetare. Rekomandimet për një qasje më efektive përfshijnë:

- Rritjen e pranisë në mediat sociale për të arritur audiencë të reja.
- Zhvillimin e programeve edukative që promovojnë mirëkuptimin dhe respektin ndërfaqetare.
- Krijimin e qendrave islame që ofrojnë shërbime për komunitetin e gjerë, jo vetëm për myslimanët.

Në këtë mënyrë, da'wa mund të bëhet më e përshtatshme për kontekstin evropian dhe të ndihmojë në ruajtjen e identitetit islam në një ambient gjithnjë e më sekular.

Bibliography

1. Abidin, Danial Zainal, *Islam the misunderstood Religion*, (Kuala Lumpur: PTS Millennia Sdn, 2007)
2. Al-Faruqi, Isma'il R., *al-Tawhid: Its Implications for Thought and Life* (Herndon, VA: The International Institute of Islamic Thought, 1992)
3. Ataulloh Siddiqui (ed.), Ismail Raji al-Faruqi, *Islam and Other Faiths* (Leicester, UK: Islamic Foundation, 1998).
4. Bleich, Erik. *Defending the Faith: A Critique of the Fear on Terrorism*. Oxford University Press, 2009.
5. Cesari, Jocelyne. *Muslim Minorities in Europe: The Challenge of Integration*. Oxford University Press, 2011.

³⁴ European Commission (2009), Special Eurobarometer 317, *Discrimination in the European Union: perceptions, experiences and attitudes: Discrimination on the basis of religion and belief*, p. 99.

6. El-Affendi, Abdelëahab A. (Co-author), *Contextualising Islam in Britain: exploratory perspectives*, (HRH Prince Alëaleed Bin Talal Center of Islamic Studies: Cambridge University).
7. El-Affendi, *Contextualising Islam in Britain: exploratory perspectives*
8. European Commission (2009), Special Eurobarometer 317, *Discrimination in the European Union: perceptions, experiences and attitudes: Discrimination on the basis of religion and belief*.
9. Fuga, A. & Dervishi, Z.(2010), Ndërmjet fshatit dhe qytetërimit global, Dudaj, Tiranë.
10. Halafoff, Anna. *The Role of Muslim Minorities in European Politics*. Cambridge University Press, 2017.
11. Kaya, Ayhan. *Islam, Migration, and Integration: The Age of Securitization*. Palgrave Macmillan, 2018.
12. Khurshid Ahmedit, Muslims in Europe, të paraqitur në The Islamic Council of Europe, prill, 1976, të botuar nga The Islamic Foundation, Leicester, UK.
13. Koopmans, Ruud, and Statham, Paul. *The Integration of Immigrant Communities in Europe: National and European Perspectives*. Routledge, 2002.
14. Marranci, Gabriele, *Multiculturalism, Islam and the Clash of Civilisations Theory: Rethinking Islamophobia*, (Culture and Religion,5 ,1 ,2004)
15. Marrone, G.(2008), Corpi sociali, *Trupat shoqërorë proceset komunikuese dhe semiotika e tekstit*, përkthyer nga Dhurata Shehri dhe Persida Asllani, shtypur Guttenberg, Tiranë.
16. Martin, J. & Nakayam, Th.(2010), *Hyrje në komunikim ndëlkulturor*, përkthyer nga Elena Bozheku, UET Press, Tiranë
17. Modood, Tariq. *Multiculturalism: A Civic Idea*. Polity Press, 2007.
18. Senocak, *Cultural Integration of Muslims in Europe: Prevention of Cultural Misunderstanding and Radicalism*.
19. Uyükcelebi, Ismail, *Living in the Shade of Islam*, (New Jersey: The Light, 2005)

NDIKIMI I ANGLICIZMAVE NË GJUHËN SHQIPE: SHKAQET, PASOJAT DHE ROLI I GLOBALIZIMIT NË EVOLUIMIN E GJUHËS

Luljeta Avdiu Cura-Shkolla fillore,,Bedri Elezaga,,Vlladimir

Abstrakt

Ky punim ka për qëllim të shqyrtojë ndikimin e anglicizmave në gjuhën shqipe dhe rolin që ata luajnë në procesin e evolucionit të gjuhës në një kontekst globalizimi. Anglicizmat janë përhapur në shumë fusha të jetës, duke ndikuar drejtpërdrejt në pasurimin dhe transformimin e gjuhës shqipe. Ky ndikim është i dukshëm veçanërisht në fushat e teknologjisë, medias, biznesit dhe arsimit. Megjithatë, përhapja e anglicizmave ka shkaktuar gjithashtu shqetësime në lidhje me ruajtjen e pastërtisë gjuhësore dhe identitetin kulturor të gjuhës shqipe. Punimi diskuton arsyet që qëndrojnë pas këtij fenomeni, duke përfshirë globalizimin, ndikimet ekonomike dhe teknologjike, si dhe ndryshimet shoqërore. Po ashtu, shqyrtohen pasojat e mundshme të përdorimit të tepërt të anglicizmave, përfshirë humbjen e ndihmës së fjalëve tradicionale dhe të pasurive gjuhësore të gjuhës shqipe. Në përfundim, punimi propozon mënyra për të balancuar përdorimin e anglicizmave me ruajtjen e veçorive të gjuhës shqipe, duke theksuar nevojën për një përdorim të vetëdijshëm dhe të matur të këtyre fjalëve.

Çfarë është një anglicizëm?

Është shumë e rëndësishme të shpjegohet çfarë është një anglicizëm. Anglicizmat janë fjalë të huazuara nga anglishtja si rezultat i kontaktit të gjuhëve. Sipas Rajend Mesthrie (1995: 4) "[...është çdo strukturë që ekziston në një formë të caktuar, si rezultat i kontaktit me anglishten".

Burimi në internet [en.wikipedia.org/wiki/Anglicism], ofron përkufizimin e mëposhtëm:

Një anglicizëm është një fjalë e huazuar nga anglishtja në një gjuhë tjetër, por që konsiderohet nga një pjesë e konsiderueshme e folësve të ndikueshëm të gjuhës marrëse si nënstandard ose e padëshirueshme, ndërkohë që në rrethana të tjera, i njëjti anglicizëm mund të konsiderohet si i pasur. Anglicizmi gjithashtu përshkruan sintaksën, gramatikën, kuptimin dhe strukturën e anglishtes të përdorura në një gjuhë tjetër me shkallë të ndryshme të keqinterpretimeve.

Pra, një anglicizëm nuk është vetëm një fjalë e huazuar nga anglishtja, por gjithashtu një strukturë e përdorur abuzivisht në një gjuhë tjetër.

Gjuha përdoret nga njerëzit për të shprehur ndjenjat e tyre më të thella—për t'u lutur, për të sharë, për të bërë dashuri dhe për të komunikuar me të tjerët. Gjuha është mjeti i artikullimit të vlerave, besimeve, paragjykimeve, traditave dhe arritjeve të kaluara. Ajo është karakteristika dalluese e njeriut; është në zemër të kulturës së njerëzve; ajo është ajo që bën që njerëzit të shohin veten e tyre si të ndryshëm. Përdoret kur njerëzit vijnë në kontakt me njëri-tjetrin.

Folësit e gjuhëve ose varianteve të ndryshme vijnë në kontakt shoqëror. Një gjuhë mund të ndikojë në një tjetër në një mënyrë të përhershme. Sipas Mesthrie (1995: 7) "...kontakti i gjuhëve mund të ketë rezultatet e mëposhtme: diglosia, dygjuhësia, ndërimi i kodeve dhe huazimi i fjalëve". Elementët e parë të huaj që hyjnë në gjuhën huazuese, kur ndodh kontakti i gjuhëve, janë fjalët. Karakteristikat strukturore mund të huazohen gjithashtu, megjithatë, ajo që është më e dukshme kur njerëzit vijnë në kontakt është ndërhyrja e fjalëve.

Çfarë është gjuha globale?

Një gjuhë arrin statusin e vërtetë global kur zhvillon një rol të veçantë që njihet në çdo shtet. Kjo mund të duket si diçka e dukshme, por nuk është, sepse nocioni i "rolit të veçantë" ka shumë aspekte. Ky rol do të jetë më i dukshëm në vendet ku një numër i madh i njerëzve e flasin gjuhën si gjuhë amtare. (David Crystal-English as a global language)

Një gjuhë bëhet globale jo për shkak të numrit të folësve të saj, por për shkak të fuqisë dhe ndikimit të folësve të saj. Historikisht, latinishtja u bë një gjuhë ndërkombëtare jo për shkak të numrit të romakëve, por për shkak të fuqisë politike dhe ushtarake të Perandorisë Romake. Po ashtu, gjuhë si greqishtja, latinishtja, arabishtja, spanjishtja dhe frëngjishtja u bënë globale për shkak të dominimit politik dhe ushtarak të civilizimeve që i flisnin ato.

Përhapja e një gjuhe është ngushtë e lidhur me fuqinë e popujve të saj, veçanërisht fuqinë e tyre politike, ushtarake dhe ekonomike. Ndërsa fuqia ushtarake është shpesh vendimtare për përhapjen e një gjuhe në fillim, fuqia ekonomike është thelbësore për dominimin e saj afatgjatë. Për shembull, imperializmi britanik e përhapti gjuhën angleze globalisht gjatë shekullit të 19-të, dhe dominimi ekonomik i Shteteve të Bashkuara në shekullin e 20-të e konsolidoi më tej anglishten si gjuhën dominuese të botës.

Edhe pse disa pretendojnë se disa gjuhë, përfshirë anglishten, janë më "logjike" ose më të lehta për t'u mësuar, arsyeja e vërtetë e statusit të tyre global qëndron në fuqinë ekonomike, politike dhe teknologjike që ata që i flasin kanë. Anglishtja, konkretisht, ka përfutur nga fakti që ishte në "vendin e duhur në kohën e duhur", me rritjen ekonomike të Britanisë dhe më pas të SHBA-së, përkrah përpertimeve në komunikim global që e forcuan ndikimin e saj (Crystal, 2003).

1. David Crystal: Anglishtja si Gjuha Globale

David Crystal, në veprën e tij *English as a Global Language* (2003), thekson se anglishtja ka arritur statusin e një "gjuhe globale" për shkak të fuqisë politike, ekonomike dhe teknologjike të shteteve që e flasin atë, si Shtetet e Bashkuara të Amerikës dhe Britania e Madhe. Crystal argumenton se anglishtja u bë dominante jo për shkak të numrit të folësve të saj, por për shkak të ndikimit të fortë

që këto shtete kishin në ekonomi, diplomaci dhe teknologji. Ky ndikim ka bërë që shumë gjuhë, përfshirë shqipen, të huazojnë fjalë dhe struktura të ndryshme nga anglishtja.

Në kontekstin shqiptar, anglicizmat janë përhapur kryesisht përmes kontakteve me emigrantët shqiptarë në shtetet anglishtfolëse si SHBA, Britani, dhe Australi. Ata kanë sjellë me vete elemente të anglishtes, të cilat kanë hyrë në përdorim në gjuhën shqipe, veçanërisht në periudha migrimi dhe përkthimesh.

"Përhapja e anglishtes është një rezultat i fuqisë ekonomike dhe politike të shteteve që e flasin atë, duke përfshirë Shtetet e Bashkuara dhe Britaninë e Madhe. Crystal (2003) argumenton se, si rezultat i kësaj fuqie, anglishtja është bërë një gjuhë globale, duke pasur një ndikim të rëndësishëm në gjuhë të tjera, përfshirë shqipen."

2. Rajend Mesthrie: Kontaktet e Gjuhëve dhe Huazimi i Fjalëve

Rajend Mesthrie, në librin e tij *Contact Languages: A Wider Perspective* (1995), analizon se si kontaktet e gjuhëve çojnë në huazimin e fjalëve dhe struktura gramatikore. Sipas Mesthrie, kur dy gjuhë vijnë në kontakt, si rezultat i migracionit, tregtisë, ose përkthimeve, ato mund të ndihmojnë njëra-tjetrën të huazojnë fjalë dhe shprehje. Ky fenomen është i dukshëm kur një gjuhë më e fuqishme, si anglishtja, hyn në kontakt me një gjuhë tjetër, si shqipja.

Në rastin shqiptar, emigracioni ka pasur një rol të rëndësishëm në përhapjen e anglicizmave. Shqiptarët që migruan në vendet anglishtfolëse, si SHBA dhe Angli, sollën me vete elemente të anglishtes që ndikuan në përdorimin e gjuhës shqipe. Kjo është veçanërisht e dukshme në fushën e terminologjisë teknologjike, sporteve dhe kulturës popullore, ku anglicizmat janë futur në mënyrë të natyrshme për të pasqyruar ndryshimet e shoqërisë. "Siç thekson Mesthrie (1995), kur dy gjuhë janë në kontakt, ato shpesh huazojnë fjalë dhe struktura gramatikore nga njëra-tjetra. Ky fenomen është i dukshëm në shqipen, ku anglicizmat janë futur përmes emigracionit dhe kontakteve me anglishtfolësit."

3. J. Algeo: Historia e Përhapjes së Anglishtes dhe Ndikimi i Saj në Gjuhët e Tjera

J. Algeo, në librin e tij *The Origins and Development of the English Language* (2010), përshkruan historinë e përhapjes së anglishtes dhe ndikimin që ka pasur ajo në gjuhët e tjera. Algeo thekson se anglishtja ka fituar një pozicion global për shkak të ndikimit të Perandorisë Britanike dhe dominimit të SHBA-së. Ky ndikim ka çuar në një përhapje të madhe të anglicizmave në shumë gjuhë të botës, përfshirë shqipen.

Në Shqipëri, periudha e pas Luftës së Dytë Botërore dhe rritja e marrëdhënieve me shtetet perëndimore ka ndikuar ndjeshëm në përhapjen e anglicizmave. Anglicizmat kanë hyrë në fushën e shkencës, teknologjisë, dhe kulturës, veçanërisht përmes medias dhe shkollave që ofrojnë mësim në anglisht.

4. J.G. Whorf: Ndikimi i Gjuhës në Mendim dhe Kulturë

Whorf, në teorinë e tij të Sapir-Whorf, sugjeron se gjuha ka ndikim të thellë në mënyrën se si njerëzit mendojnë dhe perceptojnë botën. Kjo teori mund të përdoret për të argumentuar se përhapja e anglicizmave ka ndikuar në strukturat mendore dhe kulturore të shoqërisë shqiptare. Përdorimi i fjalëve dhe shprehjeve të huaja mund të sjellë ndryshime në perceptimin dhe kuptimin e fenomeneve sociale dhe kulturore.

Në Shqipëri, përhapja e anglicizmave ka çuar në një zhvillim të ri të kulturës dhe mendimit shqiptar. Fjalët dhe shprehjet që janë huazuar nga anglishtja, veçanërisht në fushat e teknologjisë dhe kulturës popullore, kanë krijuar një ndikim të ri në mënyrën e jetesës dhe komunikimit.

1. Anglicizmat dhe huazimet e hershme

Në studimin e tij Xhevat Loshi thekson:

Në shekullin XIX dhe fillim të shekullit XX, ndikimi i anglishtes në gjuhën shqipe ka filluar të bëhet i dukshëm përmes kontakteve me shqiptarët që kishin migruar në vendet anglishtfolëse si SHBA, Angli dhe Australi. Në këtë periudhë, shumë shqiptarë morën njohuri të gjuhës angleze përmes shkollave të huaja ose për shkak të punëve dhe emigrimit.

Shembuj të hershëm të anglicizmave:

"Klub" (angl. "club"): Ky anglicizëm shfaqet për herë të parë në shkrimet e viteve 1900, kur shqiptarët filluan të krijojnë klube dhe organizata të ngjashme me ato anglosaksone. Ky fjalë u përdor për të përshkruar grupe shoqërore, por edhe struktura të tjera sociale që pasqyrojnë modele përfundimtare.

"Dog" (angl. "dog") dhe "cat" (angl. "cat"): Këto fjalë kanë hyrë në shqipe shumë herët, si pjesë e përkthimeve për librat dhe shkrimet e huaja.

2. Përkthimet dhe përdorimi i anglicizmave në letërsinë shqiptare:

Në periudhën e përkthimeve të letërsisë angleze në shqip, anglicizmat bëheshin pjesë e natyrshme e gjuhës. Pjesa më e madhe e përkthimeve ishte nga autorë të njohur si R.L. Stevenson dhe H.G. Wells. Kjo periudhë e pasoi botimin e shkrimeve të mëdha, të tilla si veprat e F. Konicës dhe F. Nolit, të cilët shpesh përfshinin anglicizma në tekstet e tyre për ta pasqyruar ndikimin e anglishtes.

Shembuj të përkthimeve të anglishtes:

Në përkthimin e vjershës së R. L. Stevensonit, "**Ylli lart ndë qiell**", në abetaren e Kristoforidhit, gjejmë përdorimin e disa fjalëve si "**eagle**" dhe "**butterfly**", të cilat janë huazuar nga anglishtja.

Gjatë periudhës kur Shqipëria ishte nën ndikim të kulturave perëndimore, veprat e autorëve të tillë si Defoe dhe Wilde filluan të përktheheshin, dhe me këtë rast, përkthimet përfshinin jo vetëm fjalë të huaja, por edhe struktura të reja stilistike që kishin të bënin me kulturën e anglishtes.

3. Shkolla dhe mësimi i anglishtes:

Në vitet 1920-1930, kur shqiptarët filluan të zhvillonin shkolla me mësues anglezë, ndikuar nga shkollat amerikane dhe britanike, anglishtja u përfshi si lëndë mësimi në disa institucione edukative. Për shembull, Shkolla Teknike që njihej si Shkolla e H. Fulcit, filloi të përdorte anglishten si pjesë të planit mësimor dhe kjo ndikoi në rritjen e numrit të anglicizmave që hyjnë në gjuhën shqipe.

Shembuj të anglicizmave në shkolla:

"Basketball" (angl. "**basketball**"): Pas përhapjes së lojërave perëndimore në Shqipëri, fjalë të tilla si "basketboll" hynë në përdorim të gjerë dhe u bënë të zakonshme në komunikimin sportiv.

"Football" (angl. "**football**"): Po ashtu, futboli është një tjetër anglicizëm që përfshiu terminologjinë shqiptare pas periudhës së parë të njohjes së sporteve perëndimore, dhe ishte përdorur me të madhe gjatë viteve 1920-1930.

4. Migrimi dhe ndikimi në gjuhë:

Në periudhën pas Luftës së Parë Botërore, kur shqiptarët filluan të emigrojnë në SHBA, ndikimi i anglishtes u bë më i theksuar. Kjo ka ndikuar edhe në gjuhën e përdorur nga ata që emigruan, duke çuar në përfshirjen e shumë fjalëve dhe shprehjeve të huaja në fjalorin e tyre të përditshëm.

Shembuj të anglicizmave të periudhës së emigracionit:

"Dollar" (angl. "**dollar**"): Fjalë që është përdorur për të përshkruar monedhën amerikane, dhe u përhap në gjuhën shqipe përmes emigrantëve shqiptarë në SHBA.

"Gangster" (angl. "**gangster**"): Ky anglicizëm u përdor për të përshkruar figura të kriminit të organizuar në kontekstin e emigruar shqiptar që kishte mësuar për këto fenomene përmes kulturës popullore amerikane.

5. Ndikimi i anglishtes pas Luftës së Dytë Botërore:

Pas Luftës II Botërore, me hapjen e Shqipërisë ndaj ndikimeve të jashtme dhe me rritjen e marrëdhënieve me shtetet perëndimore, anglishtja pati një ndikim të madh në fushën e teknologjisë dhe shkencës. Kjo periudhë përfshiu gjithashtu përdorimin e anglicizmave për produktet e teknologjisë, termat ushtarakë dhe të tjerë.

Shembuj të anglicizmave pas Luftës II Botërore:

"Computer" (angl. "computer"): Ky anglicizëm hyri në shqip pas zhvillimeve të teknologjisë, duke u përdorur për të përshkruar pajisje dhe teknologji të reja që vinin nga shtetet perëndimore.

"Internet" (angl. "internet"): Me ardhjen e internetit dhe komunikimin global, ky term hyri në përdorim të gjerë në Shqipëri.

Përdorimi i Anglicizmave dhe Zgjerimi i Fjalorit të Gjuhës Shqipe

Në një kontekst global, ku teknologjia dhe komunikimi ndërkombëtar janë në zhvillim të vazhdueshëm, përdorimi i anglicizmave shpesh paraqitet si një mundësi për të përmirësuar komunikimin dhe për të pasuruar fjalorin e gjuhës shqipe. Megjithatë, kjo duhet të bëhet me kujdes dhe me një mirëkuptim të thellë për ndikimin që mund të ketë ky proces në ruajtjen e identitetit gjuhësor të shqiptarëve.

Një aspekt pozitiv i përdorimit të anglicizmave është se ato shpesh i sjellin gjuhës shqipe terma të rinj dhe koncepte që mund të jenë të vështira për t'u përkthyer direkt në gjuhën amtare. Kjo ndihmon në komunikimin më efikas në fusha të caktuara, veçanërisht në teknologji, shkencë, dhe biznes. Anglicizmat që janë të lidhura ngushtë me zhvillimet moderne të shoqërisë, si "cloud", "digital", "data", dhe "artificial intelligence", kanë krijuar mundësi për të komunikuar më lehtë me botën dhe për të qëndruar në hap me kërkesat e kohës.

Për më tepër, përdorimi i anglicizmave mund të ndihmojë në zhvillimin e një gjuhe më dinamike, që është në përputhje me ndryshimet e shpejta të shoqërisë dhe të teknologjisë. Ata lejojnë krijimin e termave që mund të jenë më të saktë dhe të përshtatshëm për kuptimin e fenomeneve të reja që lindin, duke ofruar mundësi për t'u shprehur në mënyrë më të pasur dhe më të saktë. Ky fenomen gjithashtu ka mundësuar krijimin e një lidhjeje më të ngushtë me kulturat dhe gjuhët e tjera, duke i bërë shqiptarët më të hapur ndaj ndikimeve dhe mundësive globale.

Megjithatë, përpjekjet për të ruajtur identitetin gjuhësor shqiptar duhet të shoqërohen me nisma që mbështesin krijimin e fjalëve të reja dhe shprehjeve në gjuhën shqipe, që mund të zëvendësojnë anglicizmat kur është e mundur. Kjo do të mundësojë që gjuha shqipe të mbetet e pasur dhe e gjallë, duke ruajtur lidhjen e saj me traditën dhe kulturën shqiptare, ndërkohë që përfiton nga mundësitë që ofron globalizimi dhe përdorimi i anglicizmave.

Përmbledhje

Në këtë punim kam shqyrtuar ndikimin e anglicizmave në gjuhën shqipe, duke analizuar burimet, shkaqet dhe pasojat e përhapjes së tyre. Siç u pa, anglicizmat janë një rezultat i kontaktit të gjuhëve dhe shfaqen kryesisht në kontekste ku anglishtja ka një ndikim të fortë ekonomik, teknologjik dhe kulturor. Nëpërmjet referencave teorike nga studiues si David Crystal, Rajend Mesthrie dhe J. Algeo, u argumentua se përhapja e një gjuhe lidhet ngushtë me fuqinë e saj politike dhe ekonomike, siç ka ndodhur me anglishten në shkallë globale.

Në rastin e shqipes, ndikimi i anglishtes është intensifikuar në periudha të ndryshme historike, përmes emigracionit, arsimit, përkthimeve letrare dhe zhvillimit të teknologjisë. Studimi tregoi se anglicizmat janë futur fillimisht në fushat e sportit, ekonomisë dhe shkencës, duke u pasuruar më tej me terma të rinj në epokën e internetit dhe globalizimit.

Megjithëse anglicizmat mund të ndihmojnë në përshtatjen e shqipes me realitetet moderne, ekziston një rrezik i deformimit të strukturës gjuhësore dhe zbehjes së fjalorit autokton. Prandaj, është e rëndësishme të ndërmerren masa për një përdorim të kujdesshëm dhe të ekuilibruar të tyre, duke u siguruar që shqipja të ruajë autenticitetin e saj. Institucionet arsimore, gjuhëtarët dhe mediat luajnë një rol kyç në përcaktimin e normave gjuhësore dhe promovimin e përdorimit të një gjuhe të pasur dhe të saktë.

Bibliografia

1. **Crystal, David.** *English as a Global Language*. Cambridge University Press, 2003.
2. **Mesthrie, Rajend.** *Contact Languages: A Wider Perspective*. Cambridge University Press, 1995.
3. **Algeo, J.** *The Origins and Development of the English Language*. Cengage Learning, 2010.
4. **Whorf, J.G.** *Language, Thought, and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf*. MIT Press, 1956.
5. **Loshi, Xhevat.** "Anglicizmat dhe ndikimi i gjuhës angleze në gjuhën shqipe." *Revista e Gjuhës Shqipe*, 1999.
6. Wikipedia contributors. "Anglicism." *Wikipedia*, <https://en.wikipedia.org/wiki/Anglicism>.

RËNDËSIA E TOLERANCËS FETARE NË SHOQËRITË MULTIETNIKE DHE MULTIKONFESIONALE

Prof.dr. FAHRUSH REXHEPI

ABSTRAKT

Tema “Rëndësia e tolerancës fetare në shoqëritë multietnike dhe multikonfesionale” ka për qëllim hulumtimin, analizën dhe rolin e tolerances dhe lirive fetare në shoqëritë multietnike dhe multikonfesionale në vendet e Ballkanit, me theks të veçantë në Kosovë ku jetojnë disa komunitete multietnike dhe multifetare.

Ideja e ndërtimit të tolerances ndërjetare dhe realizimit të të drejtave të komuniteteve pakicë në shoqëritë multietnike dhe multikonfesionale zakonisht mirret si moster apo si model nga disa vende demokratike të botës perendimore. Mirëpo, ne mendojmë se edhe roli i feve dhe toleranca fetare është mjaftë i rëndësishëm në vendet dhe shoqëritë ku jetojnë komunitetet e ndryshme fetare dhe etnike.

Toleranca dhe dialogu mes popujve dhe shoqërive me diversitete të ndryshme kulturore dhe fetare është në të vërtetë synim dhe një sfidë për të gjitha shoqëritë e rajonit të Ballkanit, por edhe më gjerë. Prandaj, angazhimi i institucioneve fetare, angazhimi i institucioneve akademike shkencore dhe i mekanizmave të tjerë në zhvillimin e proceseve të paqes, të zhvillimit të dialogut ndërjetar, dialogut politik dhe shoqëror, mund të themi se është një vlerë më shumë për emancipimin e shoqërisë në rajonin e Ballkanit dhe të Evropës në përgjithsi.

Fjalët Kyq: Tolerancë, multikonfesionale, dialog, komunitete, shoqëri, etj.

Ekzistimi i shoqërisë multietnike në Kosovë dhe Maqedoninë e Veriut – përceptimet

Historia nëpër të cilën ka kaluar, Kosova, Serbia, Maqedonia, Bosnja dhe disa vende të tjera të Ballkanit si dhe popujt e tyre, e sidomos rrethanat pas luftrave të fundit, në këto shtete, kanë krijuar ndasi të mëdha mes komuniteteve, me theks të veçantë në mes atij shqiptar dhe serb dhe atij shqiptar dhe maqedon.

Pas përfundimit të këtyre konflikteve dhe krijimit të stabilitetit me ndërmjetsimin e faktorëve ndërkombëtar, njëra nga temat më të përfolura në 25 vitet e fundit ka qenë shoqëria multietnike, multikonfesionale dhe bashkjetesa mes të gjithë komuniteteve.

Pas pushtimit të gjatë dhe mëpas luftës shkatruese të bërë nga Serbia, një pajtim dhe bashkëjetesë dukej i pamundur. E kaluara e hidhur e popullit të Kosovës si pushtimi, lufta, viktimat, dhunimet, të zhdukurit etj., ngritja e një shoqërie të tillë dhe bashkëjetesa mes të gjithë komuniteteve, e sidomos mes atij shqiptar dhe serb, kërkon kohë, mund dhe sakrificë për tu jetësuar.

Shoqëria e bazuar në vlerat si: integrim, mirëkuptim të ndërsjell, tolerancë dhe bashkëjetesë është më tepër një dëshirë se sa një realitet. Këto vlera ekzistojnë mes shqiptarëve shumicë që përfshinë 90% të popullsisë³⁵ dhe komuniteteve jo serbe. Sa i përket komuniteteve turqë, boshnjakë dhe goranë, kanë shkallën më të lartë të integritetit dhe ata kanë përfituar nga centralizimi. Mirëpo, një pjesë e serbëve, Akoma janë të ndikuar nga politika e Beogradit dhe nuk dëshirojnë të integrohen në shtetin e Kosovës dhe të përfitojnë nga ky integrim.

Për sa i përket Kosovës, ekzistojnë mendime të ndryshme nëse Kosova është shoqëri multi-etnike. Edhe pse Kosova sipas planit të Ahtisarit zyrtarisht konsiderohet shoqëri multi-etnike ngase në të jetojnë një numër i nacionaliteteve dhe i komuniteteve të ndryshme, megjithatë dihet mirëfilli se në Kosovë jetojnë mbi 90% shqiptar dhe mbi 95% musliman që do të thotë se praktikisht Kosova nuk është shoqëri multi-etnike dhe multikonfesionale. Sipas Esat Stavileci “Kosova nuk përbënë mozaik nacional”.³⁶

Në Kosovë edhe pse ekzistojnë ndasi të mëdha në mes të komuniteteve, sidomos në mes atij shqiptar dhe serb, është e mundur të ketë bashkëjetesë, nëse serbët e Kosovës e kuptojnë realitetin e ri në Ballkan dhe nëse ata e konsiderojnë veten e tyre si qytetarë të barabartë me të tjerët dhe e njohin shtetin e Kosovës.

Vlera e shoqërisë dhe bashkëjetesës të të gjitha komuniteteve, konsiderohet një faktor i rëndësishëm në konsolidimin e demokracisë, si dhe në shtetbërjen dhe shtetndërtimin e Kosovës. Shoqëria e shëndoshë tolerante multi-etnike është imperativ për stabilitet politik në Kosovë, kur shoqëria kosovare nga të gjitha komunitetet e kupton rolin dhe pozitën e saj, shqiptarët shumicë dhe komunitetet tjera pakicë. Nëse secila nga komunitetet e kuptojnë pozitën e tyre të barabartë, atëherë do të arrihet një besim i ndërsjellë mes të gjitha komuniteteve.

Kjo krijon mundësinë për zhdukjen e konflikteve ndëretnike, ndërkonfesionale sepse “njerëzit nuk mund të bashkohen lirisht për të mbështetur synimet e tyre pa pasur njëfarë besimi te njëri tjetri”.³⁷ Me siguri që promovimi i barazisë dhe i tolerancës ndëretnike dhe ndërjetare mundëson progresin dhe integrimin në këtë rast të Kosovës në strukturat euroatlantike dhe organizatat tjera ndërkombëtare. Gjithashtu mundëson rritjen e mirëqenies sociale dhe ekonomike.

Një shoqëri e tillë është kusht për konsolidimin e demokracisë, veçmas në rajonin e Ballkanit të trazuar nga luftërat sepse “institucionalizim i arenave për dialog e diskutim mes shumicës së shoqërisë dhe pakicave, është elementi më i qartë i kuptimit demokratik...”.³⁸ Gjithëashtu edhe për pranimin e Kosovës si subjekt i pavarur ndërkombëtar, “me fjalë të tjera, demokracia me pjesëmarrje multi-etnike mund të bëhet më e mirë për pavarësi”.³⁹

³⁵ Enver hoxhaj, “politika etnike dhe shtetndërtimi i Kosovës”, Pejë, 2008.

³⁶ Esat Stavileci, 2008.

³⁷ Robert A, Dahel, “Politiarka”, Tiranë, 2005.

³⁸ Knut Midgard, Erik Rasch Bjorn, “Demokracia kushtet dhe pasojat”, Prishtinë, 2008.

³⁹ Januz Bugajski, “Ngritja e Kosovës”, Prishtinë, 2006.

Duke e ditur rëndësinë e shoqërisë, të drejtat e komuniteteve janë të garantuara me kushtetutën e vendit, pra të Kosovës e cila thotë “Pjestarët e komuniteteve do të kenë të drejtë që të shprehin, të avancojnë dhe të zhvillojnë lirishtë identitetin dhe atributet e tyre si komunitet”.⁴⁰

Mirëpo, pavarësisht të drejtave që i gëzojnë komunitete pakicë në Kosovë me kushtetutën e Republikës së Kosovës, integrimin dhe shfrytëzimin e këtyre të drejtave shpeshëherë e pengon nacionalizmi etnikë në Kosovë. Para se të japim skjarime të tjera, është e nevojshme ta kuptojmë vetë nocionin nacionalizëm. Sipas Lain Mc Lean “Nacionalizmi e kthen përkushtimin ndaj kombit në parime ose programe”.⁴¹ Apo nacionalizmi mund të jetë “Një forcë përparimtare çliruese”⁴² ose “Një kredo e pa arsyeshme dhe reaksionare”⁴³

Sa i përket Kosovës mundë të thuhet se shoqëria multietnike paralizohet nga nacionalizmi etnik. Ekziston një antagonizëm i thellë në mes të nacionalizmit etnik shqiptar dhe atij serb. Mirëpo një nacionalizëm i tillë nuk është pengesë në mes komunitetit shqiptar dhe komuniteteve tjera jo serbe. Nacionalizmi etnik shqiptar dhe ai serbë janë të ndryshëm. Një nacionalizëm i tillë ndikon edhe në Shtetbërjen e Kosovës dhe në Shtetndërtimin e sajë dhe në krijimin e një shoqërie multietnike. Nacionalizmi etnik serb ndikon negativisht tek serbët që jetojnë në Kosovë, “bashkështetasit serb janë kundër, sepse ashtu janë të ndërtuar në shekuj dhe edhe tani atë ndërtim po e nxitë e keqpërdorë klasa politike nacionaliste e Beogradit.”⁴⁴

Sa i përket Maqedonisë Veriore, pas luftës dhe represionit maqedonas ndaj shqiptarëve një pajtim dhe bashkjetesë dukej pothuajse e pamundur. Konflikti, viktimat dhe sulmet e herë pas hershme të grupeve të rinjëve maqedonas ndaj qytetarëve të nacionalitetit shqiptarë në Maqedoni dhe rasti i Kumanovës, kërkojnë kohë, mund dhe sakrificë për ngritjen e një shoqërie paqësore multietnike, multikonfesionale dhe tolerante. Megjithatë mendojmë se ekzistojnë rrugë dhe mënyra në tejkalimin e këtyre pengesave.

Përceptimet rreth shoqërisë multietnike në Maqedoninë e Veriut mendojmë se janë relativisht të sakta. Në Maqedoninë Veriore ekzistojnë komunitete të ndryshme me gjuhë, kulturë, prejardhje, religjione dhe tradita të ndryshme. Përveç dy nacionaliteteve më të mëdha ai maqedonas dhe shqiptar në këtë shtet jetojnë edhe etni boshnjake, turke, serbe, vllehe ,rome etj.

Kjo shoqëri me disa etni në vendet e zhvilluara demokratike konsiderohet, si një shoqëri e ngritur mbi vlerat njerëzore dhe demokratike. Mirëpo, për të ekzistuar një shoqëri e tillë mbi themelet e një shoqërie të shëndoshë, duhet ndërtuar paqën, tolerancën, mirëkuptimin dhe përmirësimin e kohezionit në shoqëri. Për disa si dhe për bashkësinë ndërkombëtare, shoqëria multietnike ndoshta nënkupton shoqëri dyetnike, maqedonasit dhe shqiptarët, ndërsa etnitetet tjera nuk konsiderohen si etni me përparsi të barabarta.

Në Maqedoninë e Veriut edhe pse ndonjëherë ekzistojnë ndasi në mes të komuniteteve, sidomos në mes atij maqedonas dhe shqiptarë, është e mundur të ketë bashkjetesë dhe paqë nëse edhe shqiptarët i gëzojnë të drejtat e tyre të barabarta me maqedonasit.

⁴⁰ Kushtetuta e Republikës së Kosovës, Prishtinë, 2008, Neni 57, Alinea 3.

⁴¹ Lean Mc, “Fjalori Politik”, Tiranë, 2001.

⁴² Hejwood Andre, “Politika”, Prishtinë, 2008.

⁴³ Po aty.

⁴⁴ Ibrahim Kelmendi, “Sfidat e radhës”, Prishtinë, 2008.

Për ta mbajtur në paqë dhe në harmoni një shoqëri multietnike dhe multikonfesionale, duhet të jenë të garantuara të drejtat e komuniteteve me kushtetutën e vendeve në të cilin jetojnë ato, e veçmas kjo vlenë për Serbinë e cila gjithnjë e më tepër po i diskriminon shqiptarët e Luginës së Preshevës, si dhe pakicat tjera që jetojnë atje, madje edhe duke ua shlyar adresat.

Toleranca ndërfetare dhe ndërtimi i paqes

Përveç shkrimeve të shumta dhe publikimeve nëpër gazeta e revista të ndryshme dhe përveç veprave shkencore që janë shkruar lidhur me tolerancën, paqen, lirinë e bindjes politike, lirinë e përcaktimit fetar, për këto tema diskutohet edhe në shumë simpoziume, konferenca, sesione shkencore dhe në shumë programe të mediave elektronike vizuale. Një nga shprehjet e shpeshta dhe të zakonshme që sot përdoret edhe nga studiues të ndryshëm edhe nga liderët politik dhe ata fetarë, është toleranca ndërtnike dhe ndërkonfesionale. Me vetë faktin se kjo shprehje përdoret sot aq shpesh, na bënë të kuptojmë se ky problem ende nuk është tejkaluar, në vendet e Ballkanit apo në shoqëritë tjera të botës së shekullit 21.

Çfarë nënkuptojmë me nocionin “tolerancë” ?. Në fakt kjo është një shprehje, e cila rrjedhë nga fjala latine “tolere”, e që ka përkufizimin e durimit, mirëkuptimit dhe zemërbutësisë ndaj mendimeve të të tjerëve.⁴⁵ Në gjuhën arabe apo në literaturën islame për shprehjen tolerancë përdoret fjala “tesamuh”, e cila për nga përmbajtja ka një kuptim më të gjerë dhe më gjithëpërfshirës. Në tolerancën islame nuk ekziston ajo që njeriu të detyroj vetveten që të bëj diçka që nuk është pjesë e traditës së tij, por që njeriu të pranoj dhe të pajtohet me realitetin dhe ta pranoj tjetrin ashtu siç është ai. Islami dhe detyrimi sikur dhe islami e imponimi janë në kundërshtim njëri me tjetrin, janë dy pole të kundërta të realitetit botërorë ⁴⁶.

Nëse i analizojmë dhe i zbërthejmë mirë burimet kryesore të fesë islame, kur’anin dhe traditën profetike, do të shohim se që të dya këto burime me normat dhe rregullat e tyre në mënyrë reale trajtojnë çështjen e tolerancës dhe të bashkjetesës ndërmjet besimtarëve me përkatësi të ndryshme fetare dhe nacionale. Në vazhdim do ti citojmë disa ajete kur’anore në të cilat theksohet qartë liria e besimit, si ajeti; “Thuaj: e vërteta është nga Zoti juaj, prandaj kushdo le të besoj, kushdo le të mos besoj”.⁴⁷

Koncepti i tolerancës ndaj besimeve të tjera vërehet edhe në ajetin tjetër, në të cilin thuhet; “Ti këshillo, ti je vetëm këshillues. Ti ndaj tyre nuk je detyrues”. ⁴⁸

Islami nga besimtarët e vet jo vetëm që kërkon dialog, tolerancë, mirëkuptim me pjestarët e feve tjera, por ai shkon edhe më larg dhe nga tolerance kalon në shkallën e njohjes, që është shkalla më e lartë e tolerancës dhe garanci për bashkjetesë në mes shoqërive multikonfesionale dhe multinacionale. Kur’ani si libër hyjnorë që të tri fetë i quan fe qiellore dhe i fton për bashkpunim me këto fjalë: “O ithtarë të librit ejani të bashkohemi (të dialogojmë) rreth gjërave të përbashkëta edhe për ju edhe për ne: të adhurojmë

⁴⁵ Integrimi i shqiptarëve në Evropë dhe vlerat që Islami përcjellë në këtë integrim, (Simpozium ndërkombëtar), Forumi musliman i Shqipërisë, Kavajë, Shkurt 2008.

⁴⁶ Po aty.

⁴⁷ Kuran: El-Kehf, 29.

⁴⁸ Kuran: El-Gashie, 22-23.

vetëm një Zot e mos t'i bëjmë asnjë shok Atij dhe mos ta marrim njëri-tjetrin për Zot, në vend të Perëndisë".
49

Në lidhje me tolerancën në traditën profetike, Muhamedi a.s. si interpretues ligjtim i kuranit, më së miri i sqaroi parimet dhe idealet e larta kuranore, që kanë të bëjnë me tolerancën, drejtësinë dhe lirinë e besimit. Ai me shembullin e vet i bëri traditë praktike këto parime dhe u bë model edhe për brezat e ardhshëm. Ai kishte thënë: "Drejtësia mbanë qiellin dhe tokën".

Roli i fesë në shoqëri

Roli i fesë dhe kontributi i bashkësive fetare si dhe bashkpunimi i tyre me institucionet publike shtetore në ndërtimin e paqes dhe të tolerances dhe në zhvillimin e proceseve multikonfesionale, multinacionale si dhe në ato politike dhe integruese në Kosovë dhe në rajonin e Ballkanit, është shumë i rëndësishëm dhe mund të themi se është një vlerë më shumë për emancipimin e shoqërisë së këtyre vendeve dhe një përgjegjsi sa fetare e humane po aq edhe politike e shtetore për të cilat ka nevojë çdo vend.

Edhe në opinionin dhe ligjërimin politik e akademik perëndimor hasim pikëpamje të shumta mbi natyrën, vendin dhe rolin e fesë në botë në përgjithësi dhe të islamit në veçanti, për sa i përket aspektit politik dhe zgjidhjes së konflikteve. Janë interesante dhe me rëndësi dy vlerësime. Njëri është i kryerabinit të Anglisë, dr.Xhonatan Soks, i cili ka thënë: "Feja është bërë forcë madhore në formësimin e ngjarjeve në botë dhe nëse nuk është pjesë e zgjidhjes, është me siguri pjesë e problemit".

Ndërsa vlerësimi tjetër është i ish presidentit të SHBA-ve, Xhimi Karter, i cili është shprehur: "Vitet e fundit besimi fetarë ka hyrë në një shkallë të pabesueshme në mbretërinë e politikës...dhe se ...ka një prirje drejtë fundamentalizmit në të gjitha fetë".⁵⁰ Ideja se teologjia ndikon shumë në politikën shtetore amerikane është objekt shtjellimi edhe në 400 faqet e librit të Kevin Filips me titull "American theocracy".⁵¹

Ne mendojmë se bota sot, por edhe shoqëritë tona në Ballkan kanë nevojë për energji fetare, të cilën shumë vende po e shfrytëzojnë ngase laicismi është treguar i pasuksesshëm në zgjidhjen e problemeve shoqërore e veçmas atyre morale e shpirtërore.

Këtë e vërteton fakti i pa kontestuar se sot bota posedon pasuri dhe të mira material më shumë se kurrnjeherë më parë, por aq sa të shtohen begatitë dhe të mirat material aq më shumë shtohen pasiguria dhe rrezikimi i paqes. Pra, gjykohet kështu ngase besimi i pastërt dhe i sinqert në Krijuesin e gjithësisë është i vetmi burim, i cili te individit dhe shoqëria prodhon pa ndërprerë paqe, qetësi dhe stabilitet. Lidhur me këtë një citat kur'anor thotë: "Ata që besuan dhe besimin e tyre nuk e ngatërruan me besim të kotë, atyre u takon të jenë të sigurtë dhe ata janë në rrugë të drejtë".

Se feja dhe liderët fetarë mund të kontribojnë në ndërtimin e paqes dhe promovimin e tolerancës tregon edhe fakti i vizitës së Papës para disa viteve në Egjipt dhe takimi i tij me Shejhin e Ez-harit në Kajro.

⁴⁹ Kuran: Ali Imran, 64.

⁵⁰ Xhimi Karter, "Vlerat tona të rrezikuara. Kriza morale e Amerikës", (Jimmy Carter, "Ourendangeredvalues. America's moral crisis, 2005).

⁵¹ Kevin Filips, "American theocracy", 2006.

Takime të tilla të liderve fetarë janë të shumta edhe në vendet e Ballkanit sidomos ato që kanë qenë të përfshira në luftë në fund të shek.20 dhe në fillim të shek.21.

Ne që vijmë nga Kosova e dijm se gjatë luftës së fundit para dhe pas saj janë zhvilluar dhjetra e dhjetra takime të liderve të komuniteteve fetare muslimane, katolike dhe ortodokse. Qëllimi i këtyre takimeve gjithëherë ka qenë pajtimi, toleranca, zgjidhja e konflikteve dhe ndërtimi i paqes. Në këtë drejtim shpeshëherë janë organizuar konferenca shkencore, sesione, debate etj. Fatkeqësisht më duhet të themi se kisha ortodokse serbe jorrallëherë ka bojkotuar dhe ka qenë indiferente ndaj zhvillimeve dhe organizimeve të tilla.

Sa i përket shqiptarëve edhe pse populli shqiptarë është i ndarë në dy konfesione e disa rite, historia nuk mbanë në mend të kenë ndodhur ndonjëherë konflikte fetare. Madje shqiptarët për shekuj me radhë i kanë ruajtur kishat ortodokse në Kosovë e mjerisht objektet fetare islame në Kosovë por edhe në Serbi, nuk patën të njëjtin fat. Beogradi në kohën e Perandorisë Osmane kishte afër 85 xhami, mesxhide, mejtepe e medrese, e sot ka vetëm 1 xhami. Poashtu vlenë të përmendim se gjatë luftës së fundit në Kosovë, gjatë periudhës 28 shkurt 1998-20 qershor 1999, nga soldateska serbe u dogjën, u granatuan dhe u shkatërruan 218 xhami, disa prej të cilave me vlera të mëdha arkitektonike.⁵²

Përfundim:

Edhe pse ne jemi të mendimit se konflikti serbo-shqiptar në Kosovë nuk kishte karakter fetar, pala serbe është përpjekur që simbolet fetare t'i përdorte për mobilizimin e forcave serbe për pastrimin e teritoreve ku jetojnë shqiptarët dhe për zhdukjen e monumenteve kulturore dhe historike të tyre, siç janë xhamitë, minaret, mejtepet si dhe vizatimi i katër S-ve si simbol i ortodoksizmit bile këtë në shumë raste e bënte policia serbe në krahërorët dhe fytyrat e të rinjve shqiptar.

Njëkohësisht kisha ortodokse serbe i ka dhënë përkrahje të plotë regjimit të Milloshevicit, e që ka pasur rol të rëndësishëm në mobilizimin e segmenteve të caktuara antikomuniste të shoqërisë.

Me gjithë tërë ato që kanë ndodhur në Kosovë, por edhe në Maqedoni, qoftë në të kaluarën e largët apo të afërt, shqiptarët i janë kthyer ardhmërisë dhe ata jetësisht janë të interesuar për promovimin e vlerave të tolerancës, mirëkuptimit dhe mbylljen njëherë e përgjithmonë të konflikteve qofshin ato ndërkonfesionale apo ndërnacionale.

Ndikimi i njerëzve të fesë dhe i liderëve fetarë, në Republikën e Kosovës nuk mund të jetë vendimtarë, mirëpo as nuk duhet të nënqmohej. Liderët fetarë të të gjitha feve duhet të angazhohen për një bashkjetesë më të mirë. Ky është obligim edhe i njerëzve të fesë sepse për këtë na obligojnë librat tanë të shenjtë, të cilat i lexojmë për çdo ditë.

Nese i përmbahemi parimeve të pastërta të feve monoteiste dhe i shiqojmë në këtë prizëm, atëherë edhe pikat e përbashkëta ndërmjet hebreizmit, krishterimit dhe islamit do të ishin më të mëdha. Në këtë rast do të nxirrej përfundimi se keqkuptimet dhe konfliktet kanë ardhur nga interpretimet e shtrembëruara, nga

⁵² Bashkësia Islame e Kosovës, "Barbaria serbe ndaj monomenteve islame në Kosovë (Shkurt 1998-qershor1999)", Prishtinë, 2000.

devijimet që u janë bërë shpalljeve e jo nga shpalljet burimore dhe nga peygamberët e pasuesit e tyre të vërtetë.

Në jemi të vetëdijshëm se ndërtimi i “paqës në shoqëritë multietnike nuk është i lehtë sepse ende ekzistojnë pengesa të ndryshme nga e kaluara e hidhur. Njëri ndër faktorët kryesor është prania dhe zhvillimi i nacionalizmi. Nacionalizmi etnik është njëra ndër sfidat më kryesore në eliminimin e ndasive ndëretnike dhe ndërfetare. Mirëpo përpjekjet nuk duhet të ndalen në konsolidimin e bashkejetesës, paqës dhe të tolerancës.

Literatura e konsultuar

Dahel A Robert, “Politiarkia”, Tiranë, 2005.

Kushtetuta e Republikës së Kosovës, Prishtinë, 2008.

Midgard Knut, Rasch Erik Bjorn, “Demokracia kushtet dhe pasojat” , Prishtinë , 2008 .

“Integrimi i shqiptarëve në Evropë dhe vlerat që islami përcjellë në këtë integrim”

(Simpozium ndërkombëtar), Forumi Musliman i Shqipërisë, Kavajë, shkurt 2008 .

Xhimi Karter, “Vlerat tona të rrezikuara. Kriza morale e Amerikës” (Jimmy Carter, “Our endangered values. America’s moral crisis”), 2005 .

Fred Hollidei, “ Islami dhe miti i konfrontimit...”, 1996.

Mr. Qemajl Morina, Edukata Islame,(Revistë shkencore kulturore islame), nr. 84, Prishtinë, 2007 .

Rime Magazine, 17. 09. 2001, “ The true peaceful face of islam” .

Bashkësia Islame e Kosovës, “Barbaria serbe ndaj monumenteve islame në Kosovë (shkurt-1998 – qershor 1999)”, Prishtinë, 2000 .

ULOGA ŽENE U ISLAMU

THE ROLE OF WOMEN IN ISLAM

Dipl.pravnik ADELA Osmanović

Abstract

Ovaj rad istražuje ulogu žene u islamu, pružajući sveobuhvatan pregled njenog društvenog položaja, prava koja su joj zagarantovana islamskim učenjima, kao i izazove sa kojima se suočava kroz istoriju i u savremenim muslimanskim društvima. Rad započinje istraživanjem statusa žena u predislamskim društvima, naročito na Arabijskom poluostrvu, gde su žene često bile uskraćene osnovnih prava. Dolazak islama doneo je transformativne promene, dodeljujući ženama prava kao što su pravo na život, obrazovanje, vlasništvo, brak i razvod. Ove promene se analiziraju kako bi se istakli temeljni principi rodne ravnopravnosti u islamu.

Rad zatim analizira različite uloge žena unutar porodice, s posebnim akcentom na njihov značaj kao majki, supruge i kćerki, kao i njihov doprinos društvenoj stabilnosti i duhovnom životu. Pored toga, istražuje se uloga žena u javnom životu rane islamske zajednice, sa posebnim primerima poznatih ženi kao što su Hatidža, Aiša i Fatima, koje su imale značajan uticaj u verskom i političkom životu.

Međutim, rad se bavi i savremenim izazovima sa kojima se muslimanke suočavaju, naročito pogrešnim tumačenjima i iskrivljenim prikazima islamskih učenja. Kulturne prakse često maskiraju istinsku suštinu islama, što dovodi do ograničenja prava žena i njihovih mogućnosti. Takođe, rad ukazuje na stereotipe o muslimankama u globalnim medijima, naročito onima koje nose hidžab, i prepreke koje one susreću u različitim društvenim i ekonomskim kontekstima.

Na kraju, rad naglašava važnost razumevanja razlike između religijskih propisa i kulturnih običaja, te poziva na povratak izvornim islamskim principima koji omogućavaju ženama da u potpunosti ostvare svoja prava i potencijal. Ističe se potreba za novim razumevanjem islamskih učenja koje, ako se pravilno primene, omogućavaju muslimankama da napreduju u ličnom i društvenom životu, obezbeđujući im prava na obrazovanje, zaposlenje i aktivno učešće u

Ključne riječi: *Su fokusirane na tematske aspekte koji su zastupljeni u tvom sažetku i pomažu u identifikaciji ključnih oblasti rada.*

Abstract

This paper examines the role of women in Islam, providing a comprehensive analysis of their position in society, the rights granted to them by Islamic teachings, and the evolving challenges they face. The study begins with an exploration of the status of women in pre-Islamic societies, particularly in the Arabian Peninsula, where women were often deprived of basic rights. The arrival of Islam brought transformative changes, granting women rights such as the right to life, education, property ownership, marriage, and divorce. These advancements are critically analyzed to highlight the foundational principles of gender equity in Islam.

The paper then delves into the various roles women occupy within the family, focusing on their importance as mothers, wives, and daughters, and their contributions to the social fabric. Additionally, the public role of women in early Islamic history is explored, with notable examples of prominent female figures such as Khadijah, Aisha, and Fatima, who were influential in both religious and political spheres.

However, the paper also addresses contemporary challenges faced by Muslim women, particularly the misinterpretation and distortion of Islamic teachings. Cultural practices often mask the true essence of Islam, resulting in the restriction of women's rights and opportunities. Furthermore, the paper highlights the stereotyping of Muslim women in global media, particularly those who wear the hijab, and the barriers they encounter in various socio-economic contexts.

Finally, the study emphasizes the crucial distinction between religious doctrine and cultural practices, advocating for a return to authentic Islamic principles to foster an environment where women can achieve their full potential. The paper calls for a renewed understanding of Islamic teachings, which, if properly implemented, can enable Muslim women to thrive in both personal and public spheres, ensuring their rights to education, employment, and active participation in societal development.

Uvod

Uloga žene u islamu jedna je od najčešće raspravljanih i, nažalost, često pogrešno shvaćenih tema kako u muslimanskim tako i u nemuslimanskim zajednicama. Iako islam jasno propisuje prava, odgovornosti i dostojanstvo žene, kroz historiju su se pojavila razna tumačenja i prakse koje su odstupale od izvorne poruke. Ovaj rad ima za cilj predstaviti ulogu žene u islamu kroz historijsku i savremenu perspektivu, te ukazati na razliku između vjerskih propisa i kulturnih uticaja koji su oblikovali društvenu percepciju žene.

Metodologija

Rad se temelji na analizi primarnih islamskih izvora – Kur’ana i sunneta – kao i na savremenim islamskim komentarima, historijskim izvorima i stručnim analizama. Korišteni su i relevantni akademski tekstovi, članci i izvještaji o položaju žene u muslimanskim društvima.

Kratko predstavljanje teme

Uloga žene u islamu predstavlja važnu i često diskutovanu temu, kako unutar islamskog svijeta, tako i van njega. Islam kao religija donosi jasne smjernice i propise koji se odnose na život i dostojanstvo žene, njena prava i odgovornosti, te njen položaj u porodici i društvu. Kroz ovu temu razmatra se kako islam definiše i štiti prava žene, ali i kako se ta prava tumače i primjenjuju u različitim vremenima i kulturama.

Važnost razumijevanja uloge žene u islamu

Razumijevanje istinske uloge žene u islamu ključno je za borbu protiv predrasuda, pogrešnih tumačenja i kulturnih deformacija koje često zamagljuju stvarne islamske vrijednosti. U vremenu kada se o pravima žena često govori kroz prizmu zapadnih standarda, važno je sagledati islamsku perspektivu – koja je u mnogim segmentima davno prepoznala i zaštitila osnovna ženska prava. Pravo na obrazovanje, imovinu, slobodu izbora i dostojanstven život – sve su to principi ukorijenjeni u Kur'anu i Sunnetu.

Cilj rada

Cilj ovog rada jeste da se pruži objektivni prikaz uloge žene u islamu, da se rasvijetle osnovna prava koja islam garantuje ženi, kao i njene dužnosti i značaj u porodici i zajednici. Takođe, rad ima za cilj da razjasni razliku između vjerskih učenja i društveno-kulturnih običaja koji su često nepravedno pripisani islamu, te da podstakne dublje razumijevanje i poštovanje prema ženskoj ulozi u islamskom učenju.

2. Žena u predislamskom periodu

Društveni položaj žene prije islama

Prije dolaska islama, u predislamskom arapskom društvu (poznatom kao džahilijetsko doba), žena je imala vrlo težak i ponižen položaj. Smatrana je inferiornom u odnosu na muškarca, bez ikakvih stvarnih prava ili glasa u društvu. Često se tretirala kao imovina koju muškarac posjeduje i nasljeđuje, a ne kao ravnopravan član zajednice.

Posebno okrutna praksa koja je postojala bila je živo zakopavanje ženskih novorođenčadi. Ova pojava bila je motivisana osjećajem srama koji je društvo vezivalo za rođenje kćerke, a Kur'an je snažno osudio ovu praksu:

"I kada živa zakopana djevojčica bude upitana – zbog kojeg grijeha je ubijena." (Kur'an, sura Tekvir, 8–9)

Prava i status žene u arapskom društvu

Žena u predislamskom dobu nije imala pravo na nasljedstvo, obrazovanje niti pravo odlučivanja o vlastitom životu. Nije imala pravnu ličnost – nije mogla nasljeđivati, niti svjedočiti na sudu. Brakovi su se često sklapali bez njene volje, a muškarci su mogli imati neograničen broj žena i razvoditi ih bez obaveze.

Žene su bile društveno marginalizirane i iskorištavane, te su bile gotovo u potpunosti isključene iz javnog života. Njihova uloga se svodila uglavnom na obavljanje kućanskih poslova, rađanje i podizanje djece.

3. Uloga žene nakon dolaska islama

Promjene koje je islam donio

Dolaskom islama došlo je do revolucionarnih promjena u položaju žene. Islam je prekinuo sa dotadašnjim nepravdama i uzdigao ženu kao dostojanstveno ljudsko biće. Ukazano joj je poštovanje, data su joj prava i propisane su njene dužnosti. Islam je naglasio da su muškarci i žene ravnopravni pred Bogom:

"Ko god čini dobro – bio muškarac ili žena, a vjernik je – Mi ćemo mu dati da lijep život živi."
(Kur'an, sura En-Nahl, 97)

Prava koja su ženama data

Islam je ženi osigurao mnoga osnovna i značajna prava, među kojima su:

- Pravo na život – Islam je zabranio ubijanje djevojčica i osudio ovaj običaj kao veliki grijeh.
- Pravo na obrazovanje – Traženje znanja propisano je i muškarcima i ženama.
- Pravo na imovinu – Žena ima pravo da posjeduje, nasljeđuje i raspolaže imovinom.
- Pravo na brak i razvod – Brak se u islamu sklapa uz slobodnu saglasnost žene. Ima pravo na razvod u određenim situacijama, kao i na zaštitu svojih prava nakon razvoda.
- Pravo na dostojanstvo i zaštitu – Islam je jasno propisao da žena ima pravo na zaštitu svog dostojanstva, časti i sigurnosti.

Žena kao majka, supruga, kćerka i član društva

Islam prepoznaje i poštuje različite uloge žene u životu. Kao majka, žena ima posebno mjesto – Poslanik Muhammed, a.s., rekao je: *„Džennet je pod majčinim nogama.“* Kao supruga, ima pravo na poštovanje, ljubav i pravedno ponašanje. Kao kćerka, islam je podsticao na lijep odnos prema kćerima, suprotno ranijim običajima. Kao član društva, žena ima pravo da učestvuje u obrazovanju, poslovima, humanitarnom radu i društvenim pitanjima – sve u skladu s islamskim vrijednostima.

4. Prava žene u islamu

Islam garantuje ženi niz prava, jasno definisanih u Kur'anu i Sunnetu. Neka od najvažnijih su:

- Pravo na obrazovanje – Znanje je obaveza za svakog muslimana i muslimanku. U mnogim hadisima Poslanik, a.s., podsticao je žene da stiču znanje.
- Pravo na rad – Žena ima pravo da radi, da bira profesiju i da zadrži svoju zaradu.
- Pravo na nasljedstvo – Kur'an precizno određuje nasljedne udjele za žene, čime im je priznato pravo na imovinu.
- Pravo na brak i razvod – Niko ne smije prisiliti ženu na brak; ona ima pravo da se uda za koga želi, uz ispunjenje šerijatskih uvjeta. Ima i pravo na razvod u slučajevima kada brak ne funkcioniše.
- Pravo na ličnu imovinu – Žena može posjedovati, kupovati i prodavati imovinu bez saglasnosti muža ili staratelja.
- 4. Prava žene u islamu
- Islam je još u 7. stoljeću uspostavio pravni okvir koji ženama daje brojna prava, od obrazovanja i rada do imovine i samostalnog odlučivanja. Ova prava su jasno definirana u Kur'anu i hadisima Poslanika Muhammeda, a.s., i predstavljaju temelj islamskog učenja o ženi kao dostojanstvenom i ravnopravnom biću.
- Pravo na obrazovanje
- Islam snažno podstiče obrazovanje žena. Znanje se smatra obavezom svakog muslimana i muslimanke. Poslanik Muhammed, a.s., rekao je:
"Traženje znanja je obaveza svakog muslimana i muslimanke."
Žene su imale istaknutu ulogu u prenošenju znanja još od vremena Poslanika. Poznata je Aiša, r.a., koja je bila jedan od najvažnijih izvora prenosa hadisa i vjerskog znanja.
- Pravo na rad
- Islam priznaje pravo žene da radi i doprinosi zajednici, pod uvjetom da se njen posao obavlja u skladu s islamskim vrijednostima. Žena ima pravo na zaradu, i ta zarada pripada isključivo njoj. U historiji islama, žene su bile trgovkinje, ljekarke, učiteljice i humanitarke. Primjer za to je Hatidža, r.a., žena Poslanika, koja je bila ugledna i uspješna trgovkinja.
- Pravo na nasljedstvo
- Prije islama, žene nisu imale pravo da nasljeđuju. Kur'an je jasno uveo njihovo pravo na nasljedstvo, te precizirao udjele nasljedstva u suri En-Nisa (Žene). Iako su ti udjeli različiti od muških u nekim slučajevima, to je u kontekstu ukupne socijalne strukture, jer muškarac ima veću finansijsku odgovornost.
"Muškarcu pripada dio onoga što ostave roditelji i bližnji, a i ženi pripada dio od onoga što ostave roditelji i bližnji – bio to mali ili veliki dio, obavezan je dio." (Kur'an, 4:7)
- Pravo na izbor bračnog partnera
- Islam ženama daje pravo da samostalno odluče za koga će se udati. Prisilni brak je zabranjen. Žena mora dati svoju jasnu saglasnost prije sklapanja braka. Također, ako se ispostavi da brak nije funkcionalan, islam joj daje pravo da zatraži razvod (hul' ili talaq, zavisno od situacije).
- Pravo na ličnu imovinu

- Žena u islamu ima pravo da posjeduje, kupuje i prodaje imovinu potpuno neovisno. Muž nema pravo raspolagati njenom imovinom bez njenog dopuštenja. Njena imovina, miraz i zarada ostaju njeno vlasništvo. Ovo pravo štiti ženu i osigurava njenu finansijsku neovisnost.
- 5. Žena u porodici
- Porodica u islamu predstavlja temelj društva, a žena ima ključnu i častnu ulogu u njenom očuvanju i razvoju. Kao supruga, majka i odgojiteljica, žena doprinosi stabilnosti, duhovnosti i odgoju budućih generacija. Islam stavlja veliki naglasak na harmoniju, međusobno poštovanje i podjelu odgovornosti unutar porodice.
- Odnos žene i muškarca u braku
- Islam propisuje da brak treba da bude zasnovan na ljubavi, poštovanju i međusobnoj saradnji. Muškarac i žena su opisani kao "odjeća" jedno drugom – simbolično ukazujući na bliskost, zaštitu i podršku:
"One su odjeća vaša, a vi ste odjeća njihova." (Kur'an, El-Bekare, 187)
 Muž ima obavezu da brine o porodici i štiti je, dok žena ima pravo na poštovanje, sigurnost i dostojanstven tretman. Islam ne favorizira nadmoć jednog pola nad drugim, već uspostavlja ravnotežu u pravima i dužnostima.
- Odgojna uloga žene
- Jedna od najvažnijih uloga žene u porodici jeste odgoj djece. Islam ovu ulogu vidi kao temeljnu i izuzetno plemenitu, jer odgoj djece oblikuje buduće generacije. Majka je prva učiteljica djetetu, i njen utjecaj na emocionalni, moralni i vjerski razvoj djeteta je ogroman. Islamski učenjaci često ističu da je odgoj djece – naročito u duhu islama – oblik ibadeta, i da majka time zarađuje veliku nagradu kod Allaha.
- Poštovanje majke u islamu
- Islam posebno naglašava poštovanje i brigu prema majci. U brojnim hadisima, Poslanik Muhammed, a.s., istakao je majku kao osobu koja zaslužuje najviše pažnje i poštovanja: Kada ga je jedan čovjek upitao: *"Allahov Poslaniče, ko najviše zaslužuje moje lijepo ponašanje?"* – on je odgovorio:
"Tvoja majka."
 – "A zatim ko?"
 – *"Tvoja majka."*
 – "A zatim ko?"
 – *"Tvoja majka."*
 – "A zatim?"
 – *"Tvoj otac."*
 (Ovo je poznati hadis koji se prenosi u više zbirki, npr. Muslim i Buhari.)
- Ovaj hadis jasno pokazuje koliki je značaj majke u islamu i koliko je velika odgovornost, ali i čast biti majka.

6. Žena i javni život

Islam ne ograničava učešće žene samo na porodični okvir – naprotiv, žene su imale važnu ulogu i u javnom, društvenom i političkom životu kroz historiju islama. Od samih početaka, žene su bile aktivne u mnogim sferama: učestvovala su u obrazovanju, humanitarnom radu, trgovini,

čak i u političkim procesima. Njihovo prisustvo u javnom životu potvrđuje da islam ženi daje prostor i dostojanstvo da doprinosi zajednici, uz poštivanje moralnih i etičkih normi.

Učešće žena u društvenom i političkom životu u ranom islamu

U doba Poslanika Muhammeda, a.s., žene su bile uključene u različite društvene aktivnosti. One su učestvovala u bitkama kao medicinske pomagačice, snabdjevačice i ponekad čak i kao borci (npr. Nusejba bint Ka'b na Uhudu). Takođe su imale pravo da prisustvuju hutbama, postavljaju pitanja Poslaniku i učestvuju u raspravama.

Poseban primjer političkog učešća je beja'a (prisega na vjernost) koju su žene dale Poslaniku – što je bila vrsta društveno-političkog ugovora, i time su žene priznate kao članice zajednice s političkim značajem.

Primjeri poznatih muslimanki kroz historiju

- Hatidža bint Huvajlid (r.a.) – Prva žena Poslanika, uspješna i poštovana trgovkinja, jedna od prvih muslimanki. Njena podrška, mudrost i vjera imali su ogroman značaj za rani islam.
- Aiša bint Ebu Bekr (r.a.) – Supruga Poslanika i jedan od najvažnijih prenosioca hadisa. Bila je poznata po učenosti, inteligenciji i političkoj angažovanosti. Vodila je čak i važne rasprave s uglednim učenjacima svog vremena.
- Fatima ez-Zehra (r.a.) – Kćerka Poslanika Muhammeda, uzor u pobožnosti, skromnosti i snazi karaktera. Bila je uzor mnogim ženama kroz generacije, kako u porodici, tako i u društvenom angažmanu.
- Nusejba bint Ka'b (r.a.) – Jedna od žena koje su se borile u bici na Uhudu i branile Poslanika. Poznata po hrabrosti i predanosti vjeri.

Ove žene su samo neki od primjera koji pokazuju da su muslimanke kroz historiju bile obrazovane, aktivne i poštovane članice svojih zajednica.

7. Savremeni izazovi

Savremeno doba donosi niz novih okolnosti koje utiču na položaj i percepciju žene u islamu. Iako su prava i vrijednost žene jasno definisani u islamskom učenju, mnoge prepreke proizlaze iz nesporazuma, pogrešnih tumačenja i kulturnih praksi koje se miješaju s vjerom.

Stereotipi i pogrešna tumačenja

Jedan od najvećih izazova jeste postojanje raširenih stereotipa o muslimankama, naročito u medijima i zapadnim društvima. Žene koje nose hidžab često se prikazuju kao potlačene ili bez glasa, iako mnoge od njih same biraju svoj način života i aktivno učestvuju u društvu. Takođe,

unutar muslimanskih zajednica, pogrešna ili selektivna tumačenja vjerskih tekstova mogu rezultirati ograničavanjem ženskih prava, što nije u skladu s pravim učenjima islama.

Uloga žene u savremenim muslimanskim društvima

U mnogim savremenim muslimanskim društvima, žene igraju sve značajniju ulogu kao akademkinje, ljekarke, nastavnice, aktivistkinje, poduzetnice, pa čak i političke liderke. Uprkos izazovima, broj obrazovanih i angažovanih muslimanki raste, a njihova prisutnost u javnom životu postaje sve vidljivija. Ipak, postoje i zajednice gdje je ženi otežan pristup obrazovanju, ekonomskim resursima ili donošenju odluka, što ukazuje na potrebu za reformama u skladu s islamskim principima.

Razlika između vjerskih propisa i kulturnih običaja

Vrlo je važno razlikovati islamsko učenje od kulturnih običaja. Mnoge zabrane i ograničenja koja se nameću ženama nemaju korijen u vjeri, već u lokalnim tradicijama. Islam je ženi dao pravo da se obrazuje, da radi, da se pita za brak, da ima imovinu i da učestvuje u društvenom životu. Kulturne barijere često guše ova prava, što dovodi do zablude i nerazumijevanja i kod muslimana i kod nemuslimana. Rješenje leži u povratku izvornim islamskim principima i obrazovanju zajednice.

Zaključak

Uloga žene u islamu kroz historiju i savremena društva predstavlja složenu i često nerazumljivu temu, iako islam jasno definiše prava žene, njeno dostojanstvo i odgovornosti u društvu. Islam je ženama osigurao značajnu slobodu i prava koja su im omogućila da budu ravnopravne u mnogim sferama života, od porodice do javnog života. Kroz ulogu žene kao majke, supruge, kćerke i aktivne članice društva, islam je pružio osnovu za izgradnju zdravih zajednica zasnovanih na međusobnom poštovanju i pravdi.

Međutim, savremeni izazovi, kao što su pogrešna tumačenja vjerskih principa, kulturne prakse koje se protive islamskim učenjima, kao i stereotipi o muslimankama, često onemogućavaju ženama da u potpunosti ostvare svoja prava. Zablude o tome što islam zaista propisuje u vezi s pravima žene dovode do nesporazuma i nejednakosti, kako u muslimanskim zajednicama, tako i u širem društvenom kontekstu.

Stoga je ključno za muslimanske zajednice, kao i za širu javnost, da se fokusiraju na pravilno tumačenje islamskih izvora, s posebnim naglaskom na povratak izvornoj islamskoj poruci koja garantuje ravnopravnost, slobodu i pravo na dostojanstvo svim ljudima, uključujući žene. To uključuje razdvajanje islamskih propisa od kulturnih običaja koji često ne odražavaju pravu suštinu islama.

Pravilnom primjenom islamskih principa, žene mogu ostvariti svoj puni potencijal, kako u privatnom životu, tako i u profesionalnim i društvenim sferama, čime se doprinosi opštem društvenom napretku i ravnoteži. Islam nudi jasne smjernice za ostvarivanje ravnopravnosti, a

izazov je u tome da se ove smjernice primene u savremenom društvu, kroz obrazovanje, poštovanje prava i kritičko preispitivanje kulturnih normi.

Na kraju, povratak temeljnim islamskim vrednostima može doneti bolji društveni položaj žene, koji ne samo da će omogućiti njen razvoj i slobodu, već će doprineti i opštem boljitku zajednice.

Zaključak

Uloga žene u islamu predstavlja ne samo značajan temelj za izgradnju ravnotežnog i pravednog društva, već i duboko ukorenjenu vrednost koja pruža ženama prava, poštovanje i dostojanstvo. Islam je kroz svoja učenja osigurao ženama mnoga prava koja su ih postavila na ravnopravan položaj u odnosu na muškarce, i to u svim aspektima života — u porodici, društvu i religiji. Od prava na obrazovanje i rad, do prava na ličnu imovinu, brak i razvod, islam je ženama omogućio slobodu i autonomiju, čime je doprinosaio unapređenju njihovog položaja.

Međutim, savremeni izazovi sa kojima se muslimanke suočavaju često proizlaze iz pogrešnih tumačenja islamskih učenja i kulturnih praksi koje nemaju osnovu u vjeri, već se temelje na patrijarhalnim običajima i društvenim normama. Ove prakse, koje potiskuju prava žena, često se nazivaju islamskim, iako one ne odražavaju pravu suštinu islama. Kulturne barijere, stereotipi o muslimankama u medijima, te nerazumevanje uloge hidžaba kao simbolu slobode i vere, čine da se prava žena u mnogim muslimanskim zajednicama i dalje ne ostvaruju u potpunosti.

Iako postoje značajni naponi da se žene u islamu osnaže i podstaknu na aktivno učešće u svim aspektima života, ostaje potreba za većim obrazovanjem i promenama u pristupu tumačenju islama. To uključuje ne samo razdvajanje religijskih propisa od kulturnih običaja, već i edukaciju unutar zajednice o stvarnim pravima koja islam ženama garantuje. Islam pruža jasne smjernice za postizanje ravnopravnosti, ali da bi se one realizovale u savremenom društvu, potrebno je poduzeti konkretne korake ka jačanju položaja žena kroz obrazovanje, ekonomske i političke reforme.

Za muslimanke širom sveta, izazov leži u tome kako uskladiti islamske vrednosti sa savremenim potrebama i realnostima, kako bi im se omogućilo da se ostvare u društvu, bez da se kompromituje njihovo duhovno i kulturno nasleđe. Islam nudi okvir koji omogućava ženama da postignu svoj puni potencijal u svim aspektima života, i to na način koji je u skladu sa njihovim pravima i dostojanstvom.

Zaključno, da bi se postigla potpuna ravnopravnost i osnaživanje žena u islamskim društvima, potrebno je obezbediti veću podršku obrazovanju, javnim politikama i reformama koje će omogućiti ženi da zauzme svoje pravo mesto u društvu, bez straha od diskriminacije, stereotipa i nepravednih kulturnih normi. Samo tada će biti moguće u potpunosti ostvariti islamski ideal društva zasnovanog na pravdi, jednakosti i međusobnom poštovanju.

Literatura

1. Kur'an – Prevod i tumačenje
2. Buhari, Al., i Muslim, Al. – *Zbirke hadisa*
3. Mernissi, Fatima – *Žene u islamskoj historiji*
4. Wadud, Amina – *Qur'an and Woman: Rereading the Sacred Text from a Woman's Perspective*
5. Al-Qaradawi, Yusuf – *The Status of Women in Islam*
6. Ramadān, Tariq – *Women in the Heart of Islam*
7. El-Awadi, Yasir – *Rights of Women in Islam*, Islamic Research Foundation
8. Abu-Lughod, Lila – *Do Muslim Women Need Saving?*
9. Sachedina, Abdulaziz – *Islamic Biomedical Ethics: Principles and Application*
10. Ali, Kecia – *Sexual Ethics and Islam: Feminist Reflections on Qur'an, Hadith, and Jurisprudence*
11. Afsaruddin, Asma – *Muslim Women in America: The Challenge of Islamic Identity Today*
12. Faruqi, Ismail Raji Al – *Women in the Qur'an and Sunnah*
13. Ismail, Rania – *The Role of Women in Early Islamic History*
14. Hassan, Riffat – *Islamic Feminism: A Brief Introduction*
15. Islamic websites:
 - *IslamWeb.net*
 - *IslamQA.info*
 - *AboutIslam.net*

STUDIM ANALITIK MBI TEMATIKAT APLOGJETIKO- FILOZOFIKE NË REVSITEN HËNA E RE

Dr, Abdilkerim Iseni Fakulteti i Shkencave Islame – Shkup

Abstract

Nese i referohemi revistave të botuara nga institucionete e Komuniteteve dhe Bashkesive islame në gjuhën shqipe dhe në trojet shqiptare do te e verënim kete rrjedh historike, Zani I naltë I botuar nga Komuniteti Mysliman I shqiperise ne Shqiperi në vitin 1924, do ta pasoja nga revista Kultura islame në vitin 1939 dhe Njeriu ne 1942 e me pas Edukata islame e botuar nga Meshihati i Bashkesise islame te Kosoves ne vitin 1971 e që ne fund te vjen Revista Hëna e re e botuar nga Bashksia fetare islame e Maqedonise ne vitin 1987.

Ky studim synon te i ofroj lexuesit njohuri mbi shqyrtimet e temave ne lemin e besimit gjegjesisht ajo qe perfshihet ne aplogjetiken islame dhe temat qe pikasin problematika te filozofise islame duke marr si bazë Revistën Hëna e Re dhe duke e krhasuar me Zanin e Naltë dhe Edukatën Islame.

Ky punim e mban kete titull **“Studim analitik mbi tematikat aplogjetiko- filozofike në Revsiten Hëna e re** “duke u nisur nga lidhshmeria e te dyja temave njëra me tjetrën në shumë segmente ne i kemi perfshire në nje studim, mirpo gjithsesi duke ruajtur vecorit e codonjeres prej tyre.

Fillimisht do te flasim mbi tematikat aplogjetike me pas mbi ato filozofike duke pas parasysh se tematikat qe flasin per kete ne revisten Hëna e re jane shumë më shum se sa tematikat filozofike dhe ne fund duke ju qasur si forms dhe perberjes do te jap një vlersim kritik dhe nje tablo sugjeruese se cfar sipas mendimt tim duhet te ze vend ne kete reviste shume me rendesi per muslimanet e ketij nenqielli por edhe me gjere, gjithsesi kesaj do te i prarpti nje hyrje e shkurter mbi Hëne e re dhe disa vecori te saje historike.

Hyrje

Në këtë punim të cilin e sjell para jush do të përqëndrohem në shtjellimet e tematikave akaidologjike dhe filozofike në Revistën Hëna e Re, nga fillimi i publikimit të sajë e deri me sot, të cilën e kam titulluar **“Studim analitik mbi tematikat aplogjetiko- filozofike në Revsitën Hëna e re “**

Gjithnjë kur flasim për peshën e një reviste ose gazete islame qoft ajo, edukative, kulturore ose informative, cdoherë kemi parasysh përmbushjen e kriterëve të cilat do ta cilat kërkohen dhe janë parametër bazë në vlersimin e sajë.

Pa dyshim se hapsira e cila u ofrohet disiplinave bazike të shkencave islame siç janë akaidi, fikhu, hadithi, tefsiri, historia islame, janë një parametër shumë me rëndësi në pozicionimin dhe pëshën e sajë profesionale.

Sa i përket Revistës Hëna e Re, një vëzhgim i arkivit të sajë do të na njofton se ajo gjithsesis do ta përmbush dhe asyeton qëllimin për të cilin ishte vendosur.

Sic është e ditur për kulturen islame në këto troje që nga hyrja e islamit e deri në sundimin e saj te këtyre viseve, gjuha me të cilën flitet bota e shkencës dhe ajo publisitike ishte, gjuha osmane dhe ajo arabe, e më vonë ajo turke, e deri ta ajo serbe kroate, dhe nga pavarësimi i shteteve të ish Jugosllavise, për muslimanët e këtyre trojeve, gjuha shqipe dhe ajo turke do jeni gjuhë më të cilën do të shkruhet dhe informohet popullata e këtyre viseve dhe gjithsesi se Revista Hëna e Re do ta reflektojë këtë ndryshim dhe do të jetë një pasqyrë e qartë dhe dëshmitarë i këtyre ndryshimeve.

Duke u nisur nga fakti se Revista Hëna e re në fillimin e sajë do të paraqes dritaren e vetëm nëpërmjet së cilës muslimanët e këtyre viseve do të informohen rreth aktiviteteve të Bashkësisë Islame, muslimanëve të vendit dhe të asaj që po ndodh në rajon dhe në botë, do të jetë edhe burim i rëndësishëm i njohurive fetare në shkencat islame, për të cilën intelektualët e asaj kohe do të angazhohen që të paraqesin në të më të mirë e mundëshme duke vlersuar se çfarë ju nevojitet besimatrëve të këtyre viseve të dinë dhe të informohen.

Duke u nisur nga fakti se Revista Hëna e re e botuar nga Bashkësisë fetare islame dhe zeri i vetëm i muslimanëve të Maqedonise për një periudhë të gjatë kohore derisa në sipërfaqe do të paraqiten edhe shkrimet dhe perkthimet e para individuale dhe të disa shoqatave edukato arsimore, dhe kjo do të ndodhë në vitin 19... sic thotë autori

Nisur nga kjo, varësisht nga periudhat historike dhe sistemet shoqërore, ajo, pas Takvimit-kalendarit fetar, të cilin e ka botuar për çdo vit, ka arritur të realizojë disa botime të fushave të ndryshme fetare, në gjuhën osmane, turke dhe maqedone, kurse në dekadën e nëntë të shekullit XX, filloi të botojë literaturë edhe në gjuhën shqipe.

Kështu që, në vitin 1984, për herë të parë, në gjuhën shqipe është botuar “Mevludi” i autorit Fahrudin Osmani. Ndërsa, botimi i dytë në gjuhën shqipe është libri me titull “Hyrje në Islam” nga autori Dr. Muhamed Hamidullah, i përkthyer nga prof. Bahri Aliu dhe Neshat Xheladini.⁵³

Ndërsa në gjuhën turke botimi i parë do të jetë në vitin 1951 vepra me këtë titull “Makedonyada ferece ve pecenin izalesile ilgili faaliyetler cevresinde islam camiasinin yulsek din makamlarinin karar, beyanat ve tamimler”⁵⁴, dhe në gjuhën maqedonase vepra “priracnik za namaz te autorit Tahsin Tevfik në vitin 1986”⁵⁵.

Nëse bëjmë një retrospektivë të shtjellimeve të temave akaidologjike dhe filozofike të trajtuara në Revistën Hënë e Re do të hasim në një mozaik të bukur të laramanisë së tematikave që ndërlidhen me besimin dhe bazat e fesë, dhe do të vërejmë se ajo në hapsirën të cilën ia ofron shqyrtimeve të temave akaidologjike do të e përmbush misionin e sajë që të paraqitet si revistë islame përkaj karakterit të sajë informativ dhe gjatë gjithë periudhave do të ofroj hapsirë për shqyrtime akaidologjike me disa përjashtime të cilat do t’i theksoj e që nuk e ulin vlerën dhe nivelin e sajë.

Në Revistën Hënë e Re ka mbi 120 shkrime autoriale dhe mbi 34 artikuj të përkthyer kryesisht nga gjuha arabe, turke dhe ajo boshnjake.

Trajtimet në Revistën Hënë e Re do të i përfshinë të gjitha çështjet kryesore akaidologjike duke filluar nga njohuritë themelore dhe esenciale në besim siç janë besimi në Zot dhe argumentimet reth tijë, shpallja, p. Pejgamberia, muxhizja e kështu me radhë poashtu disa autorë do të ofrojnë qëndërimet e Imam Maturidiut dhe Imam El Esh’ariut mbi shumë tema si p.sh njohja e Zotit, gjithashtu nuk do të mungojn as edhe polemikat dhe diskutimet kelamiste në mes të Ehli Sunetit dhe fraksioneve tjera siç janë Havarixhët, Mutezilitët, Murxhit etj,

Kryesisht kryesojnë tematikat që kanë të bëjnë me kapitullin e El Ilahijatit ku temë boshte me më tepër artikuj është tema e besimit në Zotin dhe shqyrtime të ndërlidhura me atë, qasjet rreth kësaj teme do të i hasim në faqet e Hënës së Re, herë pas here nga autor të ndryshëm ose nga përkrhime të autorëve dhe akaidologëve të mdhej.

Nëse i referohemi ndarjes të cilën e bëjnë studiuesit e shkencës së Akaidit në tri disiplina akaidologjike: El Ilahijata (Metafizika), En Nubuvat (pejgamberia) dhe Es Semijat (Es’hatologjia) janë përfshirë të gjitha disiplinat dhe janë trajtura temat kryesore.

Gjuha e përdorur në shqyrtimet akaidologjike flasim për atë sferë terminologjike me tepër se ajo linguistike në përgjithsi i është përmbajtur natyrës së revistës, disa here hasim në mangësi në terminologjinë e përdorur gjatë përkthimeve e cila i përmban vështiresitë e veta gjatë përkthimit që të percaktohet cila është terminologjia adekuate për fjalën dhe çështjen të cilën flasim

⁵³ Botimet e Bashkësisë fetare islame në RMV në gjuhën shqipe (198-2024) nga Shaban RAMANI f. 6
Shkup, dhjetor 2024

⁵⁴ Izdanija na islamslakarta, f.131

⁵⁵ Izdanija na islamskata verska zaednica (makedonski, turski, bosanski, angliski i romski jazik od 1951-2024, autore Shaban Ramani, f. 13, botoi Rijaseti Bashkësisë fetare islame 2024

por kjo assesi nuk e çvlereson faktin se përkthime shumë të mira ku do të gërshetohet gjuha e bukur me idenë e qartë.

Autorët që kanë marrur të shtjellojnë tema akaidologjike gjatë shtjellimeve të tyre jo rrallë herë janë të ndikuar nga ajo ndërthurje dhe debate kelamiko filozofike dhe i kanë përcjellur për lexuesin e Hënës së Re edhe ato sekuenca polemizuese brenda shtjellimeve akaidologjike.

Gjithashtu në këtë segment nuk mungojnë edhe shqyrtimet mbi rrymat e ndryshme devijante si Kadijanit dhe Behait, gjithashtu edhe ide të ndryshme që paraqiten në opinion si futjen e dyshimsve në bazat e fesë, gjithashtu idetë e ateistëve mbi njohjen e Zotit, shpalljen, peygambert botën tjetër dhe mbi tërë kapitullin e asaj që quhet El Gajbijatit.

Pak më herët përmendëm se kryesisht në Revistën Hëna e Re kryesojnë tema në sferën e akaidit që kanë të bëjnë me kapitullin e El Ilahijat dhe në të temë kryesore është njohja dhe besimin në Zot e cila herë herë përsëritet ose nga autor të ndryshëm ose nga një qasje dhe kënvështrim tjetër ose duke sjellur trjastesa nga aurot të njohur si Imam Ebu Hanife dhe veprëne tij El Fikh El Ekber ose ajo qasje akaidologjike e Imam Maturidiut mbi argumentimin e njohjes së Zotit ose ajo e Esh'ariut mbi argumentimin e sajë duke mos harur edhe përkthimet e spikatura mbi debatete kelamike mbi cilësitë Zotit në mes të vet shkollave të Ehli Sunetit e duke mos lënë anash edhe argumentet logjik dhe ato ontologjike dhe kosmologjike mbi ekzistimin e Zotit.

Pa dyshim se çështje kyce e cila është shtjelluar në sferën e studimeve akaidologjike dhe që zë vendin e merituar për nga rëndësia është tema e cila ka të bëjë me Zotin, duke filluar që nga njohja deri në ato studime filozofike dhe argumente logjike të cilët e argumentojnë dhe e sqarojnë ate, kujdesi i kryeredaktorëve duhet vlersuar dhe përshëndetur në këtë sferë e që shtjellimet e sajë do të i gjejmë që nga numrta e parë duke filluar në numrin e parë me temën “Ringjallja e ndjenjave të besimit nga Kurani”⁵⁶ e autorit Ismail Bardhi, duke vazhduar në numrine dytë me temën “Religjioni është nevoj praktikë e njeriut”⁵⁷ dhe në të njëjtin numër me poashtu një shtjellim të spikatur nga Muhamed Aruci me tutulin “Besimi buron nga thellësia e zemrës së njeriut”⁵⁸ e që si vazhdimësia ë kësaj të vjen tema “Zoti ekziston”⁵⁹ e më pas si një bazament i fortë në çështjen e besimit do të ken lexuesi para vetes trjatesat e titulluara “Themelete e besimit”⁶⁰ në disa numëra të revistës Hëna e Re⁶¹, kështu që kjo temë është shtjelluar nga shumë aspkete si për shembull tema “Besimi tek Allahu i thyen barrierat e errëta”⁶² kështu duke kaluar në çështjen e rëndësishme në studimet akaidologjike si “Besimi në ekzistimin e Zotit”⁶³ e më pas duke e elaboruar në disa numra po këtë temë duke filluar me këtë titull “Monoteizmi, parim i fesë së pastër”⁶⁴ autori Shaqir

⁵⁶ Revista El-Hilal, viti 1, nr.1, maj 1987, f. 8, Meshihati I Bashkësisë Islame të RM, Nova Makedonija- Shkup.

⁵⁷ Revista El -Hilal, viti 1, nr.3, shtator 1987, f. 6,

⁵⁸ Revista El - Hilal, viti 1, nr.3, shtator 1987, f. 7

⁵⁹ Revista El- Hilal, Nexhat Ibrahim viti 2, nr. 5, janar- shkurt 1988, f. 7,

⁶⁰ Revista El- Hilal, autor Muhamed N. Jasin, përkthyes, Bahri Aliu, viti 2, nr.7, maj 1988, f. 13,

⁶¹ Revista El- Hilal, autor Muhamed N. Jasin, përktheu Bahri Aliu, nr:7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19.

⁶² Revista Hëna e Re, Bahri Aliu, viti 5, nr.37, maj 1992, f.8.

⁶³ Revista Hëna e Re, Bashkim Aliu, me të njëjtën temë në dy numra, viti 7, nr.57, 58, korrik 1993, f. 20,20.

⁶⁴ Revista Hëna e Re, Shaqir Fetahu, në disa numra me të njëjtin tituj do të elaboroj nga numri 75 deri në 90.

Fetahu do të e elaboroj në mënyrë të thuktë çështjen e besimit në Zot dhe argumente e sjellura mbi te dhe temat e tjera të ndërlidhura me atë.

Në revistën Hëna e Re shpesh herë do të shohim rrikthim në të njejtët temë osë për rëndëisnë e temës sic është rasti këtu ose për qasjene e ndryshmë për të njetën problematikë dhe do të shohim tema e besimit të Zotit do të na përsëritet disa herë si p. sh. “Besimi në Allah”⁶⁵ nga Ilmi Krasniqi ose tema “Kushtete e besimit- Besmi në Allah”⁶⁶ në shtojcën Gjurma ose “Themelete e besimit”⁶⁷ nga numri 124 deri më132, të dietarit të njohur islam dr. Abdurhaman Abdulhalik. E herë tjera duke u paraqitur kjo temë me tituj shumë motivues si ai i Shaban Ramanit ku thotë “Domosdoshmëria e njohjes së Allahut”⁶⁸.

Mirpo kur jemi në këtë temë nuk mungojnë edhe ato shjellimet filozfike sic është ajo e Vincent Gornell me titullin “Teologjia në historinë e teologjisë islame”⁶⁹. Dhe ajo e sjellur nga Nexhat Ibrahimimi me titutllin “Isak Njutni mbi besimin në një Zot”⁷⁰ose “Domethënia besimore e frikës ndaj Allahut (xh.sh)”⁷¹ nga Orhan Bislimaj.

Në Revistën Hëna e Re nuk kanë mungura as edhe shqyrtimet e dietarëve të mdhej reth kësaj teme si p.sh. “Tevhidi sipas Ebu Hanifes (r.a)”⁷² në dy numra.

Gjithashtu edhe rikthim në temën bazë me titullin “Besimi në Allahu (xh.sh.)”⁷³ dhe “Emrta dhe cilësit e Allahut (xh.sh)”⁷⁴ në dy shkrime nga Driton Bajrami. Dhe po i njeti autor me temën “Njëshmëria”⁷⁵ dhe me temën “Cilësit vepruese të Allahut (xh.sh.)” në disa numra⁷⁶.

Ose në një qasje mistike nga Husejn Riza me titullin “Të besosh Allahun e madhëruar”⁷⁷.

Ose qasje më bashkëkohore sic është kjo me temën “Të menduarit reth Zotit”⁷⁸ e Dr. Behrim Jusufit. Gjithashtu edhe shtejllimi me titullin “Sprovë për një botëkuptim shkencorë mbi ekzistimine Zotit”⁷⁹

Ajo që mundë të konkludojmë në fundë të këtij kapitulli është se sa i përket tematikave të ndërlidhura me El Ilahijat janë plotësuar dhe janë një material shumë i rëndësishëm për të marur në bazë të fortë të njohurive ftare, një shikim anlitik do të jep të ditur lexuesit se rëndësia e tmës e ka detyruar redaksinë që në të gjitha anët të e përfshij këtë tematik, herë nga këndi fetar e herë tjera nga ai shkencorë që shtyn deri në besim sic e theksuam më lartë.

⁶⁵ Revista Hëna e Re, Abdur Rahman Abdul Halik, përktheu Ilmi Krasniqi, viti 10, nr.123, shtator 1996, f. 16.

⁶⁶ Revista Hëna e Re, Shtojca për fe,kulturë dhe shkencë GJURMA, punim I Redaksisë, viti 3 , nr.12, gusht 1999, f.

⁶⁷ Revista Hëna e Re, Abdur Rahman Abdul Halik, përktheu Ilmi Krasniqi, viti 10, nr.124, dhjetor 1996, f. 16.

⁶⁸ Revista Hëna e Re, Shaban Rahmani, Abdur Rahman, viti 19, nr.194, prill/maj 207, f. 20.

⁶⁹ Revista Hëna e Re, Vincent Cornell, viti 19, nr. 203, prill 2008, f. 21.

⁷⁰ Revista Hëna e Re, Nexhat Ibrahimimi ?, viti 21, nr. 222, nëntor 2009, f. 17.

⁷¹ Revista Hëna e Re, Orhan Bislimaj, viti 23, nr. 228, maj 2010, f. 19.

⁷² Revista Hëna e Re, Redaksia, viti 29, nr. 294/296 mars/ maj 2016, f. 50,52.

⁷³ Revista Hëna e Re, Driton Bajrami, viti 30, nr. 306, mars 2017, f. 32.

⁷⁴ Revista Hëna e Re, Driton Bajrami, viti 30, nr. 307, prill 2017, f. 23.

⁷⁵ Revista Hëna e Re, Driton Bajrami, viti 30, nr. 308, maj 2017, f. 32.

⁷⁶ Revista Hëna e Re, Driton Bajrami, viti 30, nr. 310, korrik 2017, f. 12.

⁷⁷ Revista Hëna e Re, Husejn Riza, viti 30, nr. 315, dhjetor 2017, f. 18.

⁷⁸ Revista Hëna e Re, Behrim Jusufi, viti 31, nr. 316, janar 2018, f. 32.

⁷⁹, Shtojca për fe,kulturë dhe shkencë GJURMA, Qufli Osmani, viti 2 , nr. 4, mars 1998, f. 8.

Ndërsa për sa i përket kapitullit të **En Nubuvat (Pejgamberia)** që ndërlidhet me pejgamberinë është folur mbi fenomenin e shpalljes, mbi Pejgamberët mbi Muxhizen, mbi dyshimet të cilat kanë të bëjnë mbi vërtetësinë e shpalljes, gjithashtu edhe mbi dyshuesit rreth shpalljes dhe kundërpërgjigjëjet ndaj tyre.

Kështu e vërtetë, temën “Shpallja bazë e fes së vërtetë”⁸⁰ e autorit Shaqir Fetahu, gjithashtu redaksia do të jep këtë titull dhe shqyrton rëndësinë dhe vlerën e të dërguarve me temën “Të dërguarit e Zotit”⁸¹,

Ndërsa në **El Gajbijat** jo vetëm që janë shtjelluar tema me rëndësi mirpo mbi këto është spjeguar edhe vet konceptit i besimit në gajb të fshehtë sic është studimi i Miftar Islamit me temën “Besimi në botën e ardhshme”⁸² dhe Jusuf Zimeri me temën “Besimi në gjërat e fshehta”⁸³, duke e analizuar mirë një anomali e cila ekziston cdoherë, e që në kohën tonë mer edhe përmësa me të mëdha besimin në ahiret me anlizën të cilën e sjellë studijuesi Mehmet Mallkoc duke iu referuar shtjellimeve dhe zgjedhjeve të cilat i ofron Imam Maturidiu rreth kësaj problematike “Shkaqet që pengojnë të besuarit në ahiret sipas Maturidiut”⁸⁴, gjithashtu tema që redaksia e Revistës Hëna e Re do të ia kushtoj Ditës së gjykimit⁸⁵ më një elaborat shumë konciz të temës dhe shtjellimi Jetës pas vdekjes⁸⁶, gjithashtu në këtë sferë do të sqarohet edhe besimi në peshoren dhe mizanin me temën “Besimi në Mizan”⁸⁷, dhe tema si “Përjetësia e botës”⁸⁸ dhe të tjera.

Duke u nisur nga fakti se muslimanet e ketyre viseve i takojne Shkollës Hanefite në jurisprudencë dhe Ehli Sune vel el Xhmatit në Akaid, besim Revista Hëna e Re do të ofroj në numrta e sajë qasje, shpjegime dhe elaborime të këtij kapitulli shkollës **Maturidite dhe Esh’arite** dhe mësimave të tyre në shumë nivele nga të cilat në vazhdim do të theksojmë disa prej tyre si p.sh. “Kontributi i Ebu Hanifes në akaidologji”⁸⁹, dhe po të njetën temë edhe Nexhat Ibrahim⁹⁰, gjithashtu “Ebu Hanifja, themelues i shkencës së kelamit (Akaidit)”⁹¹, poashtu “Koncepti akaidologjik i Ebu Hanifes”⁹² dhe si vazhdimësi e kësaj në aspekt sistematik do të rrjedhin edhe punimet të cilat ndërlidhen me Imam Maturidiun dhe shkollën e tij, si “Imam Maturidiu përfaqësues i shkollës hanefite”⁹³ nr. 354, dhe sqarime në tema diferenciale si p.sh studimi mbi tezën “Allahu e ka shkruar, Allahu ka bërë emër, Imam El Maturidiu”⁹⁴, e deri tek ato më të

⁸⁰ Revista Hëna e Re, Shaqir Fetahu, viti 19, nr. 19, gusht 2007, f.36.

⁸¹ Revista Hëna e Re, Redaksia, viti 13, nr. 153, prill 2000, f. 15.

⁸² Revista Hëna e Re, Miftar islami, viti 19, nr. 203, prill 2008, f. 26.

⁸³ Revista Hëna e Re, Jusuf Zimeri, viti 31, nr. 31, shkurt 2020, f. 21.

⁸⁴ Revista Hëna e Re, Mehmet Mallkoc, përktheu Muin Sulejmani, viti 32, nr. 328, janar 2019, f. 32.

⁸⁵ Revista Hëna e Re, Redaksia, viti 29, nr. 293, shkurt 2016, f. 27.

⁸⁶ Revista Hëna e Re, Meulana M. Ali, viti 14, nr. 181, prill 2005, f. 9.

⁸⁷ Revista Hëna e Re, Atulla Aliu, viti 11, nr. 131, qersho 1997, f. 19.

⁸⁸ Revista Hëna e Re, Muhamed Gazali, viti 10, nr. 123, shtator 1996, f. 15.

⁸⁹ Revista Hëna e Re, Redaksia, viti 19, nr. 185, prill 2006, f. 48.

⁹⁰ Revista Hëna e Re, Nexhat Ibrahim viti 19, nr. 211, dhjetor 2008, f. 32.

⁹¹ Revista Hëna e Re, Muzemil Osmani, viti 24, nr. 237, mars 2011, f. 35.

⁹² Revista Hëna e Re, Shaqir Fetahu, viti 29, nr. 293, 294, shkurt, mars 2016, f. 40, 22.

⁹³ Revista Hëna e Re, Shaqir Fetahu, viti 29, nr. 293, 294, shkurt, mars 2016, f. 40, 22.

⁹⁴ Revista Hëna e Re, Dr. Ejub Ali përktheu Nexhat Ibrahim, viti 19, nr. 214, mars 2009, f. 19.

komplikuarat si p.sh. “Rëndësia e sistemit të mendimit tek Imam Maturidiu”⁹⁵, mirpo kjo asesi nuk e bënë që studimet mbi Imam Esh’ariun të jenë më të zbehta por githsesi do të e merr vendin e merituar në faqet e kësaj reviste nga të cilat mundë të vecojm temat më me rëndësi “ Abu Hasan El Eshari dhe vënia e themeleve të shkollës së tij”⁹⁶ është një studim më rëndësi ku autori në disa numra i sqaron parimet e shkollës së Eshariut⁹⁷ dhe “Për Eshariun me dy shkëputje”⁹⁸ ku autori sjell disa pjesë nga vete veprat e Eshariut mbi çështjen e atributve të Zotit dhe të folurit e Zotit.

Pjesë e rëndësishme e shtjellimeve akaidologjike në revistën Hëna e re janë edhe shtjellimet e ndryshme mbi **fraksionet islame**, “Historia e frkacioneve”⁹⁹, “Shkaqet e paraqitjes së fraksioneve në islam”¹⁰⁰, ku më së tepërmi vëmendje do të marin Mutezilitët dhe shtjellimet e tyre e kjo që nga studimet e Shaqir Fetahut i cili do të e sjelle në një formë të bukur dhe mirë të analizuar drejtimin Mutezilit duke filluar me temën “Drejtimi racionalist mu’tezilit në apologjetiken islame”¹⁰¹, duke vazhduar me “Koha dhe vendi i paraqitjes së drejtimin racionalist mu’tezilit”¹⁰² poashtu “Parimet kryesore të mësimin akaidologjik Mutezilit”¹⁰³ dhe duke i dhuruar në dy numra shpjegime reth të parit e Zotit me titullin “Çështja e takimit të Allahut te Mutezilitet”¹⁰⁴, dhe kësaj temi i janë qasur disa here me studime të ndryshme si “Zanafilla e mu’tezilëve”¹⁰⁵, gjithashtu edhe në tri numra radhazi racionalimi do të elaborohet në mënyrë rënjësores “Racionalizmi i mu’tezilëve”¹⁰⁶ dhe kjo do të ndërlidhet edhe me një segment të rëndësishëm të kësaj shkolle me temën “Parimet e mu’tezilitëve”¹⁰⁷, dhe analiza të plota mbi drjetimin Mutezilitet titulluar “Një analizë e plotë mbi drejtimin Mutezilit”¹⁰⁸.

Gjithashtu edhe studimet mbi fraksionet islame si shtjellimi mbi “Shkaqet e paraqitjes së frkacioneve në islam”¹⁰⁹, gjithashtu edhe Havarixhët sic është studime me titull “ Harixhinjtë dhe analogjia”¹¹⁰.

Mirpo derisa flasim mbi frkacionet e ndryshme dhe shtjellimet reth tyre gjithsesi se paraqitja e **sekteve të ndryshme në botën islame** hapsirën islame dhe reflektimet e saja në hapsirën tonë ka kërkuar që nga Institucioni i Bashkësis fetare të jepë përgjigjëje e kjo është bërë

⁹⁵ Revista Hëna e Re, Muin Sulejmani, viti 31, nr. 259, janar 2013, f. 49.

⁹⁶ Revista Hëna e Re, Hasan Xhillo, viti 30, nr. 311, gusht 2017, f. 34.

⁹⁷ Revista Hëna e Re, Hasan Xhillo, viti 30, nr. 311,312,313.

⁹⁸ Revista Hëna e Re, Abdulkërim Iseni, viti 34, nr. 360, mars 2022, f. 32.

⁹⁹ Revista Hëna e Re, Shtojca për fe, kulturë dhe shkencë Gjurma, Metin Izeti, viti 1, nr. 1, tetor 1997, f. 5.

¹⁰⁰ Revista Hëna e Re, Musli Bajrami, viti 28, nr. 283, prill 2015, f. 24.

¹⁰¹ Revista Hëna e Re, Shaqir Fetahu, viti 28, nr. 289, tetor 2015, f. 24.

¹⁰² Revista Hëna e Re, Shaqir Fetahu, viti 28, nr. 290, nëntor 2015, f. 24.

¹⁰³ Revista Hëna e Re, Shaqir Fetahu, viti 28, nr. 291, dhjetor 2015, f. 46.

¹⁰⁴ Revista Hëna e Re, Shaqir Fetahu, viti 28, nr. 289, tetor 2015, f. 24.??

¹⁰⁵ Revista Hëna e Re, Xhemil Sadiku, viti 30, nr. 30, janar 2017, f. 46.

¹⁰⁶ Revista Hëna e Re, Hasan Xhillo, viti 30, nr. 308, maj 2017, f. 52.

¹⁰⁷ Revista Hëna e Re, Abdulkërim Iseni, viti 30, nr. 310, korrik 2017, f. 44.

¹⁰⁸ Revista Hëna e Re, Shinazi Memedi, viti 32, nr. 341, shkurt 2020, f. 54.

¹⁰⁹ Revista Hëna e Re, Musli Bajrami, viti 28, nr. 283, prill 2015, f. 24.

¹¹⁰ Revista Hëna e Re, Shinazi Memedi, viti 30, nr. 312, shtator 2017, f. 52.

nëpërmjet të Revistës Hëna e Re, tema “Çka janë sektete dhe si veprojnë ato”¹¹¹, është një studim i thuktë që ofron një tablo të sqaruar mirë mbi sektet dhe mënyrën e veprimit dhe si të dallohen sepse at në të shumtën e raste veprojnë të mbuluar me petkun e islamit dhe tesavufit.

Prej sekteve për të cilët që herët është shkruar është Kadianizmi¹¹² dhe Behaizmi me temën “Lëvizja Behaite”¹¹³, gjithashtu “Behaizmi dhe doktrinat e tij”¹¹⁴.

Mirpo je vëtm kjo studijuesit do të i qasen edhe ateizmit sic është tema “Boja e harxhuar e ateizmit”¹¹⁵, “Natyra e mosbesimit”¹¹⁶, gjithashtu dhe ideve të ndryshme të cilët dilnin në sipërfaqe dhe kishin për qëllim futjen e dyshimeve të parimet e besimit dhe konditata fetare si p.sh “Besimi dhe problemet e kohës”¹¹⁷, “Feja fenomen i vërtetë dhe nevoj e patjetërsueshme”¹¹⁸ “Feja dhe zanafilla e sajë”¹¹⁹ Besimi lind me njeriun”¹²⁰, “Besimi ndenjë e paralindur”¹²¹, “Dyshimi në racionalitetin absolut”¹²² e deri te ato sutdime komparative si kjo “Besimi fetar dhe shëndeti mendorë”¹²³ dhe konceptet e shumë përfolura si e drjta e besimit dhe qëndërii i islamit mbi te sic elaborohet ne temen ene fjalë “Liria e besimit në Islam”¹²⁴.

Gjithashtu edhe ato studime akaidologjike si “Aspektet filozofike te Kelamit”¹²⁵ “Ajetet kërkojnë inerpretim”¹²⁶, “Filozofi islame dhe kelami”¹²⁷, si dhe tematika tjera të ndërlidhurame cështje akaidologjike.

Tematikat filozofike ne Revistën Hëna e Re

Sic edhe u trajtua më lartë se tematikat e ndëlidhura nga lëmia e besimit dhe ceshtjeve akaidologjike do ti I gjeme qe nga numrat e pare te Revistes Hën e Re, dhe kjo sipas meje nderlidhet me vet misionin revistes, gjithashtu do te verjme se studimet filozofike do te vijne me vone ne shprehje ne faqet e revistes Hëna e re, dhe kjo sipas mendimit tim do te ndodhe per disa

¹¹¹ Revista Hëna e Re, Rejhan Neziri, viti 28, nr. 361, tetor 2015, f. 24.

¹¹² Revista Hëna e Re, Muhamed Mustafa, viti 9, nr. 100, maj 1995, f. 20, dhe me të njetin titull Kadianizmi do të shkruaj edhe Shaban Aziri, në numrin 104.

¹¹³ Revista Hëna e Re, Avni Aliu, viti 9, nr. 110, tetor 1995, f. 15.

¹¹⁴ Revista Hëna e Re, Muzemil Osmani, viti 28, nr. 284, maj 2015, f. 18.

¹¹⁵ Revista Hëna e Re, Taxhudin Hamidi, viti 32, nr. 341, shkurt 2020, f. 45.

¹¹⁶ Revista Hëna e Re - Gjurma, Sejid Ebul Ala El Mevdudi, viti 2, nr. 14, shtator 1999, f. 1.

¹¹⁷ Revista Hëna e Re, Naim Ferati, viti 7, nr. 55, qershor 1993, f. 20.

¹¹⁸ Revista Hëna e Re, Shaqir Fetahu, viti 7 nr. 66, nëntor 1993, f. 20, dhe vazhdim e sajë në numrin 67 po të njëjtës revistë.

¹¹⁹ Revista Hëna e Re, Shaqir Fetahu, viti 8, nr. 69, janar 1994, f. 24.

¹²⁰ Revista Hëna e Re, Shaqir Fetahu, viti 8, nr. 70, shkurt 1994, f. 24.

¹²¹ Revista Hëna e Re, Shaqir Fetahu, viti 28, nr. 289, tetor 2015, f. 24.

¹²² Revista Hëna e Re, Hamdi Thaci, viti 14, nr. 181, prill 2005, f. 10.

¹²³ Revista Hëna e Re, Mustafa Koçlu, viti 27, nr. 277, tetor 2014, f. 26.

¹²⁴ Revista Hëna e Re, Ragip Serxhani perktheu Mevlad Collaku, viti 29, nr. 295, prill 2016, f. 39.

¹²⁵ Revista Hëna e Re, Hasan Xhillo, viti 30, nr. 307, prill 2017, f. 44.

¹²⁶ Revista Hëna e Re, Hasan Xhillo, viti 28, nr. 358, tetor 2015, f. 24.

¹²⁷ Revista Hëna e Re, Ahmed Fuad El Ehvani përktheu Rejhan Neziri, viti 6, nr. 48, shkurt 1993, f. 16.

shkaqe, fillimisht nga mesazhi dhe synimi I vet revistes dhe e dyta nga natyra e revistes e cila ishte, kulturore, edukativo arsimore dhe informative.

Para se te flas mbi tematikat filozofike dua te bej nje sqarim qe e shoh te rendesishme per lexusin se perse I kam perfshire dy lemi te ndryshme derisa ne realitet cdonjera prej tyre jane te ndara dhe mjaftonte te jet teme ne veti e qe sigurisht se munde te jete cdonjera prej tyre teme ne vete dhe shqyrtim I posaqem qe mendoj se ndonjeri prej studjueve te rinj do te e bejte kete ne te ardhmen por duke e parë struktutren e punimeve dhe tematikat e shtjelluara, hasi ate lidhshmeri te temave te cilat nderlidhen me qasjen akaidologjike dhe ajo filozofike qe ju perngjajne atyre studimeve akaido- filozofike dhe se temat e trjatuara filozofike nuk jane studime dhe perkthime filozofike ne teresi dhe kjo me shtyri qe keto punim te e mar kete cështje ne kosiderat dhe se perfshira e ketyre dy disiplinave do te e pasuroj edhe me shume kete punim modest.

Nese I numerojme ne menyre te pergjithshme gjithsej kemi 51 artikuj nga te cilet 37 punime jane autoriale dhe pjesa tjeter jane perkthime, kur jemi ketu te potencojme se ne kete lemi paraprine Dr. Muhamed Mustafa, gjithashtu edhe profesor Dr. Hasan Xhilo me perkthimet dhe trjatesat e tyre shume të rëndësishme në sferën filozofike.

Per sa I perket lemive vlen te theksojm se punimet jane me së shumti autoriale vetëm tetë prej tyre janë përkthime dhe trajtohen tema kyce sic jane emertimi I filozofise islame¹²⁸ ne me tepre se nje artkiuj dhe ne periudha te ndryshme do ta hasim tematiken e ndikimt te filozofise islame ne ate europiane¹²⁹, gjithashtu raporti I fese me filozofise dhe shqyrtimet mbi filozfet islam si El Kindiu, El Farabiu¹³⁰, Ibn Sina¹³¹ gjithashtu nuk mungojne edhe shqytrimet komparative ne mes te filozofise dhe tesavufit¹³², fikhut e derti tek ato studime komprative ne mes te Platonit, mutezilitëve dhe ilumistëve¹³³.

Nuk është e panjohur për lexuesin fakti se nuk jane trjatuat probleme te thella filozfike dhe se kjo korespodonte me natyen e revistes.mirpo nese bejme nje krahasim ne mes te temave te shtjelluar ne Henen e re ne lemine e akaidit dhe apologjetikes ku ne mes te atyre shtjellimeve dhe hulumtimeve shume te thukta kishim edhe punime te studijuesve te rinj te cilet duke u nisur nga perpjekja per te shprehur temen ashtu sic e shihnin dhe e njihnin do te shohim se nuk ishin ne nivlejn e temes, sikur se në temat e trjatuat ne fillozofi snuk e gjejme dhe mund të themi se

¹²⁸ Emertimi I filizofise islame – Nexhat Ibrahimi (207)

¹²⁹ Ndikimi I filozofise islame ne ate eurpojane – Muhamed Mustafa (5/38,39)

¹³⁰ Farabiu dhe filozofia e tij M. Mustafa (81,82,84,85)

¹³¹ Vlen te permendime se Ibn Sina dhe filozofija e tij kishte me se shumti punime ne Hener e re gjithsej katermbdhjet punime, ne mes te shkrimeve autoriale dhe perkthimeve, si p.sh. Atributet e qenies se domosdoshme tek ibn Sina, Hamdi Thaci (129,130), Muhamedm Mustafa, Ferat Polisi, Hasan Xhilo etj.

¹³² Filozofia dhe Tseavufi – El Ehvani (7/49) perkthim Rejhan Neziri.

¹³³ Platoni, mutezilitet, iluministet, - Mukbil Shabani, (333)

hutlumtime jane ne nivel te knaqur qoft me gjuhen e perdor , shtjellimin e temes dhe perzgjedhjen e matreialti I cili I paraqitet lexuesit.

Munde te verhet duke u nisur nga natyra e revistees se shqyrtimet kane qene te kanalizuar deri ne nje mase qe korespodon me masen së ciles I deikohet revista dhe se shqyrtimet filozofike te ndonje qasje tjeter thuaje se nuk do te knishin vendin ketu dhe mendoj se revista do te jep nje tablo relativisht te qarte mbi kete discipline edhe pse ne te shumten e rasteve jo nga nje synim I percaktuar qe te rrjedhin studimet dhe shkrimet ne te sipas nje tabloje te qarte mirpo me shume nga perzdhedhje e vetë autoreve, per dallim nga studimet ne lemire e akaidit ku hasim ne nje laramani te nivelit te shqyrtimit dhe shkrimit e kunderta e kesaj ne shkrimet që trajtojne temat filozofike do te hasim ne nje nivel te larte akademik dhe shqyrtim te precizuar që jep nje vlere te vecante punimit.

Kronologjia e punimeve filozofike

1. Pikpamjet filozofike e religjioze – Ali Vishka (4/26)
2. Ndikimi I filozofise islame ne ate eurpojane – Muhamed Mustafa (5/38,39)
3. Islami dhe filozofia europjane – Nexhat Ibrahim (5/39,40)
4. Arabet dhe filozofia krishtere mesjetare – Avzi Mustafa (5/46) Perkthim
5. Filozofia islame – rejhan Neziri (5/45), perkthim
6. Lenda e filozofis islame – Rejhan Neziri (5/46,47), perkthim
7. Filozofia dhe Tseavufi – El Ehvani (7/49) perkthim R.N.
8. Filozofia dhe Fikhu – El Ehvani (7/50) perkthim R.N
9. Traktati mbi shpirtin Ibn Sina (59,60,61) perkthim M. Mustafa
10. Ngjajshmerit dhe dallimet e mendimeve filozofike – Hasn Shushiq, (66) perkthim
11. Teoria e njohjes sipas Ihvan Es Safa (69) M. Mustafa
12. Ndikimi ne fushen e filozofise – Zekerija Idrizi, (72, 74)
13. Filozofia islame , filozofi sinkretiste – Zekerija Idrizi, (75)
14. Reflekcioni I filozofise islame ne perendim - Ibrahim Madkur (77) perkthim
15. Kindiu dhe filozofia e tij M. Mustafa (78,79)
16. Traktati mbi intelektin – M. Mustafa (80)
17. Farabiu dhe filozofia e tij M. Mustafa (81,82,84,85)
18. Ibn Sina – M. Mustafa (124,125, 128,132)
19. Atributet e qenies se domosdoshme tek ibn Sina, Hamdi Thaci (129,130)
20. Mendimet filozofike, te ibn Sinase, Ferat Polisi (138)
21. Ibn Halduni dhe filozofia e historise – Zeki Arslan (140) perkthim
22. Filozofia islame domosdoshmeri apo trashegimi e padeshiruar – (188)
23. Feja, filozofia dhe gnosa – Hamdi Thaci (191)
24. Muhamed Ikbali filozof modern islam – Hamdi Thaci (200)
25. Veshtrim ne disa probleme te filozofise islame – N. Ibrahim (201)
26. Ndikimi ifilozofise islame ne perendim – Redaksia (203)
27. Emertimi I filozofise islame – N. Ibrahim (207)

28. Mendime filozofike dhe shkencore te ibn Sinase – Ferta Polisi (213,214,216,217)
29. Filozofia islame – Hasan Xhilo (305,306)
30. Vendi I filozofise islame ne kontekst me filozofine botrore – N. Ibrahimimi (321)
31. Estetika e mendimit filozofik islam – Redi Shehu, (323)
32. Filozofia dhe perfaqesuesit e sajë - H. Xhilo (325)
33. Platoni, mtezilitet, iluministet, - Mukbil Shabani, (333)

Komparacion ne mes te Revistes Hena e Re, Zani I Nalt dhe Edukata Islame

Nese I analizojm me vemendje do te shohim ne aspekt komparativ me te tri revistave Zani I Nalt, Edukata islame dhe Hena e Re do te shohim se megjith faktin se tematikat te cilat duhej te shqyrtohen ishin te njejta , do te verjem se cdonjera prej tyre do te jep qasjen e vet e cila korespodone me kohen dhe mases së cilës I drejtohej derisa ne faqet e Zanit te Nalt do te verejme nje koncentrimt te vecant reth ceshtjes se besimit dhe nevoja per besim dhe cka është besimi islam dhe kritika ndaj ateizmit dhe dukurtite qe shpiejn ne ted he shume pak tema filozofike, ku dominojne shkrimet autoriale, ne edukaten islame, do te shohim se prf. Sherif Ahmeti do te sjelle tema te larmishme here tema akaidologjike e here tjera komente te Kuranit Famëlartë dhe shtjellime akaidologjike dhe gjithsesi shqyrtime mbi frakcionet vecori do te jete botimi i veprave te perkthyer na Akaid si Fikh El Ekber, Akid En Nesefije te Imam En Nesefiut me spjegim të Teftazanit, Traktatit mbi besimin islam dhe te tjera e që nuk mungojne as temat filozofike sit e te filozofeve edhe te tematikave filozfike.

Sugjerim:

Prej numrit 153 deri në numrin 181 ka një shkputje të temave akaidologjike, gjithashtu shkuptje të këtill hasim prej numrit 238 deri 277. Shkaqet për këtë për mua janë të panjohura, por do t'i ishte e udhës që të mos kishte ndërprerje të këtilla nga se natyra e gazetës është e tillë që gjithmonë të ketë tema nga akaidologjia.

Disa herë në shqyrtime akaidologjike hasim studijues të rinj, student, të cilët i referohen nje libri të daves për një shtejllim akaidologjik dhe mundohen të trajtojnë tematika komplekse akaidologjike duke dashur që të kontribuojnë, por në fakt më shumë i bëjnë dëm akaidologjisë. Mbi të gjitha e tërë ajo që është shkruar në Hënën e Re rreth tematikave dhe shqyrtimve akaidologjike paraqet një pasqyrë të mirë të akaidit dhe një thesar të çmuar për studentët dhe hulumtuesit e kësaj fushe.

Konkludim:

-
- Në të ardhmen ne Revistë të ketë rubrikë të veçantë të standardizuar, ku në çdo numër të saj do te shtjellohen tematika akaidologjike qe do te jenë një nderlidhje zinxhirore ne disa numra qe ne funde te vitit prej tyre mund bëhet një broshurë me tematiak akaidologjike.
- Të shtjellohen tema akaidologjike te nderlidhura me problematika aktuale nga autorë profesional.
- Të konsultohen njohes të akaidit gjatë publikimit te tëmave akaidologjike.

Bibliografia:

- Abdu, Muhamed, *Hashijetun ala sherh el akaid el adu dijeti*, Kajro.
- Ahmeti, Sherif. *Kur'ani* (perkthim me komentim ne gjuhwn shqipe), Medine munevere.
- Behit: El Kavl el mufid fi lim et tevhid, Kairo, 1326.
- De Boer, T.J. (1957). *The History of philosophy in Islam*, perkthyeu Ebu Rejde. Kajro: Nehda el misrije.
- El-Bagdadi, Abdul Kahir. *El Ferku bejne el firek*, per[unoi Muhjidin Abdul Hamid. Kajro: Dar et turath, pa vit botmi.
- El-Eshari, Ebu Hasan. *El luma fi er red ala ehlu ez zejgi ve el bida*. perpunoj Hamude Gurab. Kajro. Mektebet el ez herije li et turath.
- El-Esh'ari, Ebu Hasan. (1980). *Mekalt el islamijin ve ihtilaf el musalin*. perpunoj Hellmut Ritter. Veisband: Xhemijet musteshrikin el alman.
- El-Eshari, Ebu Hasan,(1945). *Risaletu istihsanil havd fi ilm el kelam*. Hajdar Abad.
- El-Ijxhi, Adu din. (1998). *El Mevakif*. Bejrut: Dar el kutub el ilmije.
- Emin, Ahmed. (1973) *Duha el islam*. Kajro: En-nehda el misrije.
- Et-Teftazani, Sadu din. (2001). *Sherh el mekasid*. Bejrut: Dar el kutb el ilmije.
- Goldziher, Ignaz. (2014). *El akidetu ve esh sheriaru fi el islam* perktheu Muhamed Jusuf Musa, Alij Hasn Abdul Kadir, Abdul Aziz Hak. Kajro: Hejet el misrije lil kitab.
- Botimet e Bashkesise fterae islame ne RMV ne gjuhen shqipe (1984-2024) **nga Shaban RAMANI Shkup, 2024.**
- Izdanija na islamskata verska zaednica (makedonski, turski, bosanski, angliski I romski jazik od 1951-2024, autore Shaban Ramani, botoi Rijaseti Bashkesise fetrae islame 2024
- Bibliografi e Revistes “**Edukata Islame**” 1971- 2016, Ramadan Shkodra, Boton: Kryesia e Bashkesise Islame tw Republikws sw Kosovws, Prishtinw 2017
- Bibliografite e revistave “**Zani i Nalt**, Kultura islame, dhe Njeriu” Autor Faik Kasollja , Botimet Alsar, (Istanbull 2007).
- Fjalor I Filozofise, Ekrem Murtezai, toena, Tirane 2007
- Bashkesia Islame ne Maqedoni historiku dhe Funksioni, Dr. Mevuld Aliji, boton, Bashkesia fetare islame ne RMV, Shkup, 2023,
- Makedonya Vakiflari, Dr. Mumin Omerov, botn Bashkesia fetare islame, 2023.
- El Eshari, Hamude Gurbae, Perktheu, Dr,Abdilkrim Iseni, SHkup, 2021.

NDËRLIDHJA TEOLOGJIKE MIDIS KONCEPTIT “HALLALL” DHE BESIMIT NË ISLAM: NJË ANALIZË MBI NËNSHTRIMIN NDAJ VULLNETIT HYJNOR

Dr. Abdilkerim Iseni- Fakulteti I Shkencave Islame-Shkup

Abstract

Koncepti i *hallallit* në Islam përfaqëson më shumë se sa një rregullore mbi ushqimin apo sjelljen e lejuar. Ai është një komponent thelbësor i sistemit etik dhe normativ islam, i cili lidhet ngushtë me besimin (imanin) dhe përkushtimin ndaj Zotit.

Në këtë punim shkencor të titulluar **“Ndërlidhja Teologjike midis Konceptit 'Hallall' dhe Besimit në Islam: Një Analizë mbi Nënshtrimin ndaj Vullnetit Hyjnor”** të cilin po e paraqes para jush, do të shqyrtojmë marrëdhënien thelbësore ndërmjet hallallit dhe besimit në kontekstin teologjik islam, gjithënjë duke u mbështetur në burimet themelore islame si Kurani famelartë dhe hadithet e Muhamedit paqja dhe meshira e Zotit qoftë mbi të.

Qëllimi i këtij studimi është të tregojë se ndjekja e hallallit nuk është thjesht një akt formal, por një shprehje e bindjes së thellë dhe e ndërgjegjes së një besimtari që kërkon të jetojë sipas vullnetit hyjnor.

Hyrje

Ndër shkaqet që më nxiti të i rrekem këtij studimë është qasja dhe përshtypja të cilën e fiton kur flitet për standardin Hallall, është ajo qasje juridike islame (hallalli - harami) apo qasje gastronomike (Çfarë konsiderohet ushqim i shëndetshëm e çfarë jo? Cila është përqindja e lejuar? etj.) e deri të ajo tregtare dhe profitabile (tregu i Hallallit, sfidat, e ardhmja e tij ne botën islame dhe jashtë saj) dhe sikur gjithëçka rrotullohet në këtë aspekt formal të rregulloreve dhe dispozitave. **ÇFARË E PËRBEN HALLALLIN?**

Për mua si studiues i shkencave islame, me gjithë rëndësinë të cilën e kanë çdonjëra prej tyre në sferën e saj, sikur që esenca e cila qëndron pas këtyre mungon, ose pyetja e cila nga kjo qasje ngel pa përgjigje është: **CILI ËSHTË QËLLIMI FINAL I HALLALIT PËR MUA SI BESIMTAR MUSLIMAN? Pse duhet kushtuar kujdes hallallit?**

Ky studim synon, lexuesit dhe të intreseuarit për standardin dhe certifikimin Hallall t'i ofrojë ndërlidhejn e kuptimit të Hallallit dhe besimit islam, pra prapavijën e saj fetare duke i paraqitur faktet se Hallalli përfaqëson bindje dhe besim fetar para se të jetë një proces mekanik i ndërlidhur me rregullativa dhe standarde.

Nga këndvështrimi i një studijuesi islam që merret me shkencën e apologjetikës dhe besimit, dëshiroj të vë në pah atë që unë mund ta njoh si qëllim primar të hallallit është se ajo në islam paraqet bindje dhe besim që manifestohet me përkushtim në formën më të lartë të adhurimit e shprehur me shprehje të përcaktuara të fjalorit islam në këtë rast (hallall ose haram) dhe e tillë do të ngelet edhe më tej për çdo besimtar mysliman në çdo kohë dhe vend, duke mos i anashkuar edhe dimensionet tjera si ato etike, shëndetësore dhe ekonomike.

Studimi synon të hedh dritë mbi rëndësinë e certifikimit hallall si për ata që mirren me këtë lëmi gjithashtu edhe për konsumatorët duke e ndërlidhur atë me çështjen e besimit.

Qëllimi i punimit: struktura e punimit shkencor

Ky studim përbehet nga, hyrja dhe tre kapituj. Kuptimi i hallallit. Kuptimi i besimit dhe ndërlidhja e besimit me hallallin.

Në hyrje flitet për rëndësinë e temës në aspektin akademik dhe qëllimin të cilin synon të e arrijë studimi, gjithashtu metodën dhe tezat kryesore të studimit.

Pse është i rëndësishëm ky studim në kontekstin teologjik

Sipas teologjisë islame ai i cili ka të drejtën ekskluzive të vendosë rregullat dhe dispozitat është Krijuesi i gjithësisë nepërmjet shpalljes, pra Kuranit famëlartë dhe porosive të Muhamedit a.s. të shprehura në Hadithet e tij, e që nënkupton se e drejta e ligjvënies në islam i takon vetëm Zotit, pra edhe hallalli dhe harami si dispozita të legjislacionit islam ndërlidhen në menyrë të drejtpërdrejtë me atë.

Koncepti i hallallit, shikuar nga prizmi fetar përfshin të tre kategoritë të cilat i përmend i derguari i Allahut, Muhamedi a.s. në një thënie të tij: islamin, imanin dhe ihsanin.

Në aspektin akaidologjik paraqet bindje dhe besim ndaj urdhërave të Zotit e njohur si grada e imanit e që është të adhurosh Allahun, e njohur në kushtet e besimit, ndërsa në aspektin juridik të së drejtës islame (fikh) ajo është implementim i dispozitave fetare që bartin pasoja ligjore e që njihet me termin el islam, që përfshin pesë kushtet e islamit.

Në aspektin shpirtëror (ahlak) paraqet dashuri për t'i realizuar urdhërat fetare me përkushtim dhe pranim, të njohura si ihsan, që do të thotë të adhurosh Zotin dhe t'i përkushtohesh adhurimit të tij sikur e sheh, edhe pse nuk e sheh, Ai gjithësesi të sheh ty.

Kuptimi Teologjik i Konceptit 'Hallall' në Islam

Nuk do të ndalem në përkufizimin etimologjik dhe terminologjik të shprehjes Hallall dhe përkufizimin e saj në të drejtën islame nga bindja se kjo tanimë është shpjeguar dhe nuk kam çka të shtoj më tepër se ajo që është thënë, mirëpo pyetja e cila duhet elaboruar është kjo: Kush e definon dhe ka të drejtë të përcaktojë se çka është e lejuar dhe çka është e ndaluar? Kush e definon Hallallin dhe Haramin në islam?

Kush e definon hallallin

Lejimi dhe ndalimi janë e drejtë ekskluzive e Zotit xh.sh.!

Islami e ka përcaktuar autoritetin që ka të drejtë të lejojë apo të ndalojë dhe e ka shkëputur nga kompetenca e krijesave, pa marrë parasysh se çfarë pozite kanë në fenë e Zotit ose në botën e tyre, ngase këtë të drejtë e ka vetëm Zoti i Madhëruar. Kur'ani i qorton ithtarët e Librit (hebrenjtë dhe të krishterët), të cilët i autorizuan rabinët dhe murgjit e tyre për caktimin e hallallit dhe haramit. Në suren “Tëvbe”, Zoti i Madhëruar thotë: “Ata i konsideruan "ahbarët" (priftër jehudi) të tyre, "ruhbanët" (murgjit e krishterë) të tyre dhe Mesihun (Isain) birin e Merjemes, për zota pos All-llahut, ndërsa ata nuk janë urdhëruar për tjetër (nga pejgamberët) pos për adhurimin ndaj All-llahut një, e që nuk ka të adhurosh tjetër pos Tij. I lartë është Ai nga çka i shoqërojnë.”

Adijj Ibn Hatemi erdhi të Pejgamberi a.s. (Adijj para se ta pranonte Islamin ishte i krishterë) dhe e dëgjoji se e lexonte këtë ajet dhe i tha: “O i dërguari i Zotit! Ata nuk i kanë adhurosh ata”. Pejgamberi iu përgjigj: “Gjithsesi, ata ua ndaluan hallallin dhe ua lejuan haramin, e ata i ndjekin. Ky është adhurimi i tyre.”¹³⁴

Sipas një transmetimi tjetër, Pejgamberi a.s. duke e komentuar këtë ajet ka thënë: “Ata edhe pse nuk i adhuronin, e pranonin si hallall atë që ua lejonin dhe si haram atë që ua ndalonin”.

Krishterët ende supozojnë se Isai a.s. para Kur'anit apo Pejgamberit të Tij, dhe vetëm ata janë të autorizuar ta sqarojnë vendimin e Zotit për të ndaluar dhe lejuar. “E Ai ju sqaroi juve se çka është e ndaluar për ju!” (El-En'âm, 119)

134

Dijetarët abstenonin të prononcohen se kjo është e lejuar apo e ndaluar “Njoh dijetarë të mirëfilltë që me vështirësi japin fetva, gjegjësisht urrejnë të thonë se “kjo është e lejuar e kjo e ndaluar”,përveç asaj që është e qartë në Kur’anin e Zotit dhe që s’ka nevojë për koment.”

Koncepti i Hallallit sipas mësimave islame para se të jetë lidhshmëri me njerëzit ajo është lidhshmëri me Zotin dhe gjithmonë do të ngelet e tillë. Diçka është hallall, pra e dashur, e pelqyer dhe e urdhëruar prej dhe tek Zoti ose në të kundërtën është haram e urreyer, jo e pelqyer dhe e ndaluar nga dhe tek Zoti.

Përkufizimi i imanit (besimit) dhe kuptimi i tij

Me shprehjen iman/besim nënkuptojmë besim të paluhatshëm dhe pranim të të gjithë atyre gjërave në të cilat Allahu dhe i Dërguari i Tij kanë urdhëruar të besojmë, si dhe nënshtrim ndaj ligjit të Allahut, në të dukshmen dhe të padukshmen. Pra ai është konfirmim dhe besim i zemrës, që përmban veprat e zemrës dhe veprat e trupit, e kjo përfshin kryerjen e të gjitha veprave fetare.

Ai është fjalë, vepër dhe besim, shtohet me nënshtrim ndaj Zotit dhe të Dërguarit të Tij dhe pakësohet me mëkatim ndaj tyre. Duke u nisur nga kjo, imani përmban besimin, moralin dhe veprat.

Raporti i besimit me praktikën fetare

Në islam, besimi dhe praktika janë të ndërlidhura shumë fortë mes veti saqë nuk mund të ketë besim të sigurt që do t’i plotësojë kushtet e besimit nëse ai nuk manifestohet me vepra. Me termin vepra nënkuptojmë çdo fjalë, sjellje ose veprim aktiv. Në Kuranin famëlartë besimi dhe vepra e mirë janë të ndërlidhura fortë. Zbatimi i çdo hallalli do të thotë bindje e thellë në vërtetësinë e tij dhe në të njëjtën kohë dëshmi e besimit dhe e kundërta, zbatimi i ndonjë harami konsiderohet jo vetëm mëkat por edhe shenjë e mosbindjes dhe sinjal i fetarizmit të dobët të individit ndaj parimeve dhe urdhërave fetare.

1. Ndërlidhja midis Hallallit dhe Besimit :Hallalli në jetën e përditshme të besimtarit

Kur flasim për hallallin dhe jetën e përditshme të besimtarit sdo mend se ajo përfaqëson tërë konceptin e tij për jetë. Pra besimtari është i obliguar të jetojë jetën sipas parimeve islame dhe të veprojë vepra të mira dhe të ndalohet nga veprat e këqija.

Hallalli gjithsesi është pasojë e besimit të sinqertë që manifestohet me nënshtrim ndaj urdhrave hyjnore si shprehje e imanit dhe shenjë e rëndësishme që dëshmon ndërgjegjen fetare tek individit dhe shoqëria në përzgjedhjen e hallallit gjatë tërë jetës si në të jetuarit, ushqyerit dhe komunikimin. Hallalli është një jetë e tërë.

Përse ushqimi hallall është koncept imanor dhe i ndërlidhur me besimin?

Përgjigjen e kësaj pyetje do ta ilustroj me një thënie të Muhamedit a.s..Transmeton Enesi, r.a. të thotë se: I thashë të Dërguarit të Allahut:"O i Dërguari i Allahut! Dua që të më pranohen lutjet”!

I Dërguari i Allahut, s.a.v.s. më tha: "O Enes, fito hallall, vishu me hallall dhe ha nga hallalli, sepse atij që e ka rrobën prej haramit dhe atij që e ka ushqimin haram në stomak, nuk i pranohet adhurimi dyzet ditë!”

Ushqimi haram e shkatërron një brez të tërë dhe e shkatërron shoqërinë.

I Dërguari i Allahut s.a.v.s. thotë:"...Njëriu ngre duart drejt qiellit dhe lutet: “O Zot, o Zot! Por, gjërat që ka ngrënë, pirë dhe veshur janë haram. Si t'i pranohet lutja një njëriu të tillë?" (Muslim, Zekat, 19; Tirmidhi, 661; Bejheki, Sunen, 6187.)

Ngrënia e ushqimit të mirë e hallall ka ndikim të madh në **pastërtinë e zemrës** (që është cilësi e besimit të sinqertë), **në përgjigjen e lutjes** dhe **pranimin e adhurimit**, ashtu siç edhe **ngrënia e haramit bëhet pengesë për pranimin e saj**.

Ai që ushqehet me haram Allahu nuk ka se si t'ia pastrojë zemrën dhe as nuk do t'i përgjigjet lutjes së tij! Profeti s.a.v.s. ka thënë: “O ju njërëz! Allahu është i mirë dhe pranon vetëm të mirën. Allahu i ka urdhëruar besimtarët ashtu siç i ka urdhëruar Profetët, Ai ka thënë: “O të dërguar! Hani nga të lejuarat dhe bëni vepra të mira!” (el-Mu'minun: 51) dhe ka thënë: “O besimtarë! Hani nga ushqimet e lejuara që ju kemi dhënë” (el-Bekare: 172)

Pra, nëse lutja është forma më e lartë e adhurimit dhe ajo është kushtëzuar të pranohet vetëm nga Hallalli, a nuk është kjo dëshmi e lidhshmërisë së besimit me hallallin.**Sfidat moderne dhe interpretimet bashkëkohore**

Pa dyshim se koncepti hallall po përballlet me shumë sfida për të cilat nevojitet një përkushtim edhe më i madh dhe më serioz në vënien e prioriteteve, posaçërisht nëse flasim nga këndvështrimi ynë parcial.

- **Mosnjohja adekuatë e rëndësisë së Hallalit në këtë nënqiell**

Ajo që i mungon besimtarit musliman sot në kohën moderne është rëndësia fetare e certifikimit Hallall si individ dhe shoqëri, ndërsa lidhshmëria e saj me besimin do të kontribuojë jo pak në rikthimin e vetëdijes për konceptin hallall si lëmi në vete.

- **Rroli edukativo shpirtëror në vetëdijen e rinisë për standardin Hallall**

Në fund mund të themi, tërë atë që në botën moderne përmban certifikimi hallall pa dyshim se ngel një çështje reth së cilës duhet të kemi kujdes dhe assesi të mos na përvidhet ndonjë lëshim apo të tolerojmë tejkalim të normave të Hallallit, sepse në fund të fundit Standardi Hallall paraqet qëllimin më të lartë dhe më sublim që nënkupton zbatimin e udhezimit fetar se certifikimi hallall është fe dhe duhet të trjatohet si i tillë.

Pra, shprehja Hallall në fjalorin islam lidhet ngushtë me konceptin e **besimit dhe etikës në Islam**. Kur dikush thotë "**hallall**", zakonisht nënkupton se diçka është e lejuar, e drejtë dhe në përputhje me normat fetare islame. Besimtarët muslimanë përpiqen të jetojnë një jetë "**hallall**", që do të thotë: Të hanë ushqime të lejuara (jo mish derri, jo alkool, etj.). Të fitojnë para në mënyrë të ndershme (jo përmes mashtrimit, bixhozit, ose kamatës). Të kenë marrëdhënie të ndershme dhe korrektë me njëri-tjetrin në rafshin shoqëror.

Hallalli përfaqëson edhe ndërgjegjen e besimtarit musliman. Pra, një musliman i devotshëm shpesh pyet vetën: "A është kjo gjë hallall për mua?" — që lidhet drejtpërdrejt me ndërgjegjen fetare dhe besimin në Zot. Është një formë e vetëkontrollit dhe ndershmërisë që padyshim buron nga besimi.

Hallalli gjithashtu manifestohet edhe në marrëdhëniet ndërnjërëzore, kur një person e falë dikë për një padrejtësi dhe thotë: "*Ta kam bërë hallall*", kjo nënkupton një akt faljeje të sigurtë për hir të Zotit, duke i dhënë rëndësi harmonisë dhe mëshirës, që në esencë paraqet poashtu një urdher fetar.

Në thelb, "hallalli" nuk është vetëm çështje ushqimi apo rregullash, por një qasje jetësore që ndikohet nga besimi dhe qëllimi për të jetuar në përputhje me vlerat morale dhe shpirtërore të urdhëruara nga Zoti i gjithësisë.

Ky studim synon të hedhë dritë mbi rëndësinë e certifikimit hallall si për ata që mirren me këtë lëmi gjithashtu edhe me konsumatorin duke e ndërlidhur me çështjen e besimit. Pra, sikur që

paraqet element fetar dhe bindje ne përcaktim certifikimi hallall i një produkti, gjithashtu edhe për konsumatorin mysliman përzgjedhje mes produkteve, që do të shërbejë si një lloj fetarizmi dhe bindje besimore që nuk guxon të anashkalohet

Perfundim

Ky punim u dedikhet: Konsumatorëve, drejtorive dhe institucioneve për certifikim hallall.

Nëse certifikimin hallall e largojmë nga përdoruesit jomusliman ai do të paraqesë një veti dhe atribut fetar, dhe me vënien e logos Hallall në produkt praktikisht jep “Garancë” për përmbushjen e kriterëve dhe kjo ngel vetëm çështje kriteresh apo duhet të bart në vete shpirtin sheriatik? Unë do të konsideroj certifikimin hallall një fetva dhe dispozitë fetare dhe sipas mendimit tim të gjitha agjencionet për certifikim hallall duhet ta trajtojnë këtë jo vetëm si çështje rregullash të cilat përmbushen apo jo dhe kriterë të cilat mund të jenë të ndryshëm në kuptimin, përcaktimin dhe cilësimin e tekstit të shenjtë.

Bibliografia:

- Ahmeti, Sherif. *Kur'ani* (perkthim me komentim ne gjuhwn shqipe), Medine munevere.
- De Boer, T.J. (1957). *The History of philosophy in Islam*, perkthyeu Ebu Rejde. Kajro: Nehda el misrije.
- El-Eshari, Ebu Hasan. *El luma fi er red ala ehlu ez zejgi ve el bida*. perpunoit Hamude Gurab. Kajro. Mektebet el ez herije li et turath.
- El-Ijxhi, Adu din. (1998). *El Mevakif*. Bejrut: Dar el kutub el ilmije.
- Emin, Ahmed. (1973) *Duha el islam*. Kajro: En-nehda el misrije.
- Botimet e Bashkesise fterae islame ne RMV ne gjuhen shqipe (1984-2024) **nga Shaban RAMANI Shkup, 2024.**
- Izdanija na islamskata verska zaednica (makedonski, turski, bosanski, angliski I romski jazik od 1951-2024, autore Shaban Ramani, botoi Rijaseti Bashkesise fetrae islame 2024
- Bibliografi e Revistes “**Edukata Islame**” 1971- 2016, Ramadan Shkodra, Boton: Kryesia e Bashkesise Islame tw Republikws sw Kosovws, Prishtinw 2017
- Bibliografite e revistave “**Zani i Nalt**, Kultura islame, dhe Njeriu” Autor Faik Kasollja , Botimet Alsar, (Istanbul 2007).
- Fjalor I Filozofise, Ekrem Murtezai, toena, Tirane 2007
- Bashkesia Islame ne Maqedoni historiku dhe Funksioni, Dr. Mevuld Aliji, boton, Bashkesia fetare islame ne RMV, Shkup, 2023,
- Makedonya Vakiflari, Dr. Mumin Omerov, botn Bashkesia fetare islame, 2023.
- El Eshari, Hamude Gurbae, Perktheu, Dr,Abdilkrim Iseni, SHkup, 2021.